

VALTION PELINAPPULA VAI UUDEN SUUNNAN NÄYTTÄJÄ?

Asukasyhdistysten vaikutukset faveloiden kehitykseen Rio de
Janeirossa

Saila-Maria Saaristo

Helsingin yliopisto

Valtiotieteellinen tiedekunta

Sosiaali- ja kulttuuriantropologia

Toukokuu 2009

1 JOHDANTO	2
1.1 Kentällä.....	5
1.2 Metodologia	7
2 FAVELOITA JA FAVELAPOLITIIKKAA	10
2.1 Favelat ja niiden asukkaat julkisissa politiikoissa ja tutkimuksissa – favelan ”paikka”	12
2.1.1 Favelan keksiminen moraalisen ja poliittisen ongelmana	12
2.1.2 Autoritaarinen siirtopolitiikka, asukasyhdistysten mobilisaatio ja klientelistiset ratkaisut	16
2.2 Uudemmat kehityskulut.....	22
2.2.1 Väkivalta ja politiikasta ulosjättäytymisen kulttuuri 1980- ja 1990-luvuilla.....	22
2.2.2 Uudet politiikat	25
2.3 Mikä favela?.....	27
3 TEOREETTISTA TAUSTAA.....	30
3.1 Valta ja vastarinta.....	30
3.2 Valtio ja kansalaisuus	33
3.3 Tila ja sen arvottaminen.....	36
4 BABILÔNIA JA CHAPÉU MANGUEIRA	38
4.1 Faveloiden muutosprosessi ja asukasyhdistysten rooli	41
4.1.1 Morro da Babilônian alkuaikojen historiaa.....	42
4.1.2 Asukasyhdistykset ja muut järjestöt faveloissa.....	43
4.1.3 Infrastrukturi - "Kaiken me olemme tehneet itse"	47
4.2 Erot Babilônian ja Chapéu Mangueiran välillä sekä yhteys Lemen kaupunginosaan	50
4.3 Favelado toimijana	52
5 POLITIIKAN KLIENTELISMI JA VASTUUN SYSÄÄMINEN ASUKASYHDISTYKSILLE	54
5.1 Poliittikan klientelistinen malli – favelado epäkansalaisena	54
5.1.1 Miten hankkia etuja favelaan?.....	56
5.1.2 Tiedostaminen – emme ole kaupan!	59
5.2 Omistusoikeudet ja verotus - tilan politiikkaa	63
5.3 Poliittisten ja sosiaalisten oikeuksien puutteet.....	67
6 HUUMEKAUPPIAAT VALTION ROOLISSA.....	69
6.1 Epätasa-arvo ja poliisiväkivalta	70
6.2 Kuka hallitsee faveloita?.....	78
6.2.1 Asukasyhdistysten uusi asema	78
6.2.2 Huumekauppiat valtion roolissa	81
6.3 Huumekaupan järjestäytymisen edellytyksiä.....	84
6.4 Miten ratkoa rikollisuuden ongelmaa?	88
7 ASUKASYHDISTYSTEN AKTIIVINEN TOIMIJUUS – TULEVAISUUS?.....	91
LÄHTEET	96
Sanomalehti- ja internetlähteet	100
Dokumentit/videot.....	101
LIITTEET.....	102
Liite 1. Keskeisiä henkilöitä tutkimusaineistoni kannalta	102
Liite 2. Lemen kaupunginosa.....	103
Liite 3. Babilônia.....	104
Liite 4. Chapéu Mangueira	105
Liite 5: Babilônian ja Chapéu Mangueiran paikkoja.	106
Liite 6: Chapéu Mangueiran ja Babilônian asukasyhdistysten puheenjohtajat	107
Liite 7. Pilottitutkimuksen haastattelukysymykset	108

1 JOHDANTO

Tämän tutkielman aiheena on kahden riodejaneirilaisen *favelan*¹ asukasyhdistysten toiminta. Akateemisissa tutkimuksissa Rio de Janeiron faveloiden asukkaat on usein esitetty eräänlaisina uhreina, joiden elämäntilanne on tulosta siitä, että valtio on laiminlyönyt favelat politiikoissaan, tai viime vuosikymmeninä väkivaltaisen rikollisuuden lisääntymisestä faveloissa. Valtion politiikassa ja julkisessa keskustelussa faveloiden asukkaat on puolestaan usein nähty marginaalisina, heitä on pidetty joko eräänlaisina epäkansalaisina tai toisen luokan kansalaisina, joille ei kuulu täydet kansalaisoikeudet, vaikka ne olisivatkin laissa taatut. Vaihtoehtoisesti heitä on käsitelty laajemman brasilialaisen yhteiskunnan pelinappuloina, joita ei missään suhteessa voi pitää oman kohtalonsa tekijöinä. Minä haluaisin kuitenkin tutkimusaineistoni ja muiden teorioiden perusteella haastaa käsityksen faveloiden asukkaista poliittisesti passiivisina ja "voimattomina" ja osoittaa, kuinka he ovat aktiivisina toimijoina muokanneet asemaansa Rio de Janeiron poliittisessa kentässä. 1940-luvulla faveloiden asukkaat alkoivat järjestäytyä poliittisesti. Tätä kautta syntyivät asukasyhdistykset, jotka ovat olleet tärkeä tekijä faveloiden olojen parantamisessa ja niiden asukkaiden yhteiskunnallisen aseman ja paikan muuttamisessa. Tarkoitukseni on työssäni esitellä tätä prosessia ja sen käännteitä, strategioita, joita faveloiden asukasyhdistyksissä on käytetty näitä päämääriä varten, ottaen huomioon myös muita asiaan vaikuttaneita toimijoita, kuten brasilialaiset ja ulkomaalaiset kansalaisjärjestöt. Lähtökohtanani ovat kuitenkin faveloiden asukkaiden ja valtion välinen suhde sekä faveloiden asukkaiden yhteiskunnallinen asema sekä sen muutokset.

Tutkimukseni sijoittuu laajempaan kontekstiin nykyajan koko ajan urbanisoituvammassa maailmassa, jossa myös slummit kasvavat kiihtyvällä tahdilla. Vuonna 2001 slummeissa eli 924 miljoonaa ihmistä, toisin sanoen 31,6 prosenttia maailman väestöstä, ja on arvioitu, että slummien asukkaiden määrä nousee seuraavina 30 vuotena kahteen

¹ Favela tarkoittaa tässä asuinalueita, jonka maa-alueita ei ole alun perin otettu laillisin keinoin haltuun (ostamalla tai vuokraamalla), vaan se on vallattu tai yksinkertaisesti asutettu. Favela-termin käytöstä on monenlaisia mielipiteitä: jotkut katsovat sen erimerkiksi leimaavan asuinalueita, jotka eivät todellisuudessa ole faveloita. Käsittelen termistä käytävää keskustelua lyhyesti kappaleessa 2.3.

miljardiin (UN-Habitat 2003, xxv)². Tämän takia politiikassa tuskin enää voidaan ummistaa silmiä tältä aiheelta. Arviot tulevaisuudesta eivät usein ole ruusuisia. Esimerkiksi YK:n Asuinyhdyskuntaohjelma (UN-Habitat, United Nations Human Settlements Programme) arvioi raportissaan, että "kasvun ja varallisuuden keskuksien sijaan kaupungeista on tullut dumpppauspaikkoja, joissa ylijäämäväestö työskentelee ammattitaitoa vaatimattomissa, turvattomissa ja alhaisen palkkatason epävirallisissa palvelu- ja kaupan alan työpaikoissa" (2003, 40). 20 viime vuoden aikana kansalliset ja kansainväliset väliintulot ovat tosiasiaa lisänneet köyhyyttä, slummeja, syrjäytymistä ja epätasa-arvoisuutta sekä heikentäneet kaupunkien eliittejä heidän yrityksissään käyttää kaupunkia kasvun moottoreina (mt., 6). Raportissa suurimpana yksittäisenä syynä köyhyyden ja epätasa-arvoisuuden lisääntymiseen 1980- ja 1990-luvuilla nähdään valtion vetäytyminen (mt., 48), mitä vaadittiin Kansainvälisen valuuttarahaston ja Maailmanpankin rakennesopeutusohjelmissa. Näin globalisaation ja vapaakaupan suuret lupaukset hyvinvoinnista kaikille ovat jääneet hyvin heikolle pohjalle. Epätasa-arvon lisääntyminen puolestaan on nähty syynä myös rikollisuuden kasvuun (Castells 2000).

Laajemmin katsottuna tutkielmani käsittelee valtaa ja valtarakenteita brasilialaisessa valtiossa sekä valtiota, julkivaltaa yleensä ja niiden edustamia arvoja tietynlaisena hegemoniana brasilialaisessa yhteiskunnassa. Valtan käsitän Michel Foucaultin (1990, 92) mielessä, nähden sen valtasuhteiden verkkona, kamppailuiden ja haastamisien prosessina, joka on kaikkialla pysyvästi, toistuvasti ja itseään reprodusoivana. Tutkimuksessani joudun jossakin määrin asettamaan vastakkain faveloiden asukasyhdistykset ja Brasilian "valtion" politiikan. Olen tietoinen tämän vastakkainasettelun ongelmallisuudesta. Valtiota ei toki voi käsitellä aina yhdenmukaisena yksikkönä, jonka kaikki osat toimisivat selkeästi samojen päämäärien hyväksi, kuten esimerkiksi Joel S. Migdal (2001 ja 2004) on osoittanut. Tämä tulee selkeästi esille brasilialaisessa poliittisessa järjestelmässä. Valtio kenttätyöaineistossani useimmiten tarkoittaa Rio de Janeiron kaupunginhallitusta, jolla on vahva itsenäinen asema osavaltion ja liittovaltion hallitusten suhteen. Kuitenkin liittovaltion presidentin sekä osavaltion kuvernöörin asemat Brasiliassa ovat myös hyvin vahvat, ja liittovaltion johdolla on vahva vaikutus muuhun politiikkaan. Jo tämä itsessään paljastaa valtion

² YK määrittelee slummit seuraavasti: ne ovat asumuksia "lacking one or more of the following conditions: access to improved water; access to improved sanitation facilities, sufficient living area (not more than three persons sharing the same room); structural quality and durability of dwellings; and security of tenure" (UN-Habitat 2008, 92).

käsitteen ongelmallisuuden: Brasiliassa eri puolueiden ollessa vallassa eri tason hallituksissa saattaa niiden välillä olla suuria mielipide-eroja ja niiden välillä kilpailua, minkä takia yhteistyö saattaa mutkistua kovasti. Tämän lisäksi myöskään asukasyhdistykset eivät ole valtiosta irrallisia yksiköjä, kuten tulen myöhemmin tutkielmassani näyttämään. Silti pyrin työssäni, sen tämänhetkisten puitteiden ja mahdollisuuksien mukaan, pohtimaan myös valtion dynamiikkaa. Tämä on kuitenkin aihe, jonka tarkempi käsittely vaatisi vähintään väitöskirjan kokoisen tutkimuksen, joten tyydyn tässä pro gradu -tutkielmassani vain riipaisemaan siitä hiukan ulkokuorta.

Vallan tutkimuksessa lähdän liikkeelle Pierre Bourdieun oletuksesta, että kun yhteiskuntajärjestys ja sen valtasuhteet ja niitä reprodusoivat mekanismit ovat tarpeeksi vakiintuneita ja toimivat kuin itsekseen, ei dominoivan kansanosan enää tarvitse käyttää suoraa väkivaltaa tai pakottamista pitääkseen yllä valta-asemansa, koska valtasuhteet pysyvät voimassa muilla keinoin (1997, 164, 187–188). Brasilialaisessa yhteiskunnassa tämän kaltaisten valtarakenteiden voi katsoa olevan syvälle juurtuneita. Valtarakenteiden juurtuneisuudesta seuraa, että dominoidun kansanosan on asioita muuttaakseen haastettava yhteiskuntajärjestys. Aineistoni perusteella vaikuttaisikin siltä, että faveloiden asukasyhdistykset ovat muovanneet itsestään tietoisien toimijain, joka on pyrkinyt muokkaamaan hänelle yhteiskunnan antamaa habitusta omien päämääriensä hyväksi. Viime vuosikymmenenä toimijuus on ollut yksi antropologisen tutkimuksen muotikäsitteistä. Sherry B. Ortner on ollut käsitteen keskeisimpiä esiintuojia, perustaen sen Foucaultin, Bourdieun, Geertzin kritiikkeihin ja uudelleenmuotoiluihin. Valtaa ja sen vastustamista on käsitelty monin toisinkin tavoin, kuten esimerkiksi James Scott (1985) termillään ”weapons of the weak”, joka tarkoittaa eräänlaista passiivista vastarintaa, esimerkiksi tarjotun työn tekemistä huonosti, niin että vallassa olevan osapuolen pyrkimykset eivät toteudu. Toimijuuden käsitteellä kuitenkin tarkoitetaan huomattavasti aktiivisempaa ja näkyvämpää toimintaa, oman elämäntodellisuuden muokkaamista tarkoituksellisesti haluttuun suuntaan.

Asukasyhdistysten ajamat asiat ovat historiallisesti vaihdelleet paljon, aina kulloisenkin yhteiskuntatilanteen mukaan, sekä myös favelasta riippuen. Asukasyhdistyksiä edeltävät asukaskomiteat syntyivät Rio de Janeiron muutamassa favelassa vuonna 1945 estääkseen valtion suorittamat pakkosiirrot muille asuinalueille. Tämän jälkeen ne alkoivat muotoilla faveloiden infrastruktuuriin liittyvää sosiaalisten oikeuksien

esityslistaa, muokaten itsestään poliittista toimijaa (Burgos 2006, 28). Tätä prosessia ei voi kuitenkaan esittää lineaarisena ”matkana parempaan”, vaan monet käännteet ovat vaikuttaneet suuntaan ja toiseen, esimerkiksi sotilashallinnon sortotoimet 1960–75, jotka lopettivat alkaneen demokratisoivan kehityksen, sekä huumekaupan lieveilmiönä seurannut väkivallan kasvu 1990-luvulta eteenpäin.

Pohtiessa sitä, mitä asukasyhdistysten aktiiviset jäsenet halusivat tällä hetkellä omalle *comunidadelle*³, yhteisölleen, nousi tutkimusaineiston perusteella esiin tiettyjä teemoja: koulutus, vapaa-ajanviettopaikat ja urheiluaktiviteetit nuorille sekä huumekaupan seurausta olevan väkivallan aisoissa pitäminen. Babilônian ja Chapéu Mangueiran faveloiden asukasyhdistysten aktiivit olivat usein samoilla linjoilla sen suhteen, mihin suuntaan yhteisön yhteistyötä valtion kanssa pitäisi tällä hetkellä lähteä kehittämään. Keinot tavoitteiden saavuttamiseksi kuitenkin vaihtelivat paljon henkilön mukaan. Asukasyhdistysten sisällä, niin kuin voi olettaa, on myös paljon valtataistelua. Babilônian asukasyhdistystä oli vuosikausia hallinnut sama perhe ja heidän liittolaisensa, ja vasta vuodesta 2003 asukasyhdistyksellä oli uusi presidentti ja hallitus. Erityisesti kaksi linjaa erottui aktiivien kommenteista. Ensimmäinen on radikaalimpi linja, jonka mukaan faveloita kehitettäessä on keskityttävä kaikkien asukkaiden tietoisuuden lisäämiseen: osoitettava, kuinka brasilialaisessa yhteiskunnassa poliitikot käyttävät kansaa hyväkseen ja näin haastettava vallitseva järjestelmä. Tämän ryhmän aktiivit kannattivat yleensä istuvan presidentin Lulan, Luís Inácio Lula da Silvan, puoluetta PT:tä (*Partido dos Trabalhadores*)⁴. Toinen, maltillisempi, ryhmä hyväksyi brasilialaisen politiikan klientilistisen mallin *status quona*. Heidän mukaansa faveloiden kehittämisessä auttaa ”hyvien poliitikkojen” kanssa toimiminen, toisin sanoen yksilöiden, jotka rahoittaisivat erilaisia projekteja faveloissa.

1.1 Kentällä

Tein kenttätöni vuoden aikana heinäkuusta 2007 kesäkuuhun 2008 asuen Babilônian favelassa. Samaan aikaan olin osa-aikaisessa työharjoittelussa UN-Habitatilla, jonka alueellinen päätoimisto sijaitsee Riossa. Ensi kertaa saavuin Babilônian ja Chapéu

³ Suurin osa heistä viittasi favelaan sanalla *comunidade*, yhteisö. Käsittelen myös tätä käsitettä enemmän kappaleessa 2.3.

⁴ PT kasvoi 1970-luvun uuden unionismin aikana liikkeeksi, jonka muodostivat ammattiyhdistysjohtajat, vasemmistointellektuaalit ja Vapautuksen teologiaan yhteydessä olleet katolilaiset. Se nousi huomattavaan asemaan 1980-luvun puolessa välissä Brasilian siirtyessä demokraattiseen hallintoon. Nykyään PT on Brasilian suurin vasemmistopuolue. Yhteyksien solmiminen ruohonjuuritason liikkeisiin on ollut tärkeä osa puolueen ohjelmaa sen synnystä saakka.

Mangueiran faveloihin vuonna 2005. Olin juuri tullut vaihto-oppilaaksi *Universidade Federal do Rio de Janeiro* -yliopistoon, ja samaan aikaan aloitin capoeiratunnit Mestre Marromin capoeiraryhmässä. Etsin asuntoa, ja Mestre Marrom kysäisi, eikö minua kiinnostaisi asua favelassa, samassa, jossa hänkin asui, ja joka sijaitsi aivan capoeirakoulumme vieressä. Vierastin ajatusta aluksi; olinhan kuullut paljon varoittavia tarinoita brasilialaisten faveloiden vaarallisuudesta, huumekaupasta ja ampumavälikohtauksista. Marrom kuitenkin vakuutti, että juuri tämä favela on erittäin rauhallinen. Huumekauppiat olivat kyllä paikalla, minkä huomasi asetta kantavista nuorista kun käveli kujia pitkin syvemmälle favelaan, mutta koska hallitseva huumejengi oli pysynyt niin kauan samana, oli tilanne niin vakiintunut, ettei levottomuuksia käytännössä ollut. Huumekauppiat eivät myöskään olleet mitenkään kiinnostuneita favelan asukkaista, vaan jättivät heidät rauhaan. Tästä alkoi prosessi, jossa totuin näkemään aseistettuja ihmisiä kotiportillani ja tervehtimään heitä normaalisti; hekin käyttäytyivät minua kohtaan aina ystävällisen kohteliaasti. Asuin vuoden 2005 Babilôniassa ja tämä aikana tein myös jonkin verran vapaaehtoistöitä Babilônian asukasyhdistyksessä. Kun palasin Rioon vuoden 2007 kesäkuussa, aloin heti etsiä uudestaan asuntoa samasta favelasta. Asukasyhdistyksen kautta saamani kontaktit olivat avuksi, ja yksi yhdistyksen entisistä varapuheenjohtajista tarjosi minulle asuntoaan vuokralle. Hänestä ja hänen perheestään, sekä vieressäni asuvasta vuokranantajan toisesta vuokralaisesta, tuli käytännössä perheeni Riossa. Vietin paljon aikaa heidän kotonaan, ja jakamalla arkea opin myös paljon favelasta itsestään, varsinkin kun vuokranantajani oli aina toiminut aktiivisesti kyseisten faveloiden kehittämiseksi. Tänä vuonna hän ei kuitenkaan enää toiminut asukasyhdistyksessä, vaan oli siirtynyt työskentelemään Kulttuuriministeriössä.

Alun perin tutkielman aihetta miettiessäni päädyin valitsemaan Babilônian favelan tutkimuskohteekseni, koska minusta tuntui, että jos tunnen jo paikkaa ja siellä asuvia ihmisiä sekä puhun paikan kieltä, minun olisi myös helpompi saada merkityksellistä tutkimusaineistoa tutkielmaani varten. Vaikka olinkin asunut jo vuoden Riossa ja Babilôniassa aikaisemmin, halusin kuitenkin mennä kenttätöihin pidemmäksi aikaa kuin muutamaksi kuukaudeksi saadakseni enemmän aikaa työlleni. Halusin myös saada kontaktia Riossa tutkimusalallani toimiviin ihmisiin. Niinpä päätin mennä myös työharjoitteluun UN-Habitatin ROLAC:lle (*Regional Office for Latin America and Caribbean*), joka on siis UN-Habitatin alueellinen päätoimisto Latinalaisen Amerikan ja

Karibian alueella. Heidän erikoisalaansa ovat nimenomaan kaupunkien asutuskysymykset, ja niiden myötä myös slummit. Työharjoittelu UN-Habitatissa osoittautui hedelmälliseksi tutkielmani aineiston keräämisen kannalta, koska työharjoitteluprojektikseni valikoitui tutkimus yhteistyössä Babilônian ja Chapéu Mangueiran asukasyhdistysten kanssa Chapéu Mangueirassa. Tätä kautta valitsin myös tutkielmani aiheen, huomattessani kuinka mielenkiintoinen asukasyhdistysten rooli oli.

1.2 Metodologia

Suurin osa kenttätöymateriaalistani on kenttämuistiinpanoja keskusteluista ihmisten kanssa, erilaisista asukasyhdistyksen aktiviteeteista ja muista Babilônian ja Chapéu Mangueiran tapahtumista, sekä ylipäänsä havaintoja, joita tein faveloissa asuessani. Aineistoni on lähinnä kvalitatiivista. Kenttätöyjaksoni loppuvaiheessa haastattelin myös ihmisiä, jotka mielestäni olivat tärkeitä tekijöitä asukasyhdistyksissä. Tutkielmassani käytän paljon näiden viimeiseksi tehtyjen haastattelujen materiaalia, mutta haluaisin painottaa, että ne perustuivat pitkälti tiedolle, jonka olin saanut jo muuten favelassa toimiessani ja eläessäni se asukkaiden kanssa. Tätä seikkaa on tärkeää korostaa, koska monet ihmiset, sekä brasilialaiset antropologit että faveloiden asukkaat, tunsivat vaikeuden saada faveloiden asukkailta luotettavaa tietoa. Tuntemattomalle ihmiselle ei faveloissa yleensä mielellään kerrota mitään, eivätkä monet aineistoni ihmisistä olisi suostunut ylipäänsä antamaan minulle haastattelua, jos he eivät olisi jo tunteneet minua muista yhteyksistä. Tiedon luotettavuuden kannalta oli myös tärkeää, että haastateltavani tiesivät minun jo tuntevan kyseisiä faveloita sekä niiden todellisuutta, joten täysien kalajuttujen kertominen ei tullut kyseeseen. Toisin esimerkiksi eräässä kuulemassani haastattelussa, jossa Babilônian asukasyhdistyksen entinen puheenjohtaja kertoo erälle antropologitutulleni, ettei Babilôniassa olisi ollenkaan huumekauppaa!

Omien materiaalieni lisäksi käytän myös toisen käden materiaaleja: Fachan (Faculdades Integradas do Hélio Afonso) yliopiston tekemiä videohaastatteluja Chapéu Mangueiran asukasyhdistyksen toimijoista sekä erilaisia lehtiartikkeleja. Työharjoittelussa UN-Habitatilla tein yhteistyöhankkeen UN-Habitatin ja Babilônian ja Chapéu Mangueiran asukasyhdistysten kanssa. Asukasyhdistyksissä oli jo pitkään elänyt toive väestönlaskennan suorittamisesta faveloissa, koska IBGE:n vuoden 2000 väestölaskenta ei puheenjohtajien mukaan ollut kunnolla suunniteltu, ja sitä paitsi faveloiden väestöt olivat heidän mukaansa kasvaneet huomattavasti vuodesta 2000 – varovaisten arvioiden

mukaan molemmissa faveloissa olisi tällä hetkellä noin tuhat taloa. UN-Habitat puolestaan halusi testata YK:n vuosituhattavoitteiden metodologiaa faveloissa: ovatko vuosituhattavoitteet ja niille määritellyt kriteerit mielekkäitä asukkaiden näkökulmasta. Rupesimme suunnittelemaan hanketta yhdessä ja eri tahojen mielipiteitä kuunnellen päädyimme tekemään faveloiden nuorten kanssa pilottitutkimuksen Chapéu Mangueirassa. Kaikki olivat yhtä mieltä siitä, että nimenomaan faveloiden asukkaiden tulisi suorittaa varsinaiset haastattelut, koska heidät sekä tunnetaan, että he tuntevat alueen – tuntemattomien ihmisten vastaanotto favelassa ei välttämättä kaikilla ovilla olisi kovinkaan lämmin.

Babilôniassa ja Chapéu Mangueirassa toimii muutama nuorten ryhmä, jotka ovat osallistuneet erilaisiin aktiviteetteihin, ja yksi näistä ryhmistä kiinnostui tutkimuksesta. Näin päädyimme pitämään faveloissa yhteensä kolme tapaamista, jossa Erik Vittrup UN-Habitatista piti nuorille valmennusta tutkimuksen tekemisestä ja vuosituhattavoitteista. Tapaamisissa myös määriteltiin näille faveloille olennaisin vuosituhattavoite. Täksi valittiin seitsemäs tavoite, ympäristön kestävän kehityksen takaaminen, johon kuuluu muun muassa kestävä kaupunkirakentaminen. Varsinainen kyselylomake suunniteltiin yhdessä asukasyhdistysten presidenttien kanssa UN-Habitatin henkilöstön avustuksella (liite 7). Loppujen lopuksi haastattelimme 66 kotitaloutta kolmen päivän aikana, saaden näin tietoa 267 asukkaasta, joista 138 oli naisia ja 129 miehiä. Siirsin tuloksen tietokoneelle ja analysoin niitä SPSS-ohjelmaa käyttäen. Saimme tietoa muun muassa Chapéu Mangueiran asukkaiden tulotasosta, työllisyystilanteesta, ikärakenteesta, infrastruktuurista ja koulutustasosta. Tutkimustuloksia ei voi pitää tilastollisesti täysin luotettavina, koska tutkimuksen järjestämisen vaikeuden takia meidän oli haastateltava aina tietyn ryhmän kanssa tietyn kadun talot – ei ollut mahdollista valita esimerkiksi joka kymmenettä taloa. Kuitenkin tutkimustulosten voi kuvitella antavan viitteellistä tietoa favelan tilanteesta. Vertasin tutkimuksen tuloksia myös vuoden 2000 väestölaskennan tuloksiin (IBGE 2000). Käytän tutkielmassani jossakin määrin tutkimuksen tuloksia, joita esittelen tarkemmin luvussa 4.

Haastatteluissani ja keskusteluissani faveloista ja niiden toiminnasta keskityin nimenomaan asukasyhdistysten aktiivisiin jäseniin. Näin ollen aineistoni ihmisten mielipiteet eivät siis kerro "riolaisen keskivertoslummiasukkaan" mielipiteistä, vaan

lähes kaikki olivat jossain määrin faveloiden aktiiveja. Heillä oli toisin sanoen vahvempia mielipiteitä siitä, mihin suuntaan faveloiden pitäisi kehittyä kuin monella muulla favelan asukkaalla ja myös tahtoa vaikuttaa kehityksen suuntaan. Keskeiset henkilöt tutkimukseni kannalta on listattu liitteessä 1. Olen päättänyt puhua käyttäen tutkielmassani heidän nimiään, koska en usko tutkielmassani olevan tiedon tuottavan heille mitään haittaa. Suurin osa heistä on asukasyhdistyksien johtohahmoina julkisia henkilöitä, jotka tuovat kyllä mielipiteensä muutenkin julki avoimesti. Kaikki näistä henkilöistä olivat myös tietoisia siitä, että teen tutkimusta asukasyhdistyksistä ja aion kirjoittaa tulokset julki. Lisäksi kyse on nimenomaan heidän henkilökohtaisista mielipiteistään, joiden takana he seisoivat. Tämän lisäksi ei ole myöskään kovin todennäköistä, että suomeksi kirjoitettua tutkielmaani luettaisiin Brasiliassa. Kuitenkin kaikkein arkaluontoisimmissa kysymyksissä, kuten huumekauppaan liittyvissä, olen päättänyt jättämään tiedonlähteeni nimen pois.

Pro gradu -tutkielman suppeuden huomioon ottaen joudun keskittymään vain pieneen osaan faveloiden asemaan vaikuttavista asioista. En esimerkiksi käsittele juuri lainkaan rasismia, vaikka se on varmasti oleellinen osa faveloissa asuvien ongelmia ja vaikuttaa faveloiden asukkaiden syrjäytymiseen. Esimerkiksi Donna M. Goldsteinin riolaiset haastateltavat kuvaavat, kuinka heidän oli vaikea saada kunnollisia työväenluokan töitä, joista olisi maksettu riittävästi, heidän rodullisten ja luokkapiirteidensä takia. Musta ihonväri ja afrikkalaiset rodulliset piirteet nähdään edelleenkin Brasiliassa rumina ja liitetään orjuuteen. Siitä huolimatta köyhyys liitetään sosiaaliseen luokkaan eikä ihonväriin. (2003, 60, 105.) Rotu- tai ihonvärikysymykset eivät kuitenkaan tulleet juurikaan esille keskusteluissani ihmisten kanssa, vaan syrjinnän valitettiin kohdistuvan nimenomaan favelan asukkaisiin. Tämän myöntää myös Goldstein (mt., 108): ”Favelassa asuminen tulkitaan Rio de Janeirossa automaattisesti luokkamerkiksi.” Tämä ei tietenkään tarkoita, ettei ihonväriin tai muihin fyysisiin piirteisiin kohdistuvaan syrjintää olisi olemassa. Brasiliassa on esimerkiksi yleistä kutsua tummaihoisen kiharaa tukkaa termillä ”huono tukka”, ja vaalean ihon tuoma arvostus on helposti havaittavissa. Myös *preto pobre* (köyhä musta ihminen) on varsin vakiintunut käsite brasilialaisessa kielenkäytössä. En siis väitä missään suhteessa, että Brasilia olisi ”rodullinen demokratia”, niin kuin useissa tutkimuksissa on Paulo Freyren vaikutusvaltaisen teoksen *Casa grande e senzala* (1933) perusteella tulkittu.

Olen myös rajannut uskonnon suurilta osin pois tutkielmastani, vaikka uusilla evankelisilla kirkkoilla on varmasti ollut vahva vaikutus faveloissa erityisesti sen kannalta, miten ihmiset näkevät ja arvottavat itsensä ja lähimmäisensä ja katolisella kirkolla on ollut faveloissa vahva vaikutus. Pääasialliset aiheeni olen valinnut, koska ne koskevat teemoja, jotka tulivat kenttätöjaksen aikana eniten esiin ja tuntuivat olevan niin sanotusti pinnalla. En epäile, ettei moniin aiheisiin liittyisi myös toisia puolia, joista usein ehkä vaietaan, ja joita sen vuoksi ulkomaalaisena ja uutena asukkaana favelassa en ole edes huomannut.

Luku 2 taustoittaa työtäni kertomalla Rio de Janeiron faveloista. Kappaleet 2.1 ja 2.2 kertovat suhteellisen perinpohjaisesti Rio de Janeiron valtion politiikasta suhteessa faveloihin sekä siitä, miten tätä politiikkaa on perusteltu ja minkälaisia vaikutuksia sillä on ollut faveloihin ja niiden asukkaisiin. Suomessa ei tiedetä aiheesta kovin paljoa, joten koen pidemmän taustaselonteon tässä yhteydessä perustelluksi, koska se antaa laajempaa näkökulmaa aineistooni. Kappaleessa 2.3 käsittelen faveloista puhuttaessa käytettävää termistöä ja favela-käsitteen ongelmallisuutta. Luku 3 pohjustaa työtäni teoreettisesti, esittäen käsityksiä vallasta ja sen vastustamisesta, toimijuudesta, valtiosta sekä tilan arvottamisesta. Seuraavassa luvussa 4 siirryn kentälleni ja esittelen Babilônian ja Chapéu Mangueiran historiaa, niiden asukasyhdistysten ja muiden järjestöjen kehittymistä sekä tapoja, joilla ne ovat kehittäneet yhteisöjä, sekä näiden kahden favelan välisiä eroja. Luvussa 5 käsittelen brasilialaisen politiikan klientelististä järjestelmää ja sen ilmentymiä Babilôniassa ja Chapéu Mangueirassa, sekä sitä, miten se vääristää demokratiaa. Luku 6 puolestaan maalaa kuvaa siviilioikeuksissa sekä selvittää huumekaupan ja poliisiväkivallan vaikutusta faveloiden asukkaisiin ja asukasyhdistyksiin. Käännökset portugalista sekä joistakin englanninkielisistä teoksista ovat omiani.

2 FAVELOITA JA FAVELAPOLITIikkaa

Rio de Janeirossa favelat jakautuvat kaupungin sisällä huomattavan eri tavalla kuin monessa muussa kaupungissa. Kun muualla köyhät ja marginalisoidut alueet ovat usein periferiassa, Riossa taas faveloita on myös vierä vieressä rikkaiden asuinalueiden kanssa. Esimerkiksi väkimmäältäään Rion suurin favela Rocinha sijaitsee Leblonin ja Gávean kaupunginosien välissä, jotka kuuluvat kaupungin vauraimpiin. Näin on suuressa osassa

eteläistä Rioa (*Zona Sul*) sekä keskustan alueella. Näillä alueilla tilallinen jako on suoritettu käsiteparin *morro* (kukkula) ja *asfalto* (asfaltti) avulla. Morro viittaa faveloihin, ja asfalto kaupungin virallisiin osiin. Termit ovat seurausta siitä, että näillä alueilla favelat sijaitsevat kukkuloilla, jotka jätettiin muuta kaupunkia rakentaessa luonnontilaan tai niitä käytettiin viljelmänä tai virkistysalueina. Tämän takia ne olivat kätevä asuinpaikka kaupunkiin muuttaville ihmisille, joiden työpaikat olivat usein rikkaimmilla alueilla rakennustyömailla, palvelijoina kodeissa tai palvelusektorilla. Upeimmat maisemat kaupungin yli ovat siis köyhien kodeista!

Rio de Janeirossa epävirallista alkuperää olevat asuinmuodot luokitellaan virallisesti neljään luokkaan: *favelas*, *loteamentos irregulares ou clandestinos* (laittomat tai salaiset asuinalueet), *invasões* (valtaukset) ja *cortiços*, joita kaikkia kuitenkin esiintyy eri puolella kaupunkia, ja joiden väliset rajat ovat usein hyvinkin häilyvät. Periaatteelliset jaot ovat kuitenkin seuraavat (Xavier ja Magalhães 2003, 8):

1. Favelat ovat määritelmän mukaan vakiintuneita yksityisen tai julkisen maa-alueen valtauksia, jolle köyhät ovat rakentaneet asumuksia ilman suurempia suunnitelmia, ja joiden infrastruktuuri on puutteellinen.
2. *Loteamentos irregulares ou clandestinos* ovat sääntöjenvastaisia asuinalueita, joissa on puutteellinen infrastruktuuri ja jotka eivät ole säännösten mukaisia, mutta joissa kuitenkin on jonkinlainen urbaani fyysinen järjestys. Niitä pidetään sääntöjenvastaisina, kun niistä on tehty esitys kaupunginsuunnitteluviranomaisille, mutta ne eivät täytä lain vaatimuksia, ja salaisina, jos niistä ei ole tehty esitystä ollenkaan.
3. *Invasões* ovat sääntöjenvastaisia yksityisen tai julkisen maan haltuunottoja, jotka eivät vielä ole vakiintuneet. Näin tapahtuu tyypillisesti ympäristöllisesti herkillä alueilla, kuten jokien varsilla, soilla ja kukkuloilla tai julkisen infrastruktuurin jäännösalueilla, kuten siltojen alla, puistoissa ja teiden ja moottoriteiden varsilla.
4. *Cortiços* ovat sosiaalisen asumisen muoto, jossa asutaan yhdessä tai useammassa rakennuksessa tontilla tai jaetuissa huoneissa yhdessä rakennuksessa. Huoneet ovat vuokrattuja tai alivuokrattuja ilman sopimusta tai muuta laillista perustetta. Aukkaat jakavat kylpyhuoneet, keittiön ja pyykkilat, joskus myös elektroniset laitteet. Asunnoissa on usein puutteellinen ilmanvaihto ja valaistus ja ne ovat usein ylikansoitettuja.

Viimeisinä 60 vuotena Brasilia urbanisoitui vahvasti. Vuonna 1940 brasilialaisista asui kaupungeissa 31,4 prosenttia, ja vuonna 2000 tämä osuus oli kipunut jo 81,3 prosenttiin (PNUD 2007). Tämä kehitys johti suurten kaupunkien syntyyn, ja kunnon asuntopolitiikan puutteessa köyhät päätyivät asumaan faveloihin ja muihin epävirallisiin kaupunginosiin. Viimeisimpien väestönlaskentatietojen (IBGE 2000) mukaan Rio de Janeiron kaupungissa asuu 5 857 904 ihmistä, joista faveloiden asukkaita olisi 1.092.782, yhteensä 600 favelassa. IBGE:n (*Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística*) väestölaskennan luokituksissa favela määritellään ”vajaakehittyneeksi kasaantumaksi” (*aglomerado subnormal*), jossa on vähintään 50 asumusta. IBGE:n tutkimusten tuloksia ei kuitenkaan voi pitää täysin luotettavina, koska niiden tarkkuutta on kritisoitu useissa yhteyksissä. Esimerkiksi Babilônian asukasyhdistyksen presidentin mukaan kyseinen tutkimus oli alueella toteutettu ilman, että tutkijat olivat edes astuneet favelaan. Rion kaupungin suunnitteluinstituutti IPP, PCRJ laski vuonna 1996 faveloiden kokonaismääräksi 605. Se on myös arvioinut, että vuodesta 1996 vuoteen 2002 noin 100 uutta favelaa olisi syntynyt, kun toiset ovat taas kasvattaneet kokoaan. (Xavier ja Magalhães 2003, 8). Tammikuun 2009 lopussa *O Globo* -lehti arvioi, että faveloita saattaa kohta olla jo jopa tuhat (*O Globo* 31.1.2009). Faveloiden syntyä Riossa 1900-luvun alussa selitetään lähinnä kolmella seikalla: orjuuden lopettamisella, minkä seurauksena syntyi suuri joukko kodittomia ja työttömiä ihmisiä; lisääntyvällä muuttoliikkeellä maalta kaupunkeihin maanviljelytöiden vähentymisen ja teollistumisen takia sekä kaupunginjohtaja Pereira Passosin ajamalla muutoksilla kaupungissa: monia matalan tulotason ihmisiä pakkosiirrettiin ja heidän talonsa tuhottiin (Xavier ja Magalhães 2003, 9).

2.1 Favelat ja niiden asukkaat julkisissa politiikoissa ja tutkimuksissa – favelan ”paikka”

Käsite favela sai alkunsa 1800-luvun lopussa, kun Revolta dos Canudos -kapinassa taistelleet sotilaat ja ex-orjat alkoivat asuttaa Morro da Providência kukkulaa. Köyhä asuinalue nimettiin Morro da favelaksi. (Xavier & Magalhães 2003, 4.)

2.1.1 Favelan keksiminen moraalisenä ja poliittisena ongelmana

Viime vuosisadan alussa köyhyys nähtiin yksilön valintojen seurauksena: ihminen oli köyhä moraalisen heikkoutensa takia. Getúlio Vargasin hallinnon aikana,

vuosina 1930–1934 sekä 1937–1945, keskustelu köyhyydestä otti uuden suunnan: esitettiin, että yksilön ulkopuoliset olosuhteet voisivat saattaa hänet köyhään asemaan, minkä katsottiin oikeuttavan tietynlaisia sosiaalipoliittisia toimenpiteitä. Tällä tavoin köyhät urbaanit massat muuttuivat ”vaarallisista” manipuloitaviksi. (Valladares 2005, 126–127.) Vargasin hallintovuodet istuttivat maahan vahvan nationalismin ilmapiirin, jossa keskityttiin rakentamaan ja pitämään arvossa brasilialaista kansallista identiteettiä, jolloin kaikesta ulkomaalaisesta tuli symbolisesti uhkaavaa. Tämä oli vahvasti vastakkainen linjaus aikaisemmalle maatalouseliitin etuja puolustavalle oligarkkien vallalle. (Mt., 49.)

Tämän uuden ideologian seurauksena alettiin etsiä uusia kansallisia symboleita, joita löydettiin populaarikulttuurista. Monia afrobrasilialaisen kulttuurin muotoja laillistettiin, kuten esimerkiksi samba ja capoeira, joista tehtiin brasilialaisuuden symboleja. Nämä esiintyivät kaupungeissa erityisesti faveloissa, jotka täten alkoivat yhdistyä muuhun kaupunkiin kulttuurin, erityisesti musiikin, kautta: 1935 sambakouluista tulee osa kaupungin karnevaalien virallista ohjelmaa. Kulttuuri ja politiikka kuitenkin pysyvät erillisinä sfääreinä, jo sen takia, että äänestysoikeuden ulottuessa vain luku- ja kirjoitustaitoiisiin vanhan tasavallan aikana suuri osa faveloissa asuvasta kansasta oli automaattisesti vailla poliittisen osallistumisen mahdollisuuksia. Myös Vargasin kauden aikana käytäntö säilyi: vain virallisen työluvan haltijoilla oli äänestysoikeus ja sosiaalisia oikeuksia. (Burgos 2006, 26–27).

Rio teollistui voimakkaasti toisen maailman sodan jälkeen 1960-luvulle asti. Teollistumisen myötä kaupunki houkutteli lisää ihmisiä., ja kaupungin lähiöt täyttyivät ihmisistä. Vuosien 1940 ja 1960 välillä politiikassa oli vallalla faveloiden asukkaiden eristäminen, joista äärimmäisenä esimerkkinä oli faveloiden pakkosiirtopolitiikka. Vargasin hallinnon ratkaisu 1940-luvun lopulla oli *parques proletários* (työväenluokan alueet) -niminen kokeilu, jossa faveloiden asukkaita siirrettiin uusille alueille luvaten, että he voisivat palata takaisin aikaisempiin koteihinsa, kun alueet olisi ensin urbanisoitu. Näin ei kuitenkaan käynyt, vaan ihmiset jäivät, kunnes maan hinta näillä alueilla oli noussut niin paljon, että heidät ajettiin niistä ulos. Uusilla alueilla asukkaat pakotettiin osallistumaan erilaisille moraalitunneille, ja niissä myös järjestettiin juhlia, joissa asukkaiden oli tarkoitus osoittaa kiitollisuutensa presidentille. Yllättävä seuraus *parques proletários* -kokeilusta oli, että valtio ja marginalisoidut ihmiset tulivat yhteyteen

toistensa kanssa. Tämä aloitti faveloiden asukkaiden järjestäytymisen asukasyhdistyksiin, siinä pelossa, että kokeilu muuttuisi vallitsevaksi ja yleiseksi käytännöksi. Tätä kautta syntyi jo vuonna 1945, ensin Pavão/Pavãozinhoilla ja sitten Morro da Babilônia ja Morro do Cantagalossa asukkaiden komiteoita, tarkoituksena vastustaa kaupunginhallituksen oletettua suunnitelmaa siirtää kaikki faveloiden asukkaat uusille alueille. Hieman tämän jälkeen, demokratian paluusta hyötyen, nämä komiteat muodostivat ensimmäistä kertaa sosiaalisten oikeuksien esityslistan heidän asuinalueidensa infrastruktuurin ongelmiin liittyen. (Burgos 2006, 28.)

1950-luvulle tultaessa ainoat alueet Rio de Janeirossa, joilla ei vielä ollut asutusta, olivat ympäristöllisesti hauraita: soita, jyrkkiä kukkuloita, mangrovealueita ja jokien penkereitä. Väestönlaskennan mukaan vuonna 1948 kaupungissa oli 105 favelaa, joissa asui yhteensä 139 000 ihmistä. Asuntojen ja julkisen liikenteen puutteen vuoksi faveloiden kasvu kiihtyi, ja myös ympäristöllisesti hauraat alueet asutettiin. (Xavier & Magalhães 2003, 4.) Faveloiden asukasmäärä alkoi siis olla huomattava, ja julkishallinnon toimien herättämänä nämä ihmiset alkoivat järjestäytyä luoden itsestään poliittista toimijaa. Vuoden 1946 perustuslaissa oli vielä säilytetty luku- ja kirjoitustaidottomien äänestyskielto, joten suuri osa faveloiden asukkaista oli tässä mielessä politiikan ulkopuolella, kykenemättömiä osallistumaan politiikkaan edes klientelistisen mallin kautta. Silti uusi järjestäytyminen herätti kaupungin konservatiivisissa osissa vanhan pelon järjestysongelmia kohtaan. Tätä uhkakuvaa vastaan Rio de Janeiron arkkihippakunta ja kaupunginhallitus kehittivät jo vuonna 1946 Leão XIII -säätiön, jonka tarkoituksena oli tarjota Vargasin hallinnon populistisen kasvatuksen sijaan kansan kristillistämistä, pakottamisen sijaan suostuttelua, minkä takia myös sallittiin faveloiden asukkaiden järjestäytyminen. Leão XIII aloitti kymmenissä faveloissa peruspalveluja, kuten vesi- ja viemärihuollon sekä sähkön ja kulkuväyliä. (Burgos 2006, 29.)

1950-luvulta lähtien on huomattavissa kiinteämpien yhteyksien synty favelan ja politiikan välillä. Faveloista alkoi tulla uusia johtajia, jotka ottivat yhteyksiä poliittisiin puolueisiin. Faveloiden kulttuurista pääomaa alettiin arvostaa enemmän, mikä puolestaan lisäsi faveloiden asukkaiden yhdistymistä keskiluokan älymystöön (nämä olivat opiskelijoita, lehtiammattilaisia, kirjailijoita ja taiteilijoita). Heidän käsissään favelat saivat positiivisemman identiteetin ja yhteyksiä kaupunkiin laajemmin, valtion ja

kirkon kontrollin ulkopuolella. Favelan ongelman politisoituminen vaati kirkolta ja julkivallalta työskentelyn syventämistä faveloiden kanssa. Tätä varten Dom Hélder Câmara, Recifen piispa ja Rio de Janeiron apupiispa loi vuonna 1955 *Cruzada São Sebastião* (Pino 1997, 114). Kaupunginhallitus puolestaan loi 1956 *Serfhan* (Serviço Especial de Recuperação das Favelas e Habitações Anti-higiênicas). Molemmissa tapauksissa kyseessä olivat aloitteet, joiden tarkoituksena on liittää poliittinen kontrolli infrastruktuurin ongelmiin liittyviin minimaalisten sosiaalisten oikeuksien listaan, ja tehdä faveloiden asukkaista "hyödyllisiä kansalaisia". Tähän kuului myös asukasyhdistysten alulle paneminen ja kehittäminen. Monet asukasyhdistykset eivät siis syntyneet itsenäisesti, vaan valtion ja Rion arkkhiippakunnan tukemina, jotka näkivät ne jarruina radikalismia vastaan ja toivoivat, että ne toimisivat "virallisen tahdon" välittäjinä. (McCann 2006, 151.)

1957 faveloiden asukkaat loivat autonomisen yhdistyksen puolustaakseen intressejään: *Coligação dos Trabalhadores Favelados do Distrito Federalin*, tavoitteenaan taistella faveloiden sisäisen yhteistyön kehittämisen avulla parantaakseen elinolosuhteita. Yhdistyksen nimi on mielenkiintoinen, koska *favelado*-käsitteellä, jolla viitattiin faveloiden asukkaisiin, oli ollut negatiivinen kaiku. Käsitteen käyttöä itsemäärittelyyn voi pitää merkkinä oman kollektiivisen identiteetin luomisesta poissuljetuille. Faveloiden asukkaiden omien yhdistysten synty osoitti valtiolle, että kristillinen kasvatus ei taannut haluttua kontrollia. Näin valtion piti poistaa uskonnollisen diskurssin verho politiikastaan, ja tämän varjolla 1950-luvun lopulla kirkkoa alettiin kritisoida assistentialismista ja paternalismista. (Burgos 2006, 30–31.)

Alussa julkivallan ratkaisu oli panostaa Serfhan uudelleenelvyttämiseen. Tänä aikana favelapolitiikka inhimillistyi muutamaksi vuodeksi, kun Serfha yritti lähentää faveloita toisiinsa, tukien myös asukasyhdistysten syntyä: toukokuuhun 1962 mennessä syntyi 75 yhdistystä (Perlman 1979, 200). Ensijaisena päämääränä oli tehdä asukkaista kykeneväisempiä, jotta he eivät olisi riippuvaisia poliittisista palveluksista. Kuitenkin demokratisoivan ideaalin takana pysyi edelleen yllä taipumus alistaa faveloiden asukkaat poliittisesti. Käytännössä siis vain kirkon rooli korvattiin valtiolla: luvattiin urbanisaatiota, mutta sille ehtona esitettiin valtion oikeus kontrolloida asukasyhdistyksiä poliittisesti. Burgosin (2006, 32) mukaan katolisen kirkon strategia oli ollut perinteisten johtajuuksien synnyttäminen, ja sen sijaan valtio tarjosi toista vaihtoehtoa, jolla oli

nopeamman seuraukset: jo olemassa olevien johtajien sisällyttäminen valtion rakenteeseen. Tämä järjestely olisi voinut tuoda faveloiden asukkaille hyötyä, mutta kokemus ei kestänyt kuin puolitoista vuotta - sitten kuvernööri Carlos Lacerda erotti Serfhan johtajan, koska näki siinä aikaisemman hallituksen merkkejä.

Kun valtio etsi parempaa tapaa neuvotella poissuljettujen kanssa, faveloiden asukkaiden johto jatkoi järjestäytymistään ja loi vuonna 1963 Fafegin (*Federação da Associação de Favelas do Estado da Guanabara*; Faferj vuodesta 1975 alkaen) (Burgos 2006, 33). Näin luotiin vain asumisolosuhteisiin perustuva identiteetti. Asukasyhdistykset pettivät näin täysin valtion odotukset alkamalla yhdistyä ja vastustaa suoraan valtion toimenpiteitä (McCann 2006, 151). Tähän tuli heti valtion vastaus. Se oli huolestunut faveloiden organisationaalisesta kypsymisestä ja loi tarkempia poliittisen kontrollin mekanismeja. Säätiö Leão XIII muotoiltiin uudelleen: kirkkoon yhteydessä olevasta elimestä se siirtyi valtion alaisuuteen vuonna 1963. Sille annettiin vastuu asukasyhdistysten virallisesta tunnustamisesta ja komission luomisesta niiden johtajien vaalien koordinoimiseksi ja valvomiseksi. Aluksi osavaltion hallinto ei valinnut pakkosiirto- ja urbanisaatiostrategioiden välillä, vaan työskenteli samanaikaisesti näillä kahdella menetelmällä. Kuitenkin asukkaiden siirtojen määrä, noin 30 000 ihmistä, vuoteen 1965 mennessä, oli vielä vaatimaton verrattuna tulevaan. (Burgos 2006, 33.)

2.1.2 Autoritaarinen siirtopolitiikka, asukasyhdistysten mobilisaatio ja klientelistiset ratkaisut

Akateemisissa tutkimuksissa alettiin köyhyyden pääasiallisena syynä nähdä alityöllistyminen. Unohdettujen massojen käsitteellistämiseksi kehittyi 1960-luvulta alkaen marginaalisuuden teoria. Teoriassa hylättiin pelkät taloudelliset lähtökohdat ja lisättiin kaksi muuta: tilallinen ja sosiokulttuurinen. ”Köyhyyden kulttuurin” idea artikuloitui sosiaalisen marginaalisuuden teorian kautta: siinä painotettiin, että köyhien kaupunginosien asukkaat, jotka olivat maaseudulta kotoisin, olisivat omaksuneet erityisen elämäntavan, jota määrittelisivät vallalla olevasta kulttuurista poikkeavat arvot ja käyttäytyminen. 1960- ja 1970-luvuilla kuva faveloiden asukkaista marginaalisen sosiaalisuuden ilmentymänä oli laajasti hyväksytty, ja se toimi oikeuttavana ideologiana faveloiden vastaiselle operaatiolle vuosina 1960–1975. Vaikka Brazilian historiassa oli koko ajan ollut virallista vastustusta faveloille, vasta vuoden 1964 sotilasvallankaappauksen myötä uudella vahvalla ja keskittyneellä hallituksella oli

tarpeeksi resursseja toteuttaakseen niiden tuhoaminen laajassa mittakaavassa (Perlman 1979, 200). Näkemys favelasta sosiaalisena ongelmana yhdistyi täydellisesti autoritaarisen hallituksen kaupunkisuunnittelutoimenpiteisiin.

Vuoden 1964 sotilasvallankaappauksen jälkeen Leão XIII oli omaksunut akateemisten analyysien favelakuvan esitellen favelaa paheen ja rikollisten alueena. Vuoden 1968 virallisessa selonteossa favelaa kuvataan seuraavasti: ”epäsäännöllinen kasauma aliproletaareja ilman ammatillista koulutusta, joissa ilmenevät matalat elämänmuodot, luku- ja kirjoitustaidottomuus, messianismi, promiskuiteetti, alkoholismi, tapa kulkea paljain jaloin, taikausko ja spiritismi, terveen vapaa-ajan vieton puute, pakeneminen rikollisiin ja marginaalisiin elementteihin sekä loiseläimet ja tarttuvat taudit” (Perlman 1979, 93). Näin järjestyksen ja epäjärjestyksen maailmat polarisoitiin ja favelaa kuvattiin taas kuin 1940-luvulla: esisivistyneiden yksilöiden asuinpaikkana, mistä syystä sen asukkaiden kanssa ei tarvitse keskustella. Vuoden 1967 asetus asetti asukasyhdistykset sosiaaliministeriön kontrollin alaiseksi. Vuonna 1968 määriteltiin, että asukasyhdistyksiä tulee olla vain yksi per yhteisö ja että niiden kuuluu esimerkiksi hyväksyä, ”kysyen neuvoa osavaltion elimiltä”, asutusten korjaukset ja estää uusien rakennusten rakentaminen. Näin niistä tuli osittain faveloiden asukkaiden edustajan sijaan julkivallan edustajia (Burgos 2005, 35).

Samana vuonna liittovaltio loi Chisamin (*Coordenação da Habitação de Interesse Social da Área Metropolitana da Grande Rio*), tarkoituksenaan luoda yhtenäinen favelapolitiikka Rion ja Guanabaran osavaltioihin (Burgos 2006, 35). Chisam määritteli favelat ”epämuodostuneeksi urbaaniksi alueeksi”, jota asutti ”yhteiskunnasta asumusten vieraantunut kansanosa, joilla ei ole palveluja, koska he eivät maksa veroja.” Näin ollen ”faveloiden perheet tarvitsivat sosiaalista, moraalista, taloudellista ja hygieenistä kuntoutusta, koska heidän integroimisensa muuhun yhteisöön on tarpeellista, ei vain asumistavan suhteen, vaan myös ajattelu- ja elintavan suhteen.” (Valla 1984, 17.)

Täten Chisamin tavoite oli julistettu: Rio de Janeiron faveloiden hävittäminen. Faveloiden asukkaat vastustivat vahvasti faveloiden hävittämistä ja taistelivat poliittisesti järjestäytyneinä Fafegin edustamina, jonka alla oli lähes 100 asukasyhdistystä. Näiden pakkosiirtojen tarina, vuosien 1968 ja 1975 välillä, on Burgosin mukaan yksi ”Brasilian valtion alistamisen ja poissulkemisen pitkän historian

väkivaltaisimmista jaksoista. Todellisuudessa siitä on jäänyt hyvin vähän todistusaineistoa, mutta jäljelle jäänyt tieto antaa olettaa sen dramaattisuuden laajuuden” (2006, 36). Fafeg järjesti kaksi faveloiden asukkaiden kongressia vuosina 1967 ja 1968, joiden loppupäätelmänä oli vastustaa pakkosiirtoja voimalla (Perlman 1979, 206). Tämän jälkeen Fafegin johtajisto mitätöitiin, puheenjohtaja pidätettiin (ja hän kuoli lyhyen ajan sisällä vankilassa) ja uudet johtajiston vaalit järjestettiin niin, että osavaltion hallitus oli ensin hyväksynyt listan nimet. Näin Fafegista tuli käytännössä osavaltion hallituksen neuvonantaja. (Burgos 2006, 36.) Niin kuin poliittisten ja ammattiyhdistysjärjestyksien aktiiveja, myös faveloiden johtajia kidutettiin ja murhattiin. Vuoteen 1973 mennessä Chisam tuhosi yhteensä 62 favelaa tai favelan osaa ja pakkosiirsi 175000 ihmistä uusille asuinalueille (Perlman 1979, 202). Monien faveloiden johtajien katoaminen, asukasyhdistysten alistaminen osavaltion hallitukselle ja faveloiden terrorisoinnista johtuva kyvyttömyyden tunne aiheuttivat, että monet asukasyhdistykset alkoivat työskennellä siirtojen puolesta, edustaen osavaltiota eikä asukkaita. Esimerkiksi Catacumban favelan asukasyhdistys pakotettiin muuttumaan ”univormupukuisten vartioiden komiteaksi, joka esti talojen parantamisen, faveloihin sisään tulemisen tai niistä poistumisen ilman lupaa sekä uusien perheiden niihin muuttamisen” (Perlman 1979, 32).

Bryan McCann (2006) puolestaan näkee tilanteen toisesta näkökulmasta: osa faveloista onnistuttiin tuhoamaan, mutta muissa faveloiden asukasyhdistykset onnistuivat mobilisoimaan vastustamaan hävitysyriksiä. Fafeg kärsi muutaman tehoiskun 1960-luvun puolessavälissä, mutta jatkoi leviämistään, lopulta sisältäen useita kymmeniä asukasyhdistyksiä ja artikuloiden faveloiden asukkaiden vaatimuksia. 1970-luvun alussa asukasyhdistykset tunnustettiin itsenäisiksi, vaaleilla valittaviksi elimiksi ja Fafegista näytti kehittyvän rinnakkainen kongressi faveladoille. Näin ollen hävittämiskampanja McCannin mukaan epäonnistui täysin. (Mt., 152.) Joka tapauksessa faveloiden asukkaiden kykyä vastustaa siirtoja voi pitää vaikuttavana: 52 favelaa keski- ja yläluokan alueilla, esimerkiksi Copacabanassa ja Tijucassa kuitenkin säilyivät. Uusia asuinpaikkoja ei myöskään hyväksytty eikä niihin usein kiinnitytty, vaan talot myytiin ja palattiin toiseen favelaan. Koska siirrot toteutettiin pakolla, ja uudet asunnot olivat todella huonossa kunnossa, köyhät eivät myöskään maksaneet asuntojen vuokria. (Burgos 2006, 37.)

Tämä historia on usein nähty kansan vastarinnan voittona elitististä hallitusta vastaan. McCannille tarinan todelliset opetukset ovat kuitenkin toiset: ensinnäkin uudet esikaupunkialueet (joille ihmisiä siirrettiin faveloista) ja siirtoja vastustamaan onnistuneet Zona Sulin favelat kehittyivät tavalla, joka yllätti reformistiset päämäärät. Toiseksi asukasyhdistykset pakkosiirtokampanjan jälkeen keskittivät kaiken voimansa faveloiden pysyvyydelle. Tämä strategia tuotti tulosta 1970- ja 1980 -luvuilla, mutta jätti usein asukasyhdistykset tyhjän päälle 1990-luvulla, kun siirtoja ei enää tarvinnut pelätä ja olisi pitänyt osata kohdata uudenlaisia turvallisuushaasteita. (2006, 152.)

1970-luvun puolen välin jälkeen alettiin kyseenalaistaa käsitystä faveloiden asukkaiden marginaalisuudesta. Erityisesti Janice E. Perlmanin kirja *The Myth of Marginality* (1979) ravisteli tätä myyttiä. Hän tuli tutkimuksessaan seuraavaan aikanaan radikaaliin johtopäätökseen:

It is my contention that the favela residents are not economically and politically marginal, but are exploited and repressed; that they are not socially and culturally marginal, but are stigmatized and excluded from a closed cultural system. Rather than being passively marginal in terms of their own attitudes and behaviour, they are being actively marginalized by the system and by public policy. (Mt., 195.)

Näin esitettiin näkemys, jonka mukaan faveloiden asukkaat eivät välttämättä olleet ”hygienisoinnin tarpeessa olevia esisivistyneitä yksilöitä”, vaan heidän marginaalisuutensa johtui heille annetusta asemasta yhteiskunnasta ollen osittain myös julkisten politiikkojen tulosta. Perlman osoitti, että marginaalisuuden ideologiasta oli tullut ”itsensä toteuttava profetia” ja ”pakkosiirrot loivat kieroutuneesti sitä marginalisoitua väestöä, jonka sen oli ollut tarkoitus poistaa” (mts). Perlmanin mielestä tässä ideologiassa on todellisuudessa kyse siitä, että vallassa olevat peittävät halun säilyttää omat etuoikeutensa väittämällä, että köyhät ovat itse syyllisiä tilanteeseensa poikkeavien asenteidensa vuoksi (mt., 102).

Vähitellen myös politiikassa alettiin ymmärtää, ettei faveloiden laajamittainen hävittäminen onnistuisi ja pakkosiirrot alettiin korvata puoluekoneistojen klientelismilla. Pakkosiirtojen sijaan alettiin suosia jo asutettujen alueiden urbanisointia (IBAM 2002, 7). Osavaltioilla oli vahva kontrolli faveloiden järjestöelämästä, ja äänien vaihtamiskäytäntö institutionalisoitui. Näin asukkaiden sosiaalinen marginalisointi hieman lieveni, mutta poliittinen alistaminen jatkui. (Carvalho 1998, 17.) On tulkittu, että faveloiden

asukkaiden poliittisen rakenteen rikkoutuminen pakkosiirtojen takia tuhosi horisontaaliset yhteydet, joita oli luotu 1950-luvulta lähtien, ja kun asukasyhdistyksistä tehtiin valtion edustajia, yhteisön sisäisten suhteiden demokratisaatio estyi, minkä seurauksena favelassa tyypillisesti reprodusoitui yleisempi hallitsemisen järjestelmä (Burgos 2006, 39). *Faveladon* tuhoaminen poliittisena toimijana oli yksi pakkosiirtopolitiikan päämääriä, ja tämän suhteellinen onnistuminen jätti jälkeensä poliittisen tyhjiön.

Toisen näkökulman mukaan sotilasdiktatuuri tietyllä tapaa ruokki asukasyhdistyksiä: aikana, jolloin puoluepolitiikka ei ollut toimivaa, faveloiden asukasyhdistykset ja niiden vastineet keskiluokan asuinalueilla vastaanottivat alistetun poliittisen energian ja niistä tuli kansan mobilisaation foorumeita tavalla, joka aluksi oli sotilashallinnon kannalta hyväksyttävää, mutta lopuksi haastoi sen määräysvallan. Kansan mobilisaatio myös haastoi korruptoituneen ääntenvaihtopolitiikan, ja asukasyhdistyksillä oli hänen mukaansa keskeinen rooli Kuvernööri Chagas Freitasin (1971–1975) korruptoituneen hallinnon voittamisessa. (McCann 2006, 152–153.) Kolmannen tulkinnan mukaan Fafeg alkuaikoinaan taisteli klientelististä ja riippuvuutta luovaa valtion politiikkaa vastaan, mutta ei enää 1960-luvun lopulla ja 1970-luvun alkupuolella kestänyt kauaakaan autoritaarisen hallinnon ikeessä, ja pehmentyi yhdeksi monesta Freitasin hallinnon klientelistisistä kanavista. Hänen mukaansa 1970-luvun lopulla ja 1980-luvun alussa syntyneet vastarintaliikkeet kuitenkin uudistivat poliittisen tietoisuuden tajua: kansalaisuuden käsitettä ja oikeutta vaatia valtiolta sitä, mikä sen kansalaisille kuuluu. (Leeds 1996, 74.) Klientelistiset suhteet eivät kuitenkaan ole hävinneet, vaan valtion on täytynyt kehittää monimutkaisempia tapoja niiden ylläpitämiseksi.

1980-luvun alusta lähtien, maan siirtyessä demokratiaa kohden, uusi sosiaalipolitiikan näkemys alkoi valloittaa alaa: universaalia oikeutta kaupunkiin alettiin pitää ihanteena (Carvalho 1998, 17). Vasemmistolaisten brasilialaisten sosiologien ajattelussa kansan osallistumisesta tuli keskeinen teema, joka perustettiin ”kansan aktiiviseen kykenevyyteen” (Valladares 2005, 134). Näin maan järjestöelämä dynamisoiutui uudelleen, ja faveloiden asukasyhdistykset saivat erityistä merkitystä (Burgos 2006, 40). Rio de Janeiron poissuljettujen näkökulmasta vuoden 1982 avoimet kuvernöörin vaalit toivat heille ensimmäisen tilaisuuden vuoden 1965 jälkeen mielipiteensä ilmaisemiseen toimeenpanovallalle. Leonel Brizolan (*Partido Democrático Trabalhador*, PDT) voitto

oli Burgosin mukaan selvä merkki siitä, että uuden demokratian pitäisi ottaa poissuljetut aivan toisella tavalla huomioon kuin aikaisemman demokraattisen kauden aikana 1946–1964 (2006, 41).

Leonel Brizolan osavaltion hallinto (vuodet 1983–1987 sekä 1991–1995) kehitti erityisesti faveloita varten suunnatun sosiaalipolitiikan. Tähän aikaan faveloiden infrastruktuuri oli vielä erittäin puutteellista: esimerkiksi kaupunginhallituksen tutkimuksen mukaan -80-luvun alussa vain yksi prosentti 364 favelasta oli täysin yhteydessä kaupungin viemärintijärjestelmään ja kuusi prosenttia täydessä yhteydessä vesijärjestelmään. Kolmen vuoden aikana (1983–85) tehtiin useita parannuksia: vesi- ja viemärintijärjestelmää ja roskien keräystä laajennettiin, katuvalaistusta parannettiin ja faveloiden asukkaille annettiin omistusoikeuksia maa-alueeseensa. (Burgos 2006, 41.) McCann huomauttaa, että poliittisten puolueiden ilmestyessä uudestaan kuvioihin asukasyhdistykset näyttivät, että osasivat käyttää hyväksi uudenlaista populismia, joka puki poliittisten palveluksen vaihdon universaalien oikeuksien ja kanaslaisuuden pukuun. Tämän tyylin hallitsevat poliitikot, kuten Leonel Brizola, kehittivät symbioottisen suhteen asukasyhdistysten kanssa, käyttäen niitä työpaikkojen ja varojen jakamiseen kannattajilleen. (2006, 153.)

Myös kansalaisoikeuksiin kiinnitettiin Brizolan hallinnon aikana huomiota: poliisivoimille suunniteltiin uutta ohjeistusta faveloiden asukkaiden kanssa toimittaessa. Ongelmallista oli kuitenkin se, että Brizola myös tietyllä tapaa esti toisinajattelun. Faferjissa sisällyttämällä sen johtajiston valtion koneistoon, jatkaen näin kaksiselitteistä suhdetta asukasyhdistysten kanssa. Asukasyhdistyksissä oli jo niin totuttu toimimaan valtion välikätenä, ettei niissä edes osattu kummastella tietynlaisten roolien ottamista, jotka olisivat oikeastaan kuuluneet valtiolle. Esimerkiksi Cedae (Rio de Janeiron osavaltion vesi- ja viemäriyritys) otti niin tosissaan ajatuksen julkisten velvollisuuksien sisällyttämisestä asukasyhdistyksille, että teki joissain faveloissa sopimuksia, joiden mukaan Cedae tarjosi rakennustöitä varten tarvittavan teknillisen tuen ja siirsi asukasyhdistykselle tarvittavan summan työvoiman palkkausta varten. (Burgos 2006, 41–42.) Näin asukasyhdistykset pysyivät vahvasti valtion palveluksessa, vaikka faveloiden asukkaiden oikeudet otettiin nyt paremmin huomioon. Näin asukasyhdistyksistä tuli tie päästä sisään puoluepolitiikkaan ja valtion työpaikkoihin, sen sijaan että ne olisivat keino ohittaa puolueet ja kohdata suoraan hallitus. (McCann 2006,

153; ks. myös Leeds 1996, 73) Tämän poliittisen artikulaation muodon voi nähdä yhteydessä asukasyhdistysten syntymiseen hallituksen ja favelan välisinä välittäjinä, mikä vahvistui entisestään Brizolan ensimmäisen hallituksen aikana, kun hän nimitti asukasyhdistyksen johtajia avainasemiin osavaltion hallituksessa. Nämä nimitykset vahvistivat heidän mahdollisuuttaan tuoda favelaan palveluja, mutta samalla rajoittivat radikaaleja aloitteita. (McCann 2005, 154–155.) Toisaalta Brasilian vuoden 1988 perustuslaki antoi populääriilikkeisiin yhteyksissä olevien vasemmiston poliittisille voimille mahdollisuuden saada itselleen paikallisen vallan institutionaalisia tiloja tavalla, jota ei ikinä ennen ollut nähty maan historiassa (Guidry 2003, 200).

2.2 Uudemmat kehityskulut

1980-luvulta eteenpäin favelat ovat monella tapaa uudenaikaisessa tilanteessa. Järjestäytynyt rikollisuus on kasvanut huomattavasti, mutta toisaalta myös kaupunginhallitus on ottanut aktiivisemman roolin faveloiden suhteen.

2.2.1 Väkivalta ja politiikasta ulosjättäytymisen kulttuuri 1980- ja 1990-luvuilla

1980-luvulla favelan ongelma sai uusia puolia, kun erilaiset laittomat ryhmät alkoivat olla voimakkaammin läsnä. Yhtäältä *jogo do bicho* -pelin pankinpitäjät tulivat näkyvimmiiksi, toisaalta huumausaineiden kauppa voimistui. Arvioiden mukaan käytännössä lähes kaikissa Rio de Janeiron faveloissa on huumekauppaa käyviä ryhmiä, vaikka toimien laajuus ja vaikutus muuhun yhteisöön vaihtelee huomattavasti (Leeds 1996, 59). Rio de Janeiron väkivallan ilmiön voi nähdä yhteydessä sotilasvallan aikana poissuljettujen integraation puutteeseen. Pitkä etäisyys politiikkaan ja julkivaltaan saattoi estää kiinnittymisen demokraattiseen instituutioon vallan vaihtumisen aikana. Demokratisoitumisprosessin samanaikaisuus näiden valtiolle rinnakkaisten ryhmien vahvemman vallan kanssa faveloissa antaa jatkuvuutta sotilasvallan aikaiselle alistamiselle, mikä puolestaan vaikeuttaa faveloiden poliittista järjestäytymistä, välillä faveloiden johdon murhienkin muodossa, ja näin jatkaa kauhun kylvöä (josta valtio aikaisemmin huolehti). Jos 1960- ja 1970-luvuilla faveloiden asukkaiden pahin pelko oli heidän kotiensä hävittäminen ja siirto, on se nykyisin huumekaupasta seuraava väkivalta ja poliisiväkivalta, sekä pelko joutua harhaluodin uhriksi. Näin se estää marginalisoitujen liittymisen demokraattiseen instituutioon, mikä puolestaan on haaste demokratialle itselleen.

”Väkivallan ja huumekaupan lopettaminen” ja ”sota huumeita vastaan” ovat olleet tehokkaita iskulauseita äänten kalastelemiseen ja ennen vaaleja on usein toteutettu näyttäviä poliisirynnäköitä faveloihin, joilla kuitenkin on ollut vain vähän tuloksia. Tällaisessa prosessissa voittajia ovat poliitikot sekä keskiluokat, jotka saavat hetkellisen turvallisuudentunteen rynnäköitä seurattessaan. Klientelistiset suhteet eivät ole hävinneet: Aikaisempien aikojen politiikat ovat saaneet uudet muotonsa ja huumekaupan synnyttävät rinnakkaiset poliittiset voimat ovat helpottaneet klientelististen suhteiden syntyä. Julkivallan virkamiehet ovat käyttäneet huumejengejä faveloissa tekosyynä voimankäyttöön turvallisuuden ja hyvän hallinnon nimissä, samalla kun ovat käyttäneet hyväkseen huumeryhmiä päästäkseen poliittisesti sisään yhteisöihin (Leeds 1996, 75). Huumekysymystä käytetään myös toisella tapaa poliittisesti hyväksi: poliittisiin virkoihin ehdolla olevat liittoutuvat huumejengien kanssa erityisesti faveloissa, joissa huumejengit ovat vaikutusvaltaisia. Tällöin vastaehdokkaat saattavat saada tappouhkauksia huumejengiltä, ja huumejengeillä on myös valtaa painostaa ihmisiä äänestämään tietyllä tavalla. Kaupassa ehdokas saa ääniä ja huumejengi rahaa ja legitiimiä vaikutusvaltaa. Näin huumejengit saattavat vääristää demokraattisen prosessin ääniä kalastavien poliitikkojen avulla ja auttaa uudelleen luomaan jopa vielä haitallisempia paternalistisen politiikan muotoja. (Mt., 76.)

Kun väkivalta leimataan johtuvaksi huumekaupasta, leimataan favelat usein samalla huumekaupan tapahtumapaikoiksi ja faveloiden asukkaat huumekauppiaiksi tai ainakin heidän rikostovereikseen tai suojelijoikseen. Näin päädytään taas kerran marginalisoimaan faveloiden asukkaat. Souza (2000) huomauttaakin, että diskurssia rikollisuudesta on käytetty julkivallan poliitikkojen uudelleen arvioimisessa ja valtaapitävien sektorien muodostaessa mielipiteitään faveloista. Näin ollen voidaan puhua kriminalisoivasta diskurssista, jossa favelat nähdään tyhjäntoimittamisen ja väkivallan alueina, rikollisten asuinpaikkana (Fernandes 2007). Tämä näkemys saa ilmentymismuotonsa esimerkiksi siinä, että poliisi on ainoita valtion edustajia, joka tulee sisälle faveloihin. Tällöin saavutaan samankaltaiseen tilanteeseen 1960-luvulla: julkishallinto itsessään marginalisoi faveloiden asukkaita, perustaessaan politiikkansa sille lähtökohdalle, että faveloiden asukkaat ovat marginaalisia. Jos tällä hetkellä taistellaan ”rikollisia” vastaan, niin julkisien poliitikkojen tehokkain tulos on ollut rikollisten luominen. Kriminalisoiva diskurssi myös antaa yhteiskunnan valtaapitäville

sektoreille julkivallan kanssa oikeutuksen asioihin, johon sitä ei ”normaalissa” tilanteessa katsottaisi oikeutetuksi. Näistä esimerkkinä ovat vaikkapa julkisten aukoiden aidoittaminen, rangaistusmenetelmien käyttö ja köyhien repressio.

1990-luvulla brasilialaiset tutkijat alkoivat painottaa huomattavasti kaupunkiväkivaltaa: köyhät alkoivat esiintyä akateemisissa tutkimuksissa sekä väkivallan tekijöinä että sen yleisimpinä uhreina. Idea siitä, että faveloiden ja muun Rio de Janeiron kaupungin välillä olisi olemassa todellinen sosiotilallinen apartheid, alkoi yleistyä ja näin favelan ja asfaltin suhde alettiin nähdä duaalisena ja polarisoituna. Akateemisissa analyyseissä faveloissa ruvettiin näkemään uudenlainen dynaaminen sosiaalisuus, jota määritti ennen kaikkea huumekaupan kasvava rooli. Huumekaupan rooli näkyi myös faveloiden sisäisten palveluiden rahoituksessa, asukasyhdistyksissä ja yleisemmin faveloiden elämässä. Tällä tavalla faveloita alettiin pitää erityisinä moderneina sosiaalisen erottamisen ja poissulkemisen paikkoina, joita asuttivat erityisesti köyhät. Tällä tavoin *favelado* (favelan asukas) kuului sosiaalisten ongelmien maailmaan. (Valladares 2005, 142–143, 151.) Näin ollen voi sanoa, että akateemiset tutkijat painotuksillaan ovat taas osaltaan luomassa kuvaa favelan asukkaasta marginaalisena elementtinä, vaikka se ei olisi tutkimuksen tarkoitus.

McCann pohtiikin, ovatko faveloiden asukkaat nyt marginalisoidumpia kuin Perlmanin kuvaamassa tilanteessa 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa? Monessa suhteessa favelat ovat nykyään lähempänä virallista kaupunkia: ne ovat kasvavassa määrin taloudellisesti monimuotoisia, ovat luoneet oman yrittäjien, kiinteistön omistajien, virkamiesten ja kansalaisjärjestötoimijoiden ”keskiluokkansa”; infrastruktuuri on parantunut dramaattisesti; kaupungin ja osavaltion hallitukset ovat selkeästi läsnä näiden asuinalueiden elämässä julkisten hankkeiden ja kasvavasti myös palveluiden aloilla; favelaturismi on koko ajan suurempi osa kaupungin turismista; ja faveloilla on paljon vaikutusta brasilialaiseen populaarikulttuuriin. Kuitenkin turvallisuuden suhteen ne ovat yhä marginaalisempia, sillä alueellinen hallinta saattaa olla luisunut täysin pois valtion kontrollista: todellisuudessa Rion poliittinen kartta näyttäisi toisilleen päällekkäisiä ja konfliktissa olevia auktoriteettialueita. (2006, 161–162.)

2.2.2 Uudet politiikat

Viime vuosikymmeniin saakka kaupunginhallituksen favelaan liittyvät toimet ovat olleet lähes olemattomia. Kuvio muuttui hieman 1985 lähtien, kun kaupunginjohtaja alettiin valita vaaleilla. Rio de Janeiron tapauksessa tämä leikkasi napanuoran, joka oli kaupunginhallituksen ja osavaltion hallituksen välillä. Silloin "favelan ongelma" siirtyi myös lähes kokonaan kaupunginhallituksen käsiteltäväksi. (Burgos 2006, 46–47.) Kaupunginhallituksessa luotiin vuonna 1992 *Plano diretor*, ohjaava suunnitelma, joka määrittelee kunnan asutuspolitiikan, suunnittelee faveloiden ja "matalan tulotason asumusten" urbanisaatiota sekä maan- ja rakennusten omistusoikeuksien säännönmukaistamista. Siinä myös määritellään favela: se on "suurimmalta osalta asuinkäytössä oleva alue, jota määrittää matalatuloiset asukkaat, infrastruktuurin ja julkisten palvelujen epävakaisuus, kapeat ja epäsäännölliset kulkuväylät, muodoltaan ja kooltaan epäsäännölliset tontit sekä rekisteröimättömät rakennukset, jotka eivät sovi laillisiin malleihin" (Plano diretor 1992, 20; sit. Burgos 2006, 48). Tässä siis ei enää liitetä minkäänlaisia erityisiä moraalisia ja kulttuurisia ominaispiirteitä faveloihin asukkaisiin, toisin kuin aikaisemmissa määritelmissä. Tiivistettynä plano diretor määrittelee favelan ongelman kunnallisena kysymyksenä, oleellisena kaupungin tulevaisuuden kannalta.

Favela-bairro -ohjelma

Favela-bairro on yksi kuudesta asumisohjelmasta, joita luotiin plano diretorin puitteissa César Maian hallituksessa 1993. Favela-bairro jatkoi kokeilua faveloiden urbanisoinnista. Nimensä mukaisesti (*bairro* = kaupunginosa) sen tarkoituksena oli muokata faveloista kansan kaupunginosia, liittäen ne säännönmukaiseen kaupunkiin. Tämän takia sen suunnitelmassa painotettiin fyysis-urbanistisia puolia, lähtien oletuksesta, että kun alueet rakennettu tyydyttävän urbanistisen mallin mukaan ja sen julkiset tilat olisi muokattu ja varustettu, asukkaat itse vastaisivat asumuksiensa parantamisessa (IBAM 2002, 143).

Favela-Bairro on saanut osakseen paljon kiitosta, mutta myös kritiikkiä. Sen ero moniin muihin ohjelmiin verrattuna on ollut se, että siinä on onnistettu saavuttamaan merkittäviä laadullisia ja määrällisiä tuloksia, toimimaan suuressa määrässä faveloita ja mobilisoimaan rahoitusta. Sitä kautta se on saavuttanut kuuluisuutta sekä julkista ja poliittista tunnustusta, mikä puolestaan on edesauttanut sen jatkuvuutta ja kestävyyttä.

(IBAM 2002, 141.) Sen ongelmana on kuitenkin erityisesti se, ettei siihen sisälly sosiaaliseen sisällyttämiseen tai kehitykseen liittyviä hankkeita. Yksi kriitikoista on Universidade Federal Fluminensen historian professori Marcos Alvito, joka haastattelussa sanomalehdelle (*Jornal do Brasil* 19.8.2001) kommentoi seuraavaa:

80 prosenttia faveloiden urbanisaatiosta on ollut niiden asukkaiden tekemää. [...] Acari [yksi Rion faveloista] oli asuinkelvoton suo, joka pengerrettiin asiaankuuluvasti. [...] Asukkaat rakensivat vesijärjestelmän. He laittoivat sähköt, paljon ennen kuin Light tuli favelaan. [...] Favela-bairro -ohjelma käyttää hyväkseen sitä, mitä asukkaat jo ovat tehneet, ja laittaa lisäksi jonkun pikkurampin tai ripustaa jonnekin kyltin. Mutta entä työllisyysongelmat, nuorien koulutus? Entä koulun, sairaaloiden, huumekaupan ongelmat? Favela-bairrolla on toinen pidemmän aikavälin ongelma. Kaupunginhallitus urbanisoi, parantaa favelan ulkonäköä. Talosta tulee arvokkaampi. Mutta jos asukkaat jatkavat samassa rahanpuutteessa, keskiluokka saattaa alkaa haluta asua alueella. [...] Ja jos favelan asukas on silloin vaikeassa tilanteessa, hän päättää myydä talonsa ja rakentaa hökkelin muualle. Tällöin toteutetaan eräänlaista huomaamatonta pakkosiirtopoliittikkaa.

Alvito mainitsee haastattelussa myös, että vesi- ja viemärijärjestelmän sekä sähköjen asennuksen jälkeen kaupunginhallitus rupeaa keräämään erilaisia maksuja (kiinteistövero, sähkölasku ja niin edelleen), jolloin asukkaat joutuvat muuttamaan pois, jos heillä ei ole varaa maksaa näitä veroja. Näin Alviton mukaan Favela-bairrossa faveloiden asukkaita ei sisällytetä kansalaisiksi, vaan pelkästään veronmaksajiksi. Kansalaisoikeuksien suhteen on ongelma, että monella faveladolla ei vielä ole virallista omistusoikeutta taloonsa tai maa-alueeseensa. Kuitenkin paljon suurempi ongelma ovat esteet vapaudelle, jotka ovat seurausta huumekaupasta. Rio de Janeiron julkihallinnolle on ollut tyypillistä kansalaisoikeuksista erillään oleva sosiaalipoliittikka. Burgosin (2006, 46) mielestä yksi tämän hetken suurimmista haasteista kaupungin eheyttämiseksi olisi parantaa puutteellista poliittista ja hallinnollista yhteistyötä osavaltion hallituksen, jolle kuuluu turvallisuuspolitiikka, ja kunnanhallinnon, jolle puolestaan kuuluu melkein kokonaan sosiaalipoliittikka, välillä.

PAC

Vuoden 2007 alussa liittovaltion hallitus julkisti uuden ohjelman tiettyjen alueiden infrastruktuurin parantamiseksi. Kyseessä on PAC (*Programa de Aceleração do Crescimento*, Kasvun kiihdyttämisohjelma), jonka puitteissa toteutetut projektit on tarkoitus saada valmiiksi vuoden 2010 loppuun mennessä, investoiden yhteensä noin 40 miljardia realia (Informativo EMOP 2008). Rion osavaltiossa toimiin kuuluu muun muassa 910 miljoonan realin paketti kolmen suuren favelan, Manguinhosin, Complexo do Alemãon ja Rocinhan, urbanisointiin. Rion osavaltion tiedotteen (mt.) mukaan tässä ohjelmassa keskityttäisiin erityisesti myös sosiaaliseen sisällyttämiseen, iskulauseena

toimien ”construção civil com responsabilidade social”, ”talonrakennusta sosiaalisella vastuuntunnolla”. Esimerkiksi näissä kolmessa favelassa uusien asuntojen sekä vesi- ja viemärijärjestelmien ja ulkovalaistuksen lisäksi rakennettaisiin kulttuuri- ja urheilukeskuksia, vapaa-ajanviettopaikkoja, päiväkoteja, ammattikouluja, terveysteskuksia, kirjastoja sekä riippuhissejä. Koko Rion osavaltion faveloihin kulutettaisiin paketissa 3,88 miljardia realia (*O Globo* 3.7.2007).

Onkin mielenkiintoista nähdä, millä lailla PAC edistyy ja opitaanko siinä Favela-bairron ongelmista. Toisaalta voi myös olla, että PAC kaatuu korruptioon, ja vain pieni osa rahoista päätyy alkuperäiseen tarkoitukseen, niin kuin *Jornal do Brasil* (17.9.2007) maalaili artikkelissaan: TCU:n (*Tribunal de Contas da União*, valtion rahankäyttöä seuraava elin) puheenjohtaja valittelee haastattelussa, ettei heillä oli riittäviä keinoja valvoa varojen käyttöä. Ministeriöt, joiden tehtävänä on varojen siirto kaupunginhallituksille, eivät ole ”seuranneet tarkasti” mihin rahat kuluvat, ja puheenjohtajan mukaan on yleistä, että kaupunginjohtaja ”vain ottaa rahat, pistää ne taskuunsa eikä koskaan enää puhu niistä mitään.” Jo tässä vaiheessa artikkelin mukaan 3,5 miljardia realia oli kateissa. Brazilian presidentin Lulan mukaan PACin tarkoituksena on korjata ”40 vuoden aikana aiheutetut vahingot” faveloiden suhteen. Lulan mielestä ongelman ydin on, että alueiden valtauksiin ei puututtu silloin, kun ensimmäiset ihmiset saapuivat niille, jolloin asia olisi ollut helpommin ratkaistavissa: olisi helpompaa rakentaa taloja alun perin, kuin yrittää myöhemmin korjata 30 tai 40 tuhannen ihmisten täysin epäasianmukaisia taloja. Lehtiartikkelissa Lula painottaa, että poliitikkojen suhdetta köyhiin Brasiliassa on ohjannut ”ilkeämielinen logiikka”, jonka mukaan köyhistä on kiinnostuttu vain vaaleja ennen. Tätä kaikkea PAC nyt Lulan mukaan olisi korjaamassa. (*O Globo* 26.4.2008.)

2.3 Mikä favela?

Riodejaneirolaiset favelat on usein tutkimuksissa nähty erityisinä paikkoina, joilla on vahvasti omat tunnusmerkkinsä verrattuna muihin kaupunginosiin. Sosiologisissa ja antropologisissa tutkimuksissa myös todetaan usein, että olisi olemassa erityinen ”favelan kulttuuri” (ks. esim. Zaluar e Alvito 2006 [1998]). Näin ollen favelassa asuminen määrittäisi erityisesti sen asukkaiden käyttäytymistä. Erot faveloiden välillä unohdetaan usein ja favelat nähdään keskenään samankaltaisina alueina. Silloinkin kuin muistetaan, että faveloissa on kyse moninaisista todellisuuksista, tutkijat

usein unohtuvat redusoimaan pluraalin maailman yksittäiseen kategoriaan (Valladares 2005, 151). Riodejaneirolaiset favelat eivät kuitenkaan ole missään nimessä homogeeninen yksikkö, vaan ne ovat maantieteellisesti, sosiaalisesti, kulttuurisesti ja taloudellisesti hyvin erilaisissa asemissa, ja niiden asukkaiden lähtökohdat ovat hyvin erilaisia.

Maria Rezende de Carvalhon koordinoiman tutkimuksen (1998) mukaan suurin osa faveloiden asukkaista ei kuitenkaan näe itseään erilaisena kuin muut asukasryhmät Rio de Janeiron kaupungissa. Päinvastoin, heidän mielestään ei ole olemassa oleellisia eroja faveloiden ja asfaltin asukkaiden välillä. Tämä selkeässä ristiriidassa monien tutkimuksien lähtökohdan kanssa, jonka mukaan favela on erilainen kokonaisuus suhteessa muihin kansan asuinalueisiin kaupungissa, sekä julkisten poliitikkojen, joissa usein oletetaan, että yhteen favelaan sopiva ratkaisu on kaikissa käyttökelpoinen. Valladares (2005, 156–157) huomauttaa, että faveloita ei enää nykypäivänä voi redusoida köyhän kansanosan asuinalueiksi, vaan niistä on tullut myös suuri markkina-alue, yhtenä esimerkkinä ollen Rocinhan, Etelä-Amerikan toiseksi suurimman favelan kaupallistuminen. Näin ollen yllämainitut oletukset muuttuvat ongelmallisiksi: kun puhutaan faveloiden erityisominaisuuksista, mitkä nämä erottavat tekijät oikeastaan ovat? Mihin raja favelan ja muun kaupungin välillä oikeastaan vedetään? Tiivistäen, faveloita ei enää voida pitää ainutlaatuisena sosiaalisena luokkana.

Valladares kysyykin, miksi kaikesta tästä huolimatta tutkimusten lähtökohdat ja nämä dogmit eivät näytä muuttuvan. Kukkulan ja asfaltin suhde on viime vuosien akateemisissa analyyseissä alettu usein nähdä duaalisena ja polarisoituna (mt., 143). Tämä liittyy ennen kaikkea huumekaupan kasvava rooliin favelassa: se näkyy faveloiden sisäisten palveluiden rahoituksessa, asukasyhdistyksissä ja yleisemmin faveloiden elämässä. Tällöin analyyseissa ruvettiin näkemään favelat erityisinä moderneina sosiaalisen erottamisen ja poissulkemisen paikkoina, joita asuttivat erityisesti köyhät, liittäen näin favelan asukkaat sosiaalisten ongelmien maailmaan. Hän esittää kolme hypoteesia tilanteen selittämiseksi. Ensinnäkin politiikassa, erityisen favelapolitiikan oikeuttamiseksi, olisi selkeämmän ja yksinkertaisen tuntuista työskennellä yhden sosiaalisen kategorian kanssa, yhden homogeenisen kohderyhmän kanssa. Toiseksi, faveloiden asukasyhdistykset ja kansalaisjärjestöt alleviivaisivat mielikuvaa puutteenalaisesta yhteisöstä legitimoidakseen oman roolinsa ja olemassaolonsa. Lopuksi

monet tutkijat ylläpitäisivät tätä kuvaa faveloista halutessaan tukea faveloiden asukkaiden vaatimuksia, varsinkin silloin kun he suuntaavat viestinsä yksinkertaistettuja versioita suosivalle yleisölle. Tämänkaltaisia yleisöjä olisivat esimerkiksi vastuussa olevat poliitikot ja tiedotusvälineet. Faveloiden tutkimus olisi myös kannattava ala, ja tutkimuksen rahoitus on helpompaa, jos rahoittaja jakaa tutkijan havainnoimisen ja analyysin luokitukset. (Mt., 149–162.)

Viimeinen onkin mielenkiintoinen tieteiden ongelma – pitää tutkia sitä, mitä rahoitetaan. Täten saatetaan päätyä alleviivaamaan yhteiskunnan sen hetken paradigmoja. Viime vuosiin saakka liike on aina yksisuuntainen: tutkijat ovat menneet faveloihin ja raportoineet niistä. Nykyään faveloista kotoisin olevien yliopisto-opiskelijoiden määrä on kuitenkin hitaasti kasvanut ja monet kansalaisjärjestöt ovat opettaneet faveloiden asukkaille sosiaalitieteiden metodeita, jolloin tämä kaava on alkanut hitaasti muuttua (McCann 2006, 150). Näin joihinkin uusiin tutkimuksiin sisältyy sekä "natiivin" että "ulkopuolisen" näkökulmat, tarkoituksena tuottaa perusteellisempaa ymmärtämystä faveloiden ongelmista.

Tämän kysymyksen lisäksi myös käsite ”favela” on hyvin väritty. Babilôniaassa ja Chapéu Mangueirassa ihmiset viittasivat niihin joko niiden nimillä, lempinimillä (”Babi”, ”Chapéu”), sanalla *comunidade*, yhteisö tai *morro*, kukkula. Sanaa favela käytettiin puhuttaessa abstraktimmin, esimerkiksi kaupunginhallituksen harjoittamasta politiikasta faveloita kohtaan yleensä, mutta Babilôniaan tai Chapéu Mangueiraan sillä harvemmin viitattiin. Käsite *favelado*, jolla viitataan favelan asukkaaseen, tuntui olevan vielä latautuneempi: sitä ei oikeastaan käytetty vaan pidettiin suoranaisesti loukkaavana. Yleisemmin faveloiden asukkaasta puhuttaessa sanottiin lähinnä *morador de favela*, favelan asukas. Kansalaisjärjestö Viva Rion seminaarissa vuonna 2003 (Novaes 2004) keskusteltiin asiasta, ja mielipiteet jakautuivat. Jotkut arvostivat nimeä ”favela”, painottaen historiaa, jossa taistelivat oman olemassaolonsa säilyttämiseksi ja asuin- ja elämänolosuhteidensa parantamiseksi. Jotkut taas vierastivat tähän sanaan liittyvää negatiivista latausta ja puhuivat mieluummin *comunidade*stä, välittäen näin kuvaa solidaarisuudesta ja positiivisesta sosiaalisuudesta, tai käyttivät runollista sanaa *morro*. Tämän lisäksi oli ihmisiä, jotka käyttivät näitä kolmea sanaa vaihtelevasti, riippuen keskustelukumppanista, kontekstista ja tilanteeseen liittyvistä intresseistä, sekä ihmisiä, jotka halusivat hylätä kaikki nämä kolme käsitettä, jotka oli luotu alistavissa tilanteissa,

ja pyrkivät luomaan uutta identiteettiä käyttämällä sanaa *comunidades populares*, kansanyhteisöt. (Mt.)

Olen tässä työssä päätenyt käyttämään yleisesti sanaa favela, mutta myös yhteisö, viitaten tällöin keskusteluihin joko joissa ihmiset käyttivät tätä sanaa tai kun kyseessä on juuri tätä favelan yhteisöllisyyttä painottava seikka. Toisaalta, kuten McCann (2006, 157) huomauttaa, on comunidade-käsite myös aika ironinen: millä tavalla 150 tuhannen asukkaan favela Rocinha on "yhteisö", ja pieni yläluokan asuinalue Urca ei sitä ole? Samalla yhteisö-termillä on myös yhteytensä klientelistisiin käytäntöihin, sekä valtioiden ja huumejengien puolelta: uudet tulokkaat faveloissa omaksuvat nopeasti diskurssin, jonka mukaan he ovat tuomassa favelaan "yhteistä hyvää", lainaten 1970-luvun poliittisen mobilisaation retoriikkaa ja tyhjentäen sen merkityksen tekopyhyydeksi (Zaluar 2004, 52).

3 TEOREETTISTA TAUSTAA

Työssäni nousevat esille oleellisina käsitteinä valta, valtio, hegemonia, toimijuus, marginalisaatio ja tilan arvottaminen.

3.1 Valta ja vastarinta

Lähden liikkeelle Michel Foucaultin vallan määrittelystä, käsittäen vallan valtasuhteiden moninaisuutena, kamppailuiden ja haastamisien prosessina, joka on kaikkialla pysyvästi, toistuvasti ja itseään reprodusoivana. Hänen analyysissään valta ei ole "Valta", käsittäen ryhmän instituutioita tai mekanismeja, jotka takaavat tietyn valtion kansalaisten alamaisuuden. Se ei myöskään tarkoita alistamisen tapaa eikä se ole yleinen ylivallan järjestelmä, joka jollain ryhmällä olisi toista kohtaan. (1990, 92–93.) Foucaultin mukaan vallan analyysissä ei pidä olettaa, että valtion suvereenisuus, lain muodossa, tai ylivallan yhtenäisyys, tulisi kuin annettuna alusta alkaen. Nämä ovat vain muotoja, joina valta lopulta ilmenee (mt., 92). Foucault myös alleviivaa valtasuhteiden olevan sekä tarkoituksellisia että epäsubjektiivisia. Tämän hän selittää tarkoittavan, että vallanharjoituksella on päämääriä ja tavoitteita, mutta se ei tarkoita, että tämä olisi seuraamusta yksittäisen subjektin valinnasta, vaan vallan rationaalisuutta luonnehtivat taktiikat. Nämä taktiikat toisiinsa yhdistyessään lopulta muodostavat kattavia järjestelmiä. Näin logiikka on selkeä ja päämäärät selvitettävissä olevia, mutta silti usein

kukaan ei ole kehittänyt tätä logiikkaa ja päämääriä. (Mt., 92–93.) Tämän voi ajatella merkitsevän, että eri vallanharjoittajien taktiikkojen yhdistyessä tuloksena on usein lopputuloksia, joita kukaan yksittäinen harjoittaja ei ole ennakoanut. Koska Foucaultin mukaan valtaan sisältyy oleellisenä se, että sille on aina olemassa vastarintaa (mt., 97), saattaa näiden valtasuhteiden verkostojen ja niihin sisältyvät vastarinnan yksiköiden välinen dynamiikka saada muotoja, jotka eivät olleet kenenkään harjoittajan päämääränä. Tällaisesta esimerkkinä käy kappaleessa 2.1.1 esittämäni kehityskulku, jossa valtion alkaessa pakkosiirtämään faveloiden asukkaita yhtenä lopputuloksena olikin valtion saattaminen yhteyteen marginalisoitujen ihmisten kanssa. Kuitenkin tästä huolimatta Foucaultille suuret muutokset valtasuhteissa eivät ole kovin yleisiä, vaikka joskus vallankumoukset ovatkin mahdollisia: "Eikö ole olemassa suuria radikaaleja repeämiä? Ajoittaisesti kyllä. Mutta useammin olemme tekemisissä liikkuvien ja ohimenevien vastarinnan yksiköiden kanssa, jotka tuottavat yhteiskunnassa liikkuvia erimielisyyksiä" (1990, 95).

Pierre Bourdieun mukaan valta- ja dominanssisuhteet eivät oikeastaan ole olemassa yksilöiden välillä, vaan ne on määritelty instituutioiden välisessä objektifikaatiossa. Hän antaa esimerkin kulttuurisen pääoman alueelta, jolloin objektifikaatio tarkoittaa sosiaalisesti taattuja tutkintoja ja sosiaalisesti puolustettuja asemia, ja näiden kautta sosiaalisia mekanismeja, jotka tuottavat ja takaavat sekä tutkintojen ja asemien sosiaalista arvoa että näiden sosiaalisten ominaisuuksien jakoa biologisten yksilöiden välillä. Vallitsevan järjestyksen legitimaatio ei siis ole vain sellaisten mekanismien, joiden perinteisesti ajatellaan kuuluvan ideologian piiriin (kuten laki), tehtävä. Symbolisten hyödykkeiden tuotantojärjestelmä ja tuottajia tuottava järjestelmä täyttää myös (normaalin toimintalogiikkansa kautta) ideologisia tarpeita, sen tosiasian takia, että mekanismit, jotka edistävät vallitsevan järjestyksen reproduktiota ja alistamisen jatkumista, jäävät piiloon. (1997, 187–188.) Tällä tavoin konsensus säilyy ja valtaapitävien ei tarvitse tehdä oikeastaan mitään asemansa säilyttämiseksi, vaan vallitseva järjestys näyttää luonnolliselta. Perinteet, sisäistetyt rakenteet koetaan itsestään selvinä eikä niiden poliittisuutta edes enää huomata.

Tätä kulttuuristen järjestysten ja käytäntöjen naturalisoitumista Bourdieu kutsuu termillä *doxa* (mt., 164). Kuvataksaan tätä subjektiivista, sisäistettyjen rakenteiden järjestelmää, havaintomalleja ja toimintamalleja, jotka ovat yhteisiä kaikille saman ryhmän tai luokan

jäsenille Bourdieu käyttää käsitettä habitus. Habitus sekä strukturoi kokemuksia että muokkaantuu kokemusten perusteella, luoden saman luokan jäsenille yhteisen kokemuspiirin (mt., 86–87.) Koska habitus on historian tuote, se tuottaa yksilöllisiä ja kollektiivisia käytäntöjä, jotka ovat sopusoinnussa historian tuottamien skeemojen kanssa. Se takaa menneiden kokemusten aktiivisen läsnäolon, mikä puolestaan yleensä ohjaa käytäntöjä ”oikeaan” suuntaan, vahvemmin kuin mitkään viralliset säännöt tai selkeät normit. (1990, 54.) Bourdieun mukaan yksi käsitteen tärkeimpiä tarkoituksia oli kumota kaksi harhakäsitystä, jotka usein ovat vallinneet akateemisessa maailmassa: toisaalta mekanismi ja toisaalta finalismi, jonka mukaan toimija toimisi vapaasti ja tietoisesti ja ”täydessä ymmärryksessä” kohti asettamiaan päämääriä (2000, 138).

Kuitenkin Bourdieun näkemys on usein nähty myös deterministisenä, ymmärtäen, että hänen mallissaan yhteiskunnat pyörivät vain itseään loputtomasti toistava luoppina, jossa ihmiset jatkavat elämäänsä tiedostamatta alistamisen rakenteita. En usko, että Bourdieukaan on halunnut tätä väittää, mutta minä joka tapauksessa haluan antaa ihmisille myös mahdollisuuden kohtalonsa muokkaamiseen. Tämä vaatii teoreettiselta kannalta subjektiviteetin käsitettä, jolloin oletetaan, että yksilöt ovat myös tietoisia ja heillä on kyky pohtia tekojaan ja motiivejaan, ja jollain tasolla myös ymmärtää tapoja, joilla he ovat muotoutuneet (Ortner 2005, 34), siis heidän habitustaan. Tällöin he eivät olisi vain kulttuurin muokkaamia, vaan heillä olisi myös itsellään mahdollisuus aktiivisesti muokata kulttuuria, myös sitä muuttaen. Sherry B. Ortner käyttää käsitettä ”vakavat pelit” (serious games) kuvaamaan ihmisten toimintaa maailmassa: sosiaalinen elämä on kulttuurisesti järjestäytynyttä ja konstruoitua toimijoiden, pelisääntöjen ja pelin tavoitteiden kategorioiden määrittelyn suhteen; ja se on sosiaalista, muodostuen suhdeverkostoista ja monien, erilaisilla tavoilla yhteydessä olevista subjektipositioista, joista mitään ei voida pitää autonomisina ”toimijoina”; mutta silti samaan aikaan on olemassa toimijuutta, tarkoittaen sitä, että toimijat pelaavat taidolla, tarkoitusperäisesti, älyllä, tiedolla (Ortner 1996, 12.)

Toimijuus ei tapahdu tyhjiössä, joten on otettava huomioon myös sosiopoliittisen tilanteen tuottamat, joskus vakavatkin esteet ihmisen kyvylle luoda elämänmaailmaansa. Mahmood Mamdani (1996, 10) huomauttaa, että pyrkimys palauttaa subjektille toimijuus on ollut strukturalismin kritiikin päätavoitteita, mutta tässä pyrkimyksessä on joskus unohdettu historialliset rajoitteet. On eri asia esittää, että vain kuolema voi viedä

ihmiseltä hänen aloitekykynsä ja luovuutensa, kuin väittää, että jokainen aloitekyvyn ja luovuuden osoitus on merkki historiallisesta oma-aloitteisuudesta. Mamdani (mt) siteeraa Talal Asadia (1993, 4): ”Even the inmates of a concentration camp are able, in this sense, to live by their own cultural logic. But one may be forgiven for doubting that they are therefore 'making their own history.'”

Näin ollen ei pidä unohtaa, että yhteiskunnissa on yleensä nähtävissä jonkin kansanryhmän tai instituution ylivalta jossain muodossa. Brasiliassa valtiolla ja toimeenpanovallalla, sekä niihin yhdistyvällä perinteisellä yläluokalla voi katsoa olevan vahva rooli yhteiskunnassa sekä taloudellisen, kulttuurisen että symbolisen pääoman suhteen. Käsitteellistääkseni tätä ajatusta käytän Raymond Williamsin (1994) hegemonian käsitettä (jonka hän pohjaa Antonio Gramsciin). Hegemonia tarkoittaa myös poliittista valtaa tai valta-asemaa, mutta laajemmin: se on poliittisten, sosiaalisten ja kulttuuristen voimien yhteenliittymä, eletty merkitysten ja arvojen järjestelmä, ja kun sen arvot koetaan käytännössä, ne ilmenevät vastavuoroisesti toisensa vahvistavina. Tällä tavoin se ilmenee useimmille ihmisille yhteiskunnassa todellisuutena, eräänlaisena absoluuttina, jonka taakse suurimmalla osalla yhteiskunnan jäseniä on vaikeuksia siirtyä (mt., 596–597), toisin sanoen Bourdieun doxana. Tämä näkyy Brasiliassa mielenkiintoisella tavalla voimasuhteiden kiertämisenä tai kaunisteluna. Esimerkiksi Goldstein on huomauttanut, kuinka Rio de Janeirossa ”loputtomat fyysiset merkit ilmaisevat massoille, että he ovat vähemmän: jollain tavalla vähemmän sivilisoituneita, vähemmän arvoisina kansalaisina, vähemmän inhimillisiä kuin etuoikeutettuihin luokkiin kuuluvat” (2003, 88). Kulutuskulttuuria markkinoidaan keski- ja yläluokille ja siitä on tehty normi: media yllyttää kulutustapoihin, joihin suurella osalla kansaa ei ole mitenkään varaa. Eliittien itselleen kertomia tarinoita siitä, kuinka Brasilia on rodullinen demokratia, eivät välttämättä hyväksytä täysin kritiikittä, mutta silti ne toimivat virallisen käsityksen oikeuttajina. Näin yhteiskunnan voimasuhteet nähdään usein tavallaan luonnon järjestyksenä, ilman, että ajatellaan mahdollisuutta, että asiat voisivat olla toisinkin.

3.2 Valtio ja kansalaisuus

Pitää kuitenkin muistaa, ettei myöskään valtiota voi käsitteellistää yhtenäisenä yksikkönä, vaan se on aina pirstoutunut ja moninainen. Vaikka se olisi vahva, sen valta

on kuitenkin hajanaista eikä sillä näin ollen ole kykyä totalisointiin. ”Valtiovalta ei ole rakennettu ja ajateltu tarkkaan harkitulla, yhtenäisellä ja homogeenisella tavalla. Se on kokemuksen hedelmä, ankkuroitunut historiaan ja tehty jännitteistä ja kompromisseista eri toimijoiden ja ryhmien välillä. Tämä tiedottomasti ja heterogeenisesti tapahtuva kokemus muodostaa valtion” (Hibou 2004, 343). Näin ollen valtion toimenpiteistä suhteessa vallitseviin normeihin ei pidä kaikin keinoin yrittää etsiä yhdenmukaisuutta. Päinvastoin kuin James Scott (1998) on väittänyt, valtio ei yritä, ainakaan pelkästään, säätää samankaltaisuutta, vaan valtion näkemys voi olla epäyhtenäinen eikä se välttämättä pyri konsensukseen diskurssin ja käytäntöjen välillä. On selvää, että ajatus valtion yhtenäisyydestä on tietynlainen illuusio. Monet valtion instituutiot voivat toimia toisiaan vastaan, ja niiden sisällä toimivilla ihmisillä on kaikilla omat tarkoitusperänsä. Tämä tulee ilmi esimerkiksi, kun Babilônian asukasyhdistyksen uutta rakennusta suunniteltaessa kaupungin- ja osavaltion hallituksen edustajat kiistelevät siitä, kumman nimiin uusi tulee. Toisaalta valtion virkamiehet joskus toimivat sekoittaakseen yhteiskuntaan, jotta valtio vaikuttaisi vain yhteiskunnan ilmentymältä: näin sen väitetään edustavan kansalaisten parasta ja heidän tahtoaan. Toisinaan se taas erotetaan yhteiskunnasta selkeästi erilliseksi, perimmäiseksi auktoriteetiksi joka hallitsee subjektiansa yli. (Migdal 2004, 18.) Näin valtion ja yhteiskunnan raja ei ole selkeä, mitä Joel S. Migdal on kuvannut seuraavasti: ”as the paradox of the state’s being simultaneously *a part of society* and *apart from society* (mt.).

Kansalaisoikeudet määrittävät rajat valtion oikeuksille kansalaistensa suhteen. Ne erotellaan yleensä T. H. Marshallin (1992 [1950]) jaottelun mukaan kolmeen osaan: siviili-, poliittisiin ja sosiaalisiin oikeuksiin. Hänen teoriansa mukaan ne myös laajentuivat tässä järjestyksessä toisiaan seuraten. Monissa Etelä-Amerikan maissa, Brasilia mukaan lukien, järjestys oli kuitenkin seuraavanlainen: ensin taattiin joitakin sosiaalisia oikeuksia ja sitten poliittisen demokratisaation kautta poliittisia oikeuksia. Siviilioikeudet jäivät tässä prosessissa sivummalle, ja vielä tänä päivänä ne on juurrutettu yhteiskuntaan puolueellisella ja epäsäännöllisellä tavalla. (O’Donnell 2001, 603.) Esimerkiksi historioitsija José Murilo de Carvalho (2001) esittää Brazilian yhteiskuntana, jossa kansalaisuuden käsite on muotoutunut ylhäältä alaspäin. Maa itsenäistyi ilman sosiaalista tai poliittista vallankumousta ja samoin kävi, kun se julistettiin tasavallaksi 1889 sekä vallankaappauksen yhteydessä vuonna 1930. Kansanmassoja ei nykypäivänäkään ole täysin sisällytetty kansalaisyhteiskuntaan,

vaikka lain mukaan niin pitäisi olla. Vasta vuoden 1945 jälkeen massat saivat poliittisia oikeuksia.

Migdal huomauttaa, että kansalaisuus myös merkitsee sosiopoliittista rajaa kahden osapuolen välillä heidän sopimuksenomaisessa suhteessaan: kansalaiset vaativat, että heidän turvallisuutensa taataan, ja valtio puolestaan takaa turvallisuuden sekä vaatii resursseja turvallisuuden takaamiseksi (2004, 18). Hän myös korostaa, että kansalaisuudessa on sekä muodollinen, välineellinen puoli, toisin sanoen ihmisen status, sekä epämuodollinen, affektiivinen puoli, toisin sanoen identiteetin tunne (mt., 15). Demokraattisessa valtiossa kansalaisuus on usein vaatimus sille, että yksilö tunnustetaan toimijaksi yhteiskunnan elämässä. Kuitenkin – niin kuin Brazilian esimerkki osoittaa – muodollinen kansalaisuuden tunnustaminen laissa ei välttämättä riitä, jos kansalaisoikeuksia ei koeta legitimeinä kaikille yhteiskunnan jäsenille. Toisaalta tämä ei luultavasti toteudu täydellisesti missään valtiossa. Esimerkiksi Anthony Marx (1998, 5) huomauttaa, että edes virallisissa demokratioissa osalle kansaa ei taata täysiä kansalaisoikeuksia eikä kukaan palvele heidän intressejään, vaan asteittainen kansalaisuuden laajeneminen saavutetaan yleensä pitkän kamppailun kautta.

Voidaan kuitenkin ajatella, että kun tietylle kansanosalle ei ole turvaa, ja/tai kansanosa ei toisaalta myöskään maksa veroja, ei kansalaisuuden muodollinen eikä sen affektiivinen puoli täyty. Ihminen voi kokea itsensä kyllä periaatteessa tietyn kansakunnan jäseneksi, mutta koska hänelle ei kuulu täydet kansalaisoikeudet, ei hän koe olevansa täysi kansalainen. Jos hän haluaa nämä oikeudet itselleen, pitää hänen haastaa hegemoninen näkemys siitä, kenelle nämä oikeudet kuuluvat, ja luoda itsensä uudelleen kansalaisena, muuttaa kuvansa ”marginaalisesta” ”normaaliksi” kansalaiseksi. Tähän oleellisena asiana voisi ajatella kuuluvan myös kansalaisvelvollisuuksien täyttämisen, toisin sanoen verojen maksamisen. Mamdani on kuitenkin myös todennut, että esimerkiksi siirtomaavallan ymmärtämiseksi Afrikassa ei riitä, että keskitytään vain siihen, miten valtiossa osa asukkaista jätettiin vaille kansalaisoikeuksia. On nimittäin ymmärrettävä myös, miten tätä kansalaisyhteiskunnan ulkopuolelle työnnettyä kansanosaa hallittiin. Siirtomaavaltioissa Afrikassa rodullisesti määritellyt kansalaisia hallitsi valtio, jota rajoitti laki ja siihen liittyvät kansalaisoikeudet (1996, 19). ”Natiivi” kansanosa pyrittiin erottamaan valkoisista ja ajamaan omiin asuinalueisiinsa ja instituutioihinsa. Heitä kuitenkin tarvittiin työvoimana, minkä seurauksena ”natiivien” instituutioiden piti olla

siirtomaaherrojen hallinnolle alisteisia. (Mt., 7.) Näin kyse ei ollut totaalisesta poissulkemisesta, vaikka suurta osaa ”natiiveista” ei tunnustettukaan kansalaisiksi. Ihmiset kuitenkin sidottiin jollain tavalla yhteiskunnan hierarkkiseen rakenteeseen. Brasiliassakin yläluokat tarvitsevat köyhiä ihmisiä halvaksi työvoimaksi. He kaunistelevala tilannetta ja perustelevat surkeita palkkoja sanomalla, että Brasilia on kolmannen maailman maa, ja köyhien asiat olisivat vielä huonommin, jos he eivät työskentelisi esimerkiksi kotiapulaisina rikkaiden kodeissa (Goldstein 2003, 89). Myös Perlman tuli tutkimuksessaan siihen lopputulokseen, että faveladot eivät ole marginaalisia kansallisen ekonomin suhteen, vaan heidät on integroitu siihen heidän kannaltaan haitallisina ehdoin (1979, 161).

3.3 Tila ja sen arvottaminen

Tällaisen tilanteen muuttaminen vaatii vallitsevan järjestyksen haastamista. Kansalaisuusosoikeuksien voidaan nähdä perustuvan myös tasa-arvoiselle tilan edustukselle. Kansalaisoikeuksien laajentamiseksi useammille kansanryhmille pitää John Guidryn (2003, 192) mukaan haastaa tapa, jolla hallitsevan taloudelliset ja poliittiset toimijat järjestävät ja luovat tilaa tietyn sosiaalisen järjestyksen intressien mukaan. Hän käyttää Henri Lefebvren (1991 [1974]) käsitettä ”trial by space” kuvaamaan prosessia, jossa sosiaaliset liikkeet ottavat tilan ja tilalliset suhteet konkreettisiksi arvosteluperusteiksi kansalaisuuden tehokkuuden arvioinnissa ja sen yhteyksien arvioinnissa suhteessa poliittiseen ja sosiaaliseen tasa-arvoon (Guidry 2003, 189).

Guidry huomauttaa, että tila ei ole liikkumaton ihmissuhteiden näyttämö, vaan päinvastoin tila luodaan sosiaalisten vuorovaikutusten ja politiikkojen kautta. Tila sisällyttää valtasuhteet, jotka muodostavat sen. Tila ei kuitenkaan vain heijastele valtasuhteita, vaan se on myös keino valtasuhteiden ilmaisemiselle: se itse (uudelleen) määrittyy sosiaalisten suhteiden kautta, samalla kuin tila jäsentää näitä suhteita. Toisin sanoen sosiaaliset ja tilalliset suhteet muodostavat toinen toisiaan. (Mt., 190.) Täten ”movements operate not only *in*, but more importantly *on*, *with* and *in relation* to space” (mt., 191). Näin sosiaalisten liikkeiden kautta kansalaisuus kyseenalaistetaan ja sitä työnnetään kohden laajempaa katetta. Guidry antaa esimerkin erään favelan asukasliikkeestä Belemissä Pohjois-Brasiliassa. Asukkaat käyttivät kontrastia

jokapäiväisen elämäntodellisuutensa ja perustuslain lupauksien välillä laittamaan kansalaisuuden ”on trial by space”. Kun asukkaat he huomasivat puutteita kouluissa, kuljetuksessa, poliisitoiminnassa, roskienkeräyksessä ja muissa kaupunkipalveluissa, joita rikkaammissa kaupunginosissa oli tarjolla, he kyseenalaistivat tilanteen: miksi meille eivät kuuluisi samat palvelut kuin rikkaimmille kaupunginosille? Miksi meiltä kerätään veroja ja niillä rahoitetaan sitten rikkaiden asuinalueiden teiden rakennus, puhdistus ja vartiointi? He lukivat perustuslakia oikeuttaakseen kansalaisuuden vaatimuksen ja alkoivat sitten keskustella siitä, mitä pitäisi tehdä. (Mt., 195.) Tällä tavoin myös Rio de Janeiron asukasyhdistyksissä voidaan katsoa toimittaneen, kun kansalaisoikeuksia on lähdetty vaatimaan myös ihmisille, jotka asuvat marginaalisiksi määritellyillä alueilla, kyseenalaistamalla miksi eri alueilla asuville ihmisille kuuluisivat erityyppiset kansalaisoikeudet.

Favelat tilana on usein pyritty määrittelemään eri tavoin epänormaaleiksi ja niiden asukkaat sulkemaan pois sosiaalisesti (luku 2.1 ja 2.2). Tilan jakautumista, ja eritoten sen arvottamista ja sille annettuja merkityksiä Riossa voidaan analysoida yhteydessä hierarkkisuuteen brasilialaisessa yhteiskunnassa. Rion kaupunki on suunniteltu pitkälti ottaen huomioon eliitin ja keskiluokan edut kun taas köyhiä ihmisiä sysitty ympäriinsä ja poissuljettu. Usein Rion eliitti on katsonut tiettyjä kaupungin osia kuin eurooppalaiset kolonioitaan, ”alemmman rodun ja kulttuurin tukkimina alueina” (Goldstein 2003, 77). Bryan McDonogh (2004) analysoidessaan Barcelonan barrio chinon baareja esittää, että baarit toimivat merkitsijöinä (signifiers) liittäen paheen ja epäilyttävän moraalien, rikollisuuden, prostituution ja huumeiden mielikuvat koko alemman yhteiskuntaluokan asuinalueeseen ja siellä asuviin ihmisiin. Näitä mielikuvia luo erityisesti urbaani porvaristo alueen ulkopuolella yleistäen tiettyjen baarien maineen kaikkiin alueen baareihin, myös aivan tavallisiin, jotka toimivat paikallisten ihmisten sosiaalisina keskuksina. McDonoghin mukaan mielikuvat alueesta ja sen baareista toimivat oikeutta luovina ja repressiivisinä järjestelminä Barcelonan eliiteille, jotka ovat ottaneet itselleen oikeuden tuomita koko asuinalueen tehden siitä näin kohteen erilaisille parannusohjelmille. Migdal puolestaan käyttää samantapaista käsitettä virtual checkpoints kuvaamaan paikkoja ja käytäntöjä, joita ryhmät käyttävät erottaakseen niiden jäsenet toisista vahvistaakseen tätä erottelua (nämä voivat olla konkreettisia paikkoja, kuten esimerkiksi passintarkastuspisteet rajalla, tai kulttuuriin liittyviä asioita, kuten kieli, puhetyyli tai pukeutumistapa) ja käsitettä mental maps kuvaamaan, kuinka

koti erotetaan tuntemattomasta maaperästä ja siihen sisällytettävät tutut ihmiset poissuljettavista. Näin ollen sosiaalisilla ryhmillä on omat rajansa ja oma tilallinen logiikkansa. (2004, 6-7.)

Favelan raja asfaltosta on usein muodostanut konkreettisen rajan sille, minkälaiseksi kansalaiseksi kyseisellä alueella asuva ihminen tunnustetaan ja minkälaisiin oikeudet hänelle annetaan. Näin rajan voi käsittää Migdalín checkpointina tai favelan yleensä McDonoghin signifíerínä. Kyseessä ei ole syrjintä vain siksi, että favelan asukas olisi köyhä tai tummaihoínen, vaan myös siksi, että hän asuu favelassa, joka määritellään ”köyhien, marginaalisten ja rikollisten” paikaksi. Favelat ja faveloiden asukkaat on myös määritelty vaarallisiksi ja epänormaaleiksi, poikkeamiseksi oletusta käytännöstä. Täten voidaan oikeuttaa erilaisia repressiivisiä, assistentialistisia, klientelistisia tai väkivaltaisia politiikkoja niiden suhteen. Migdalín mukaan nämä virtuaaliset tarkistuspisteet, erilaiset rutiinikäytännöt, auttavat erottelemaan ne ihmiset, joiden kanssa tuntee olonsa turvalliseksi (mt., 10). Rio de Janeíron kontekstissa tämä saattaisi tarkoittaa sitä, että eri yhteísluokkaan kuuluvaksi katsotut ihmiset pyritään erottelemaan toisistaan myös tilallisin määrein. Taita jaotteluja oikeuttamaan käytetään pelon diskurssia: pelko on vahva ase, jolla saa helposti perusteltua repressiivisiä ja joskus vahvastikin ihmisoikeuksia loukkaavia käytäntöjä faveloiden asukkaita kohtaan. Väkivallan pelolla voi perustella monia syrjiviä asenteita. Setha M. Low analysoídessaan porttien taakse rakennettuja, vartioituja asuinalueita Yhdysvalloissa toteaa, että urbaanin pelon diskurssi sisältää muita sosiaalisia huolenaiheita, kuten luokka-, rotu-, etnisen tai sukupuolien erottelun (2004). Näin voidaankin palata Perlmanin ajatukseen siitä, että marginaaliseksi leimaaminen liittyy myös eritoten yläluokan etujen säilyttämiseen. Tällaisia mielikuvia voidaan käyttää oikeuttamaan holhoava asenne faveloiden asukkaita kohtaan.

4 BABILÔNIA JA CHAPÉU MANGUEIRA

Babilônian ja Chapéu Mangueíran favelat sijaitsevat *Morro da Babilônia*ssa, Lemen kaupunginosassa Rio de Janeírossa. IBGE:n (2008) mukaan vuonna 2000 Babilôniaassa olisi ollut 381 kotitaloutta, joissa asui yhteensä 1426 asukasta, ja Chapéu Mangueírassa puolestaan 311 kotitaloutta, joissa asui 1146 asukasta. Tuon vuoden jälkeen molemmat favelat ovat kuitenkin kasvaneet kovasti, ja asukasyhdistysten arvion mukaan tänä

päivänä molemmissa faveloissa olisi jo liki pitäen 1000 kotitaloutta. Leme kuuluu *Zona Sul*iin (Etelä-Rioon) sekä 5. hallinnolliseen alueeseen (*5ª Região Administrativa*) Copacabanaan, joka on yksi Rio de Janeiron vauraimmista alueista: siellä perheen keskitulo henkeä kohden oli 1930 realia kuukaudessa vuonna 2000, kun kaupungin keskiarvo samana vuonna oli 754 realia kuukaudessa (Sigaud 2007). Työharjoittelua varten tekemäni tutkimuksen perusteella Chapéu Mangueirassa perheen keskitulo näyttäisi olevan 268 realia per henkilö, vaikka tutkimuksen ei voidakaan katsoa olevan tilastollisesti merkittävä. Joka tapauksessa haluaisin kiinnittää huomiota siihen, että Zona Sul asuinalueena on Riossa erittäin arvostettua. Se on turistipostikorttien Rio de Janeiro, jossa sijaitsevat kuuluisat sokeritoppavuori Pão de açúcar ja Copacabanan ranta. Monet palvelut keskittyvät tälle alueelle, ja sekä turistit että riodejaneirilaiset tulevat alueelle virkistäytymään, esimerkiksi nauttimaan rannoista tai hienoista ravintoloista. Tällä on favelan asukkaan kannalta katsottuna kaksi seuraamusta: toisaalta hän saattaa tuntea ylpeyttä asuessaan arvostetulla alueella, toisaalta hän taas näkee silmiensä edessä paljon varallisuutta, johon hänellä ei ole pääsyä. Rannan läheisyys on myös oleellinen osa tämän alueen faveloiden asukkaiden identiteettiä. Ranta on vapaa-ajanviettopaikka, joka on huomattavan demokraattinen: se ei maksa mitään ja sinne on pääsy kaikilla, sosiaaliluokkaan ja ihonväriin katsomatta. Vaikka rannatkin ovat jakautuneet eri tavoin osittain myös sosiaalisten luokkien mukaan, ovat ne kuitenkin demokraattisia alueita, joilta periaatteessa ei ajeta ketään pois. Tämä on sinänsä aika epätavallista: monissa muissa kaupungeissa pitää kuitenkin maksaa mennäkseen ulos vapaa-aikaa viettämään (esimerkiksi kahviloihin tai elokuvateattereihin). Toisaalta Rio de Janeiron kaupunginkin sisällä olot ovat aivan toiset esimerkiksi Länsi- ja Pohjois-Rion asukkailla, jotka asuvat kaukana rannasta ja turistialueista. Näiden asuinalueiden faveloiden asukkailla käsitys omasta olemisesta ja asumisesta onkin aivan toinen: monet näistä asukkaista monet eivät ole edes koskaan käyneet rannalla. Näin kaupunki on vahvasti hierarkkisesti jakautunut.

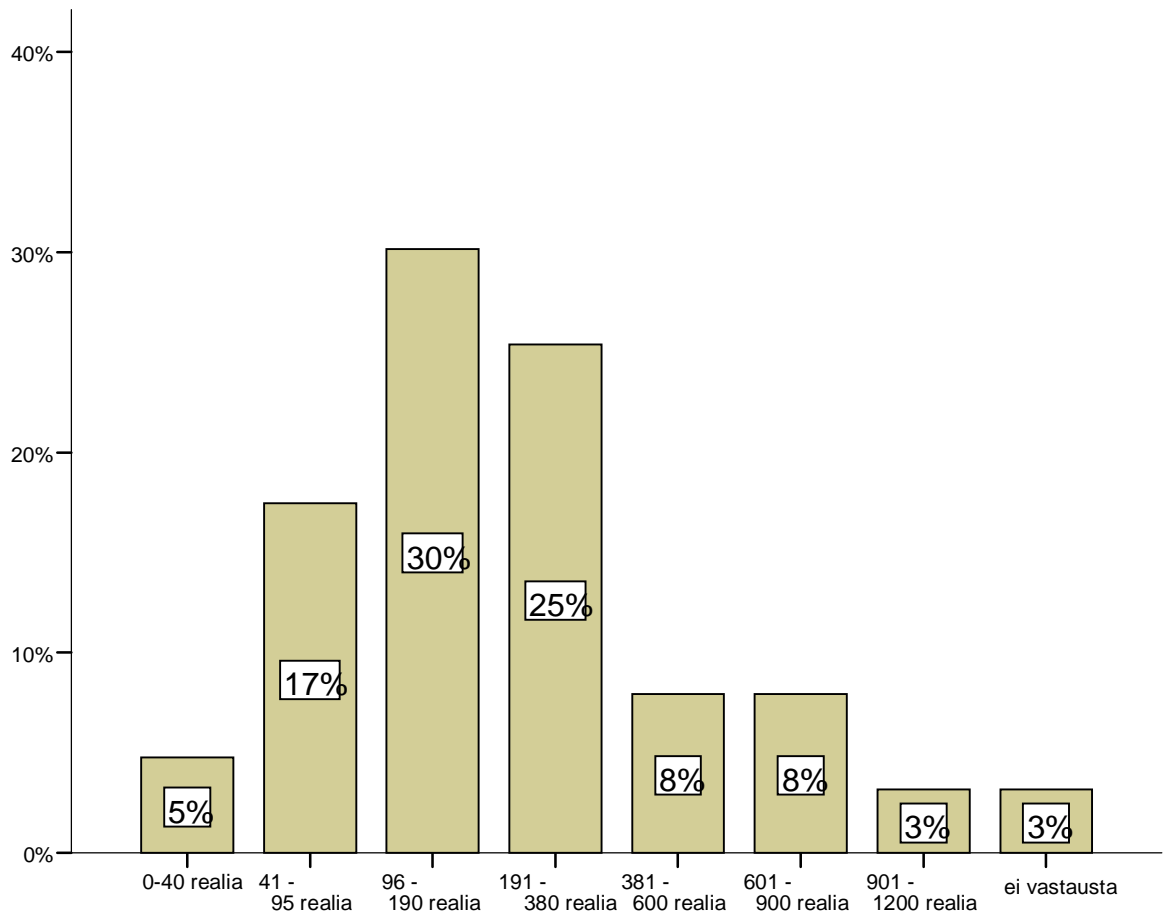
Babilônian ja Chapéu Mangueiran faveloihin on olemassa kaksi kulkureittiä: Ladeira Ary Barroso, kukkulaa ylös nouseva tie, sekä portaikko, joka nousee kahden Lemen kerrostalon välistä Chapéu Mangueiraan (ks. liite 2). Muita reittejä on myös mahdollista tulla, mutta ne ovat polkuja metsän keskellä. Ladeiralla on vielä useita kerrostaloja, jotka sijaitsevat vähän kuin morron ja asfaltin välimaastossa, sekä aiemmin rakennettuja hienoja omakotitaloja. Chapéu Mangueiran kulttuuri- ja urheilukeskuksen kohdalla

ladeiralla on risteys, joka on samalla kahden favelan rajapyykki: vasemmalle nouseen kohti Babilôniaa, ja oikealla puolella alkaa Chapéu Mangueira. Paikkaa tuntemattomalle molemmat puolet saattaisivat hyvin näyttää kuuluvan samaan favelaan. Molemmissa faveloissa on nykypäivänä useita julkisia tiloja, kuten asukasyhdistykset, tukiopetusta tarjoava koulu, kaksi lastentarhaa, kulttuuri- ja urheilukeskus, taidepaja, hostelli, poliisipiste ja monia kauppoja ja baareja. (Ks. liitteet 3, 4 ja 5.) Monessa suhteessa näillä kahdella favelalla on yhtäläisyyksiä muihin riodejaneirolaisiin faveloihin, huolimatta niiden sijainnista rikkaammassa Zona Sulissa ja suhteellisesta keskiluokkaisuudesta moniin muihin faveloihin verrattuna. Nämä seikat eivät nimittäin estä niiden asukkaita leimautumasta "faveladoiksi" (pejoratiivisen sävyn saanut termi faveloiden asukkaista) eivätkä alueen palvelut ole lähelläkään samaa luokkaa kuin asfaltolla sijaitsevan Lemen.

Chapéu Mangueirassa tekemämme pilottitutkimuksen (ks. kyselylomake, liite 7) mukaan suuri osa alueen asukkaista on nuoria, 34 prosenttia alle 15-vuotiaita ja hieman yli puolet alle 25-vuotiaita. Keski-ikä oli 28 vuotta. Suurin osa asukkaista joko opiskeli (30 %) tai kävi töissä (38 %). 7 prosenttia asukkaista ilmoittivat olevansa työttömiä. 10 prosentin kohdalla päätoimi oli "ei mikään", mutta toisaalta aineistosta on alle kouluikäisiä lapsia kymmenisen prosenttia. Kuusi prosenttia tutkituista oli kuitenkin päiväkodissa. Vertasin myös tekemämme tutkimuksen tuloksia vuoden 2000 väestölaskentatietoihin (IBGE 2000). Suurimmat yllätykset tulivat tulotasossa minimipalkkaan verrattuna. Asukkaiden keskitulo tutkimuksessamme oli 268 realia.

Kuviossa 1 esitetään tulot per henki luokkiin jaettuna. Tulos on jaettu luokkiin seuraavanlaisin perustein: 380 realia on tällä hetkellä Brasilian minimipalkka, 190 realia on puolet siitä ja 95 realia neljäsosa. Brasilialaisissa YK:n vuosituhattavoitteissa puolet minimipalkasta on määritetty köyhyysrajaksi, ja neljäsosa minimipalkasta äärimmäisen köyhyyden rajaksi (PNUD 2007, 24). Tältä kannalta analysoiden pilottitutkimuksen mukaan (jota ei kuitenkaan voida pitää tilastollisesti luotettavana) köyhyys olisi Chapéu Mangueirassa hyvin kärjistynyt: yli 52 prosenttia asukkaista eläisi YK:n kriteerien mukaan köyhyyydessä, ja 23 prosenttia äärimmäisessä köyhyyydessä. Vuoden 2000 väestölaskennassa (IBGE 2000) on tutkittu vain "kotitaloudesta vastuussa olevan perheenjäsenen" tulot. Tämän tutkimuksen mukaan 15 prosenttia Babilôniaassa kotitaloudesta vastuussa olevista ansaitsisi joko alle puolet minimipalkasta, ei mitään tai pelkästään sosiaaliavustuksia; Chapéu Mangueirassa tämä olisi tilanne 18

prosentilla ”kotitaloudesta vastuussa” olevista. Toisaalta tässä on otettava huomioon minimipalkan kasvu: vuonna 2000 se oli vain 151 realia. Vesi- ja viemärihuollon suhteen pilottitutkimuksen tulokset olivat samankaltaiset kuin IBGE:n tutkimuksen: Chapéu Mangueirassa melkein kaikkiin kotitalouksiin tulee juokseva vesi, joko sisälle taloon tai vähintään tontille; asunnoissa on WC:t ja talot ovat yhteydessä yleiseen viemäriverkostoon. Näissä asioissa IBGE:n tutkimuksen mukaan oli ollut enemmän ongelmia Babilônian puolella, minkä seikan asukasyhdistyksenkin ihmiset vahvistivat.

Kuvio 1:
Tulot per henkilö per kuukausi

4.1 Faveloiden muutosprosessi ja asukasyhdistysten rooli

Tässä luvussa lähdän selvittämään aineistoni perusteella, minkälainen on ollut Babilônian ja Chapéu Mangueiran asukasyhdistysten rooli faveloiden kehittämisessä, ja minkälainen dynamiikka on vallinnut Brasilian valtion elimien, joista eniten faveloihin vaikuttaa Rio de Janeiron kaupunginhallitus, ja asukasyhdistysten välillä.

Tarkoitukseni on näyttää, kuinka asukasyhdistysten sisällä on pyritty muuttamaan

faveloiden marginalisoitua asemaa ja vaatimaan asukkaille kansalaisoikeuksia ja julkishallinnon huomiota.

4.1.1 Morro da Babilônian alkuaikojen historiaa

Toisin kuin monilla muilla kukkuloilla, joihin favelat ovat usein syntyneet Rio de Janeirossa, Morro da Babilôniassa asutus alkoi levitä kukkulan huipulta alas päin, koska alempana sijaitsevat maa-alueet kuuluivat Lemen kaupunginosan asukkaille. Iso osa aluetta kuului armeijalle, ja tätä aluetta vahdittiinkin tarkasti. Babilônian ensimmäisen talon sanotaan olevat vuodelta 1902. Kuitenkin vasta vuonna 1915 luvattomat talot mainitaan virallisessa armeijan rekisterissä. Monet alueen asukkaista olivat perheitä, joissa joku perheenjäsen työskenteli Lemen linnoituksessa. Toisen maailmansodan jälkeen monet saksalaisista lähetettiin pois maasta, ja linnoituksen kenraali määräsi Sisternan, Morro da Babilônian korkeimman osan, asukkaat hädettäviksi.

Babilônian ensimmäisillä asukkailla oli pääasiallisesti hyvät suhteen armeijaan, ja yhteisöt pysyivät pieninä 1940-luvulle saakka, jolloin pääkaupunkia rakennettiin innolla metropolia tavoitellen, ja Minas Gerais ja Bahian osavaltioista tuli paljon ihmisiä työskentelemään rakennuksilla. Nämä uudet asukkaat olivat pääsääntöisesti köyhempiä kuin aikaisemmat, ja asettuivat asumaan kukkulan alempana sijaitseville alueille. Tähän aikaan elinolosuhteet Morro da Babilônian faveloissa olivat vaikeat: niissä ei ollut sähköä, vettä tai jätteen keräystä. Sairauksia, kuten tuberkuloosia, oli myös paljon. Kadut olivat savesta, joka sateella muuttui mutavelliksi. Vaikeutena oli eritoten vedensaanti, niin kukkulan kuin Lemen kaupunginosan asukkaille. Koska Morro da Babilônia sijaitsi armeijan alueen läheisyydessä, sen asukkaiden täytyi sopeutua armeijan sääntöihin, jotka olivat erityisesti sotilasvallan alla erittäin tiukat. Esimerkiksi talojen koko oli tarkoin säädelty: se ei saanut ylittää 10X10 metriä. Jos joku tarvitsi enemmän tilaa, hänen täytyi pyytää arvioimaan tarpeensa saadakseen luvan rakentaa, mutta arvioinnin saaminen ei tarkoittanut varmaan rakennuslupaa. 1950-luvulla Dom Helder Câmaraan ajamien liikkeiden kautta saatiin Chapéu Mangueiraan ja Babilôniaan vesipumppuja ja muutama vesihana. Samaan aikaan avattiin myös ladeira Ary Barroso avattiin.

Tia Percilia kertoo, että Carlos Lacerdan hallinnon (1960–65) aikaan myös Babilônian alueella oli useita pakkosiirtoja. Erityisesti tunnelin läheisyydessä olevat talot sekä

kukkulan yläosan talot tuhottiin, ja ihmiset siirrettiin kaukasiin kauas Pohjois- ja Länsi-Rioon Cordoviliin ja Paciênciaan; ensimmäisessä oli kuulemma jonkinlaisia asuntoja tarjolla, joten ihmiset, joilla oli jotain omaisuutta, menivät sinne, kun taas jälkimmäisessä ei ollut juuri mitään muuta kuin maata. Sotilashallinnon aikaan Veran mukaan siirrettiin useita taloja, ja asukasyhdistyksen ihmiset yrittivät taistella siirtoja vastaan. Välillä osoittamalla, että henkilöt olivat asuneet vuosikausia paikalla, onnistuttiin estämään siirrot. Seu Lúcio kertoo mielenkiintoisen tarinan vuodelta 1973: Chapéu Mangueirasta aiottiin tuhota 32 asumusta vuonna 1973. Kukkulalta oli vaarassa vieriä iso kivi asuntojen päälle, ja siksi Kenraali Sarmento ehdotti, että Chapéun talot pitäisi siirtää toiseen paikkaan Riossa. Seu Lúcio meni juttelemaan kerrostalon asukkaiden kanssa, sanoen, että me favelassa voimme kyllä juosta, jos kivi vyöryy päälle, mutta kerrostaloissa olevat eivät. Tämän seurauksena paikalle tuli valtavat määrät eri tiedotusvälineiden edustajia, ja kivi päätettiin siirtää Chapéu Mangueiran talojen sijaan.

4.1.2 Asukasyhdistykset ja muut järjestöt faveloissa

Chapéu Mangueiran asukasyhdistys (*A Associação dos Amigos do Chapéu Mangueira, A.A.C.M.*)

Asukasyhdistys perustettiin vuonna 1957 ranskalaisen Renée Delormen kanssa. Delorme oli Punaisen ristin lähetystyöntekijä sekä nunna katolisesta kirkosta. Seu Lúcio (Lúcio de Paula Bispo) oli Chapéu Mangueiran asukasyhdistyksen ensimmäinen presidentti ja yksi perustajista. Hän kertoo dokumenttisarjassa *Versões do Passado* (Facha 2006) asukasyhdistyksen alkuvaiheista. Hän onnistui 1940-luvulla tehtyä erityissopimuksen armeijan kanssa ja sai ostettua maata Chapéu Mangueirasta, jonne toi perheensäkin. Olosuhteet favelassa olivat erittäin yksinkertaiset: talojen katot oli tehty kerätyistä lasitölkeistä, valot olivat erilaisia kynttilöitä, edistyneimmillä oli lyhdyt. Käymäläjäte valui ojia pitkin alas kukkulan rinnettä. Armeija valvoi aluetta kovalla kädellä, ja vain talot, joille oli saatu armeijan valtuutus, jätettiin rauhaan. Vuonna 1957 Chapéu Mangueiran komitea, kuuden ihmisen ryhmä, jonka Renée Delorme oli perustanut, ryhtyi suunnittelemaan asukasyhdistyksen perustamista. Vuonna 1960 se saatiin perustettua ja vuonna 1966 rekisteröityä. Presidentiksi tuli Seu Lúcio. Rekisteröintiä ja presidentin toimea varten heidän piti toimittaa Lúcion rikosrekisteriote, työtodistus (tuohon aikaan oli laitonta olla työtön) ja todistus asumisesta. Seu Lúcio toimi myös Faferjissä. Yhdistys alkoi keskustella yksilön oikeuksista, naisten oikeuksista ja vesikysymyksestä.

Babilônian asukasyhdistys (Associação dos Moradores da Babilônia, AMB)

Babilônian asukasyhdistys perustettiin vuonna 1961 favelan asukkaiden aloitteesta. Liike, joka aloitti asukasyhdistyksen, syntyi Palôn mukaan, koska asukkaat halusivat yhteisöön sieltä vielä puuttuvia palveluja: vesijärjestelmän, valaistuksen sekä terveyspalveluja. Asukasyhdistyksen ensimmäiset puheenjohtajat olivat Seu Luis, Seu Mesquita sekä Seu Sebastião, joka oli presidenttinä 20 vuotta. Kun yhdistys oli saatu rekisteröityä, sillä oli Palôn mukaan mahdollisuus tehdä virallisempia vaatimuksia kaupunginhallitukselle, ajaen yhteisön tarvitsemia asioita.

Periaatteessa kaikkien asukkaiden pitäisi maksaa 10 realia kuukaudessa asukasyhdistyksen palveluista. Asukasyhdistyksen työntekijät eivät saa palkkaa, ei edes puheenjohtaja, joka tekee työtä kokopäiväisesti. Hän on vastuussa yhteyksistä kaupunginhallintoon ja yleisemminkin favelan yhteyksistä sen ulkopuolelle. Puheenjohtaja on näin ollen favelan edustaja, hänellä on lopullinen vastuu kaikista asukasyhdistyksen toimista. Sen lisäksi hän on suoraan vastuussa muutamista asukasyhdistyksen toimista, kuten yhteisön siivoojista, yhteyksistä kaupungin puhtaanapito- ja vesilaitokseen sekä sähkölaitokseen, yhteisön postista ja yhteisön radiosta. Chapéu Mangueiran puolella asukasyhdistys on lisäksi vastuussa kulttuuri- ja urheilukeskuksesta, jota vuokrataan erilaisia tapahtumia varten. Yhdistyksen tiloissa toimii myös käytettyjen vaatteiden myyntipiste. Asukasyhdistysten puheenjohtajat on lueteltu liitteessä 6. Asukasyhdistyksen lisäksi faveloissa toimii myös muita yhdistyksiä.

Dona Marcellan päiväkot

1990-luvun alussa sekä Chapéu Mangueiran että Babilônian puolilla alettiin järjestää lapsille päivähuoltoa. Gibeonin mukaan hänen ensimmäisellä puheenjohtajakaudellaan alettiin rakentaa päiväkodin rakennusta. Hän huomauttaa, että vaikka se ei ehkä kaikille vaikuttaisi tärkeältä, se oli kuitenkin monen ihmisen, mukaan lukien hänen äitinsä, suuri unelma. Gibeonin mielestä missään yhteisössä ei toimittu kuin 1990-luvun alussa Chapéussa päiväkodin rakentamiseksi: yhden sunnuntain aikana tehtiin melkein kaikki. Gibeon kuulutti ihmiset paikalle radiolla seitsemältä aamulla, ne, jotka eivät pystyneet työskentelemään, toivat juomia ja ruokia, ja viideltä iltapäivällä kaikki lounastivat yhdessä. ”Se oli yhtä juhlaa!” Materiaaleja varten rahoitus saatiin kanadalaiselta

kansalaisjärjestöltä. Inflaation takia rahalla saikin yllättävän paljon, ja päiväkodin materiaalien lisäksi sitä riitti muutaman ammattirakentajan palkkaamiseen, vesiputkien korjaamiseen sekä likakaivojen peittämiseen. Gibeonin mukaan Chapéu on hyötynyt myös siitä, että monet sen asukasyhdistyksen jäsenistä työskentelivät sen ulkopuolella, esimerkiksi Jaime Cedaessa. Rakentamisen jälkeen Suelyn mukaan saatiin joitakin sopimuksia kaupunginhallituksen kanssa, sen lisäksi, että kanadalainen järjestö tuki päiväkotia. Toinen sopimus kaupunginhallituksen kanssa kuitenkin lopetettiin kesäkuussa 2007, kun Rioon oli tulossa Jogos Pan-Americanos -yleisurheilukilpailut. Siitä lähtien päiväkodille on antanut rahaa yksittäinen kaupunginvaltuutettu, Andréa Gouvêa Vieira (PSDB, *Partido Social da Democracia Brasileira*), joka on maksanut työntekijöiden palkat. Ruoka on saatu lahjotuksena ihmisiltä Lemestä sekä kaupoilta, kertoo Maria Helena.

Escolinha Tia Percília

Babilônian escolinha, tukiopetuskoulu, aloitettiin 1990-luvun alussa Tia Percílian aloitteesta asukasyhdistyksen tilassa, kun hänen mielestään tarvittiin paikkaa, jossa lapset voisivat viettää vapaa-aikaansa koulun jälkeen. Luci, joka on koulun opettaja edelleen, kertoi, että alussa he vain kokosivat kuutisenkymmentä lasta, yhden ryhmän kumpaakin nurkkaan asukasyhdistyksen tiloja, ja aloittivat. Brasiliassa koulu on puolipäiväistä, joten aamulla koulua käyvät lapset tulevat Escolinhaan iltapäivisin ja iltapäivisin opiskelevat aamupäivisin. Myöhemmin kansalaisjärjestö Vivario tuli mukaan tukemaan koulun toimintaa samoin kuin kaupunginhallitus, joka kuitenkin lopetti tuen César Maian kautena vuonna 2003. Hotelli Meridien asensi sähköt ja teki lattia. Vuodesta 2000 koulua tukee taloudellisesti ruotsalainen kansalaisjärjestö Stiftelsen Gatubarn, joka kustantaa koulun työntekijöiden palkat, opetusmateriaalin ja ruokalan. Tänä päivänä koulussa on viisi opettajaa, kaksi koordinaattoria, osa-aikainen psykologi, kaksi keittäjää ja kaksi kertaa viikossa tanssinopettaja. Tia Percília on edelleen koulun pääkoordinaattori ja Vera Rufino projektikoordinaattori. Tunnit koostuvat lähinnä tukiopetuksesta, mutta koulu järjestää myös urheilu-, kulttuuri- ja ympäristöön liittyviä aktiviteetteja, kuten esimerkiksi erilaisia retkiä.

Cooperativa de Trabalhadores em Reflorestamento de Serviços da Babilônia

(Coopbabilônia) huolehtii Morro da Babilônian uudelleen metsittämiprojektista ja muista ympäristöasioista kukkulalla. Babilônian kukkulan yläosan metsä on

uudelleenistutettu yhteistyössä kunnan ympäristökanslian kanssa asukasyhdistyksen pyynnöstä. Uudelleenistutus aloitettiin vuonna 1995. Vuonna 2000 aloitettiin Coopbabilônian hanke, jonka puheenjohtajana toimii ekologi ja AMB:n entinen puheenjohtaja Carlos Antônio Pereira, Paló. Nykyisin Coopbabilôniaa rahoittaa kaupunginhallituksen lisäksi ostoskeskus Rio Sul, joka sijaitsee Babilônian kukkulan toisella puolella, vastakkaisella rinteellä Lemeen ja faveloihin nähden. Coopbabilôniassa työskentelee tällä hetkellä 26 henkilöä, joista suurin osa on faveloiden asukkaita. Coopbabilônia pyrkii myös rahoittamaan itse toimintaansa työllä faveloiden ulkopuolella. Näihin hommiin kuuluu esimerkiksi metsän- ja pensaikkojen karsintatyöt sekä ekoturismiprojekti favelassa. Coopbabilônia, niin kuin Escolinha Tia Percíliakin, oli aikaisemmin osa Babilônian asukasyhdistystä, mutta se erosi siitä vuonna 2003, kun Isaías tuli puheenjohtajaksi uuden hallituksen kanssa.

Babilôniassa toimii Escolinha Tia Percílian lisäksi myös **Baptistikirkon lastentarha**. Lastentarhan perusti ranskalainen nainen nimeltä Catalina. Alun perin lastentarha kuului Baptistikirkkoon, mutta nyt he ovat joutuneet luopumaan siitä talousvaikeuksien vuoksi, eroja vuokraavat tilaa eteenpäin. Tällä hetkellä kansalaisjärjestö Sorriso no morro antaa rahallista apua lastentarhalle.

Chapéu Mangueiran asukasyhdistys koordinoi myös **Kulttuuri- ja urheilukeskusta**, jota vuokrataan erilaisia tapahtumia varten. Iltaisin siellä pidetään yliopiston valmennuskursseja ja jiu-jitsu- sekä balettitunteja. Kaksi kertaa vuodessa, heinä- ja joulukuussa, keskuksessa järjestetään Lemen kaupunginosan (johon Babilônia ja Chapéu Mangueirakin siis kuuluvat) lapsille *Colônia de férias* eli erilaisia aktiviteetteja ja retkiä loman ajaksi.

Keramiikkapaja on Morro da Babilônian ensimmäinen tämän kaltaista tarkoitusta varten rakennettu rakennus. Keramiikkataiteilija Celeida Tostes nousi Babilônian kukkulan mäkeä ylös ensimmäisen kerran vuonna 1979 ja alkoi koordinoida keramiikkaprojektia. Hän toteutti Chapéu Mangueiran asukasyhdistyksen kanssa yhteistyössä taidepajan rakentamisen. Sinne tuli myös puu-uuni keramiikkaesineiden polttamista varten. Hänen kuolemansa jälkeen vuonna 1995 Dona Augustinha on ollut vastuussa taidepajasta ja hän pitää yllä keramiikkaprojektia naisille ja antaa lastenkin leikkiä savella muutaman kerran viikossa. Taidepajalla toimii myös vaatebasaari, joka

myy käytettyjä vaatteita halpaan hintaan. Taidepajan kautta jaetaan myös kaupungilta saatavia tukipaketteja köyhimmille molempiin faveloihin.

4.1.3 Infrastrukturi - "Kaiken me olemme tehneet itse"

Usein asukkaiden näkemys tuntuu olevan, että he ovat itse tehneet kaiken talkootöitse, ja jos kaupunginhallitus on myöhemmin tullut mukaan, on se tullut vain rakentamaan jo tehtyjen töiden päälle. ”Jos olisimme odottaneet poliitikkojen tuloa, yhteisössä ei varmasti olisi nykyään puoliakaan niistä asioista mitä nykyään. Täällä favelassa voin sanoa, että kaikki on tehty talkoovoimin”, Gibeon kertoo. Chapéu Mangueirassa ensimmäinen talkoovoimin toteutettu isompi työ oli terveyskeskuksen rakentaminen. Terveysasema perustettiin samana vuonna kuin Chapéu Mangueiran asukasyhdistys, yhteistyössä samaisen Renée Delormen kanssa. Tämän jälkeen alettiin kampanjoida vesihuollon puolesta. Chapéu Mangueiran puolella vettä haettiin aluksi terveyskeskuksen luota. Seu Lúcio kertoo, että vuonna 1962 saatiin ensimmäisen kerran järjestettyä jonkinlainen vesihuolto, Mercedes Benzin sponsoroimana ja Cruzada São Sebastiãon tuella. Silloin ympäri aluetta saatiin laitettua hanoja. 1980-luvulla saatiin Chapéuhin rakennettua uusi vesisäiliö, josta saatiin vettä Gibeonin mukaan 98 prosentille alueen taloista. Vuonna 1985 yhteisöön tuli kaupunginhallituksen talkooprojekti, joka Gibeonin mukaan seuraili asukkaiden jo tekemiä töitä, taittoivat vesiputket kulkemaan samasta paikasta, jossa ne olivat jo olleet, joskus hieman suurentaen niitä jostain. Babilônian puolella erityisesti Sebastião taisteli kovasti saadakseen vettä yhteisöön, ja työskenteli yhdessä armeijan kanssa, jakaen mielipiteen siitä, ettei yhteisö saanut kasvaa hallitsemattomasti. Hänen valtakautenaan yhteisöön saatiin rakennettua vesisäiliö. Vera kertoo, kuinka ympäri yhteisöä rakennettiin vesihanoja, jotka avattiin ja suljettiin tarkasti määriteltyihin aikoihin. Näin asukkaiden ei enää tarvinnut mennä hakemaan vettä alhaalta Lemestä taikka pienestä rinnettä pitkin virtaavasta purosta.

Seu Lúcion mukaan Veli Marcus Nossa Senhora do Rosárian kirkosta oli yksi Babilônian ja Chapéu Mangueiran yhteisöjen vahvimista tukijoista. Vuoden 1956 aikoihin hän avustajansa Dona Lian kanssa alkoi vierailla yhteisöissä auttaen niitä lahjoittamalla vaatteita, ja vuodesta 1973 lähtien he aloittivat hankkeen, johon kuului muun muassa rahan lainaaminen työkalujen, ammattivarusteiden, materiaalien ja

rakennusmateriaalien ostamista varten. Takaisin maksettu raha käytettiin lainanantoon uudelleen, ja näin vähitellen puuhökkelit muuttuivat muuratuiksi taloiksi.

Chapéu Mangueirassa Lafayettejen perhe veti sähköt ensin läheisistä kerrostaloista. Seu Lúcio kertoo, että 1950-luvulla alkoi olla joitakin valonlähteitä. Vuonna 1966 osaan Chapéu Mangueiran taloista saatiin valot, mutta resursseja ei ollut koko yhteisöä varten. Armeijan vaatimuksesta piti luoda erillinen valokomitea, jolla piti olla oma hallintonsa - asukasyhdistys ei saanut kontrolloida komiteaa. Komitean hallituksesta tulikin sotilashallinnon kontrolloima elin, joka vastusti asukasyhdistyksen toimintaa.

Komitealla oli vahvempi taloudellinen pohja kuin asukasyhdistyksellä, koska se hoiti yhteydet Lightiin (sähköyhtiö, joka toimii Rio de Janeiron osavaltiossa). Kuitenkin vuoteen 1968 mennessä käytännössä kaikilla oli valot Chapéu Mangueirassa.

Babilôniaan sähköt saatiin Tia Percílian mukaan noin 18 vuotta sitten, hänen omalla kaudellaan. Hän piti kokouksen Lightin edustajien kanssa, jotka pyysivät tekemään selvityksen kaikista asunnoista sähköntarpeen selvittämiseksi. Sitä ennen, 1960-luvulla, Babilôniaassakin luotiin sähköneuvosto, jonka piti olla asukasyhdistyksestä erillinen, mutta joka myöhemmin, viimeistään 1970-luvulla, yhdistyi asukasyhdistykseen. Ihmiset rakensivat talkoovoimin puisia sähköpylväitä, joiden kautta sähköt sitten vedettiin.

Vuonna 1980 saatiin järjestettyä jätevesihuolto. 1960-luvulta saakka (sitä ennen vain harvassa talossa oli mitään likakaivoa) järjestelmää rakennettiin vähitellen, talkoovoimin: ylempänä asuva naapuri sanoi alempana asuvalle rakentavansa ojituksen tiettyyn pisteeseen saakka, alempana asuva rakensi siitä eteenpäin ja näin jatkettiin, kunnes saavutettiin varsinainen likaojaa. Gibeon huomauttaakin, että tämän takia Chapéussa lapsikuolleisuus kääntyi laskuun paljon aikaisemmin kuin monissa muissa faveloissa, kuten esimerkiksi Babilôniaassa. Veran sanoo, että Babilôniaassa ruvettiin järjestämään viemärintijärjestelmää 1990-luvun alussa. Tia Percílian mukaan parannukset tulivat, koska yhteisö lähti vaatimaan niitä kaupunginhallitukselta. Vuonna 1985 faveloihin tuli kaupunginhallituksen hanke Mutirão 1985, joka paransi sähkö-, vesi- ja viemärijärjestelmää. Gibeoninista vaikutukset Chapéu Mangueirassa olivat kuitenkin minimaaliset, koska tarvittava työ oli tehty pitkälti jo asukkaiden voimin: näin Mutirãoissa vain rakennettiin jo olemassa olevien rakenteiden päälle. Vuonna 1982 Leonel Brizolan ollessa kuvernööri faveloille järjestettiin kunnan puolesta vesi- ja viemärintijärjestelmä sekä sähköt.

Tia Percília ilmoittautui ensin Favela-bairro -ohjelmaan, mutta se saapui ensin Chapéu Mangueiraan, Gibeonin presidenttikaudella 2001–2004. Gibeon ja Bené kertovat oikeastaan koko favela-bairron Chapéu Mangueirassa perustuneen siihen, että asukkaat olivat jo talkoilla tehneet tarvittavat työt. Heidän mukaansa ohjelma oli yksi vitsi: laitettiin sementtiä sementin päälle, mutta niille kujille, joita ei ollut päällystetty, ei tehty mitään. Babilôniaassa puolestaan työt aloitettiin vuonna 2003, mutta lopetettiin kaksi vuotta myöhemmin keskeneräisinä. Júlio kertoo, että hankkeen myötä favelassa opittiin erilaisia töitä; hänkin oppi työskentelemään muurarina. Kaupunginhallituksen kautta rakennettiin vedenottoputken perusta, jota asukkaat sitten täydensivät. Favela-bairro -ohjelman puitteissa alettiin rakentaa uutta vesisäiliötä, koska Babilônian vanhan vesisäiliön kapasiteetti ei riitä kasvaneelle favelalle. Työ ei kuitenkaan koskaan valmistunut. Tätä kautta ylös kukkulan rinteelle jäi allas, joka toimii valitettavan hyvin hyttysten lisääntymispaikkana. Viime kesänä Riossa oli denguekuume-epidemia, ja asukkaat olivat hyvin vihaisia ja turhautuneita kaupunginhallitukselle tästä syystä.

Álvaro onkin koettanut tuoda esiin Favela-bairron lapsuksia. Vesisäiliön jättäminen keskeneräiseksi oli iso ongelma, mutta myös monia muita ongelmia ilmeni. Ohjelman puitteissa piti muun muassa rakentaa 37 uutta asuntoa perheille, jotka nyt asuivat luonnonsuojelualueen sisäpuolella kukkulan yläosissa. Taloja kyllä alettiin rakentaa, mutta töitä ei ikinä tehty loppuun saakka: neljäkerroksiseksi suunnitellusta talosta valmiiksi saatiin vain ensimmäinen. Näin perheet, joiden piti muuttaa taloihin, jäivät asumaan vanhoihin koteihinsa, kun taas uudet rakennukset vallattiin nopeasti – nyt niissä asuu täysin yhteisön ulkopuolisia ihmisiä. Tämän lisäksi Babilônian aukiota ei korjattu ja valaistu ja portaiden ja kulkuväylien rakentamistyöt jätettiin kesken. Töihin osoitetusta 7 miljoonasta realista puolitoista miljoonaa käytettiin. Vieläkään ei ole saatu mitään selitystä kaupunginhallitukselta, minne määrärahat katosivat ja miksi työt jätettiin kesken. Kesäkuussa 2008 keskusteltiin mahdollisuudesta, että PAC tulisi myös Babilôniaan ja Chapéu Mangueiraan, koska osavaltion sosiaalitoiminnan ja ihmisoikeuksien sihteerinä toimii Chapéusta kotoisin oleva Bené. Bené kävikin avustajiensa kanssa kiertämässä näissä kahdessa favelassa katsomassa mahdollisia avustuskohteita.

4.2 Erot Babilônian ja Chapéu Mangueiran välillä sekä yhteys Lemen kaupunginosaan

Babilônia ja Chapéu Mangueira sijaitsevat aivan vierekkäin Morro da Babilônian kukkulalla, kuten kartasta (liite 2) voi havaita. Jopa monelle Lemen kaupunginosassa asuvalle ne ovat yhtä favelaa, joka yleisemmin tunnetaan nimellä Chapéu Mangueira. Babilônian nimi on huomattavasti tuntemattomampi. Tähän on syynsä alueen historiassa. Chapéumangueiralaiset ovat olleet aktiivisia favelapolitiikassa ja asukasyhdistyksen perustajajäsen Seu Lúcio oli Benedita da Silvan kanssa aktiivisesti mukana jo Faferjissä. Babilônian puolella armeijan vaikutus alueen kehitykseen on myös ollut huomattavampi. Gibeon kommentoi, että Chapéu Mangueirassakin ennen asukasyhdistyksen perustamista armeija käytännössä kontrolloi favelaa. Babilôniassa armeijan rautakouran vaikutus jatkui kuitenkin huomattavasti pidemmän aikaa, käytännössä sotilashallituksen loppuun saakka. Erilaiseen tilanteeseen oli syynä armeijamyönteinen asukasyhdistyksen puheenjohtaja Sebastião, joka kannatti armeijan menettelytapoja. Mitään ei saanut rakentaa senttiäkään yli sovittujen rajojen, tai se tultiin purkamaan. Monen mielestä näin armeija samalla esti favelan kehittymisen. Gibeon kertoo, että samaan aikaan kun Chapéun puolella rakennettiin terveyskeskusta, parannettiin kulkureittejä, luotiin terveysneuvosto, oltiin yhteydessä Faferjiin, Sebastião kielsi tällaisen toiminnan, ollen tiukasti sotilashallinnon puolella, eikä halunnut, että kukaan Chapéun puolelta olisi missään yhteistoiminnassa hänen yhteisönsä kanssa. Álvaro kertoo, että tänä aikana jopa ikkunan vaihtamiseen piti olla armeijalta lupa.

Lopulta, noin 25 vuoden jälkeen Sebastiãoon kuriin kuitenkin kyllästytettiin ja hänet murhattiin 1985. Hänen pitämänsä kovaa kuria myös on myös kiitelty, esimerkiksi Vera ja Tia Percília mainitsevat hyvänä puolena sen, että ainakaan Babilônia ei päässyt kasvamaan hallitsemattomasti. Álvaro puolestaan kiittelee Sebastiãoa siitä, että hän ei suostunut ottamaan vastaan mitään lahjuksia poliitikoilta. Hän oli luku- ja kirjoitustaidoton, eikä ehkä täysin edes ymmärtänyt, mitä vastaan taisteli, mutta sanoi: ”te yritätte myydä kukkulan politiikalle, mutta minä en anna tehdä sitä”. Myös Palôn mukaan armeijan rautakäsi hidasti Babilônian kehitystä: toisella puolella esimerkiksi jo muurattiin taloja, mutta Babilônian puolella talot olivat edelleenkin puu- ja savihökkeleitä. Chapéuhin saatiin tästä syystä rakennettua aikaisemmin myös vesi- ja viemärijärjestelmät. Tia Percíliaakin harmittelee, että vasta sotilashallinnon kaaduttua

Babilônia pääsi kehittymään, korjaamaan ja muuraamaan taloja sekä myymään, ostamaan ja vuokraamaan niitä. Babilônia oli kuitenkin myöhemminkin aina enemmän poliittisesti oikealla, kun taas Chapéusta muodostui aikaisessa vaiheessa PT:n (*Partido dos trabalhadores*) vahva tukikeskus. Seu Sebastião oli ilmeisesti vahvasti armeijan politiikan kannalla mukana kehityskuluissa, joita kuvaan luvussa 2.1.2. Aasukkaat näkevät tällä positiivisiakin puolia, mutta nykyään päällimmäisenä tunteena ilmenee näköjään harmi siitä, ettei favela päässyt kehittymään.

Jossain vaiheessa yhteisöjen välit olivat niin tulehtuneet, ettei toisen asukas edes voinut mennä toiseen käymään. Dona Augustinha ja Tia Percília kertovat, että samba ja jalkapallo alkoivat lopulta yhdistää kahta favelaa: erityisesti nuoret alkoivat soittaa ja pelata yhdessä 20 vuotta sitten, ja vähitellen vanhat vastakkainasettelut alkoivat unohtua. Kuitenkin aihe pomppaa esiin aina silloin tällöin, kuten kiistana siitä, tulisiko Kulttuuri- ja urheilukeskuksen nimessä olla molempien vai vain toisen yhteisön nimi, tai siitä, järjestetäänkö kaupunginhallituksen lastenjuhla Babilônian aukiolla vai Chapéu Mangueiran keskuksessa. Tia Percílian mielestä chapéulaiset kokevat edelleen olevansa jollain tapaa parempia, ja Gibeon ja Maria Helena myöntävätkin, että heidän mielestään yhteisöissä on eroja: Gibeonin mukaan chapéulaiset osaavat ajatella enemmän pitkällä tähtäimellä ja työskennellä yhteisen edun hyväksi, mistä on näyttönä esimerkiksi monet talkoovoimin toteutetut rakennustyöt. Maria Helena taas ajattelee, että periaatteessa yhteisöt voisivat olla samanlaisia, mutta jokin ihmisten ajatusmallissa tuntuu olevat erilaista: hänen mielestään Chapéussa ihmiset keskittyisivät paljon enemmän opiskelemaan ja kasvamaan, kun taas babilônialaiset ”ajattelevat pienemmin”. Hänkin mainitsee talkootyöt: monet asiat, jotka Babilôniasta on pitkään puuttunut, olisi voitu toteuttaa talkoovoimin, niin kuin Chapéussa, mutta Babilôniaassa juuri mitään tästä ei tehty. Babilônia ei ole koskaan ollut niin vahva kuin Chapéu, vaan enemmän taantumuksellinen. Myös babilônialaisen Álvaren mielestä ihmiset Chapéussa ovat paljon tiedostavampia kuin Babilôniaassa, ja tämän hän mieltää armeijan repressiivisen hallinnon jättämäksi perinnöksi Babilôniaassa.

Favelan ja asfaltin väliset suhteet ovat Lemessä paljon läheisemmät kuin monella muulla alueella, ja sekä asfaltolla että morrolla asuvat kertoivatkin lapsuusmuistoja yhdessä leikkimisestä. Álvaro myös mainitsi yhdessä kaikki kolme asukasyhdistystä (AmaLeme, AMB ja A.A.C.M.) kokoavassa tapaamisessa, kuinka harvinaislaatuista on,

että asukasyhdistysten välit ovat näin hyvät ja kaikki istuvat yhdessä sopimassa asioista. Kuitenkin voimakkaitakin vastakkainasetteluja oli nähtävissä, kuten kentällä ollessani kiista faveloiden kasvamisesta ja mahdollisesta tunkeutumisesta luonnonsuojelualueelle. Faveloiden asukasyhdistyksiä ärsytti kovasti se, että tiedotusvälineiltä liikenä huomiota vain asfaltin asukkaita kiinnostaviin kysymyksiin, eikä ongelmien ytimiä faveloiden asukkaiden näkökulmasta katsottuna juurikaan kuunnella. Välillä levitetty tieto oli suorastaan väärää, kuten esimerkiksi silloin, kun asukasyhdistyksen puutarhatöissä olevasta henkilökunnasta levitettiin valokuvia, joiden väitettiin osoittavan heidän tuhoavan luonnonsuojelualueita. Myös huumejengien välienselvittelyt viime maaliskuun toukokuussa järkyttivät molempia osapuolia. Faveloiden puolella niiden uutisointi kuitenkin ärsytti leimaamalla favelat ongelma-alueiksi ja väkivallan keskuksiksi. Itseänikin uutisointi pisti silmään: jutuissa mainittiin Lemen asfaltin alueen asukkaiden huoli turvallisuudestaan, kun taas faveloiden asukkaita kohtaavista ongelmista ei puhuttu mitään, huolimatta siitä, että siellä riskit olivat moninkertaiset.

4.3 Favelado toimijana

Voidaan sanoa, että Babilônian ja Chapéu Mangueiran asukkaat ovat taistelleet aktiivisesti elinympäristönsä parantamiseksi ja itsensä saattamiseksi valtion kansalaisoikeuksien piiriin. Usein kehitys on perustunut muutaman aktiivisen yksilön panostukseen. Erityisesti asukasyhdistyksen aktiiviset jäsenet ovat vaikuttaneet faveloiden marginalisointia vastaan. Pakkosiirtopoliikan aikana on havaittavissa myös ”weapons of the weak” -tyyppisiä taktikkoja, kuten asuntojen vuokrien maksamatta jättäminen tai uusien asuntojen myyminen tai hylkääminen ja palaaminen aikaisemmille asuinalueille. Kuitenkin asukasyhdistykset ovat toimineet myös paljon aktiivisemmin, vaaten faveloiden asukkaille kunnioitusta sekä faveloiden infrastruktuurin parantamista. Valtion puolelta kädenojennuksia ei ole juurikaan tullut ennen kuin niitä on vaadittu. Valtion väkivaltakoneisto on ollut vahvempi, muttei ole silti onnistunut hävittämään faveloita kokonaan. Sen sijaan tukea on tullut erityisesti katolisen kirkon puolelta: nunna Renée Delorme aloitti monia toimia molemmissa faveloissa sekä kannusti asukkaiden järjestäytymisessä. Muutenkin katolisen kirkon vaikutus on ollut vahva materiaalsen ja henkisen tuen muodossa faveloiden rakentumisessa.

Faveloissa asuminen vaatii toisenlaista aktiivisuutta kun virallisilla asuinalueilla. Marcos Alvito huomauttaa, että favelat ovat aivan toisella tasolla asukkaidensa käden tuotteita kuin monet muut kaupunkitilat: ”Vaikka olisi totta, että kaikki ihmisten asuttamat tilat ovat sosiaalisesti rakentuneita, faveloissa tämä näkyy radikaalissa mittakaavassa. Ne ovat tiloja, jotka eivät ole pelkästään ihmisen rakentamia – yleinen käsite, joka keskiluokan asuinalueiden suhteen tarkoittaa yksityisyrittäjiä, kuten rakennusyrittäjiä, tai julkisia, kuten sähköyhtiötä – vaan faveloiden, kuten Acarin tapauksessa, ne ovat rakentaneet samat ihmiset, jotka niissä asuvat, hitaasti omilla käsillään, vuosien aikana. Kaksikerroksinen talo saattaa olla 30, 40 vuoden hitaan työn tulosta.” (2006, 198–199.) Sama aktiivisuus näkyy myös Babilôniassa ja eritoten Chapéu Mangueirassa, josta on tullut malliyhteisö monessa mielessä sen asukkaiden aktiivisuuden takia. Tässä piilee favelassa asumisen ero muihin, virallisiin alkuperää oleviin asuinalueisiin verrattuna: oma aloitteellisuus on keskeistä jopa peruspalveluiden saamiseksi. Valtio ei ota suoraan huomioon faveloiden asukkaiden tarpeita, jolleivät he ensin itse kampanjoi asian puolesta.

Perlman (1979) tuli faveloiden asukkaiden toimijuuden suhteen hyvin pessimistiseen lopputulokseen:

the favelados have played, and are playing, critical roles in the maintenance of the economic, sociocultural, and political system in Brazil. Concomitantly, what happens to them is almost entirely dependent on the global economic and political trends in the country. They can in no sense be regarded as agents of their own destinies. Their fate depends in great measure on developments in the larger Brazilian society to which they are so closely tied. If they are offered any option permitting them to minimize their risks and maximize their material gains, they will surely embrace it wholeheartedly. But the recent political evolution of the Brazilian regime can hardly support that hope. (Mt., 261.)

Onkin totta, että tiettyinä aikoina, kuten Perlmanin kuvaamana pakkosiirtojen ja sotilashallinnon aikana, faveloiden asukkaiden toimintamahdollisuudet ovat olleet vakavasti rajoitettuja. Näinäkin aikoina faveladot kuitenkin taistelivat valtion politiikkoja vastaan, näkökulmasta riippuen enemmän tai vähemmän onnistuneesti. Asukasyhdistykset ovat nimenomaan laittaneet kansalaisoikeuden "on trial by space", haastaneet ne suhteessa tilaan, vaatiessaan oikeutta asuinalueeseensa ja kansalaisille kuuluviin palveluihin perustuslain lupaamalla tavalla. Onnistumisen kokemukset ovat erityisesti Chapéu Mangueirassa tuottaneet favelassa vahvan identiteetin, ylpeyden omasta favelasta ja uskon muutosmahdollisuuksiin. Rakentamalla terveyskeskuksia ja päiväkoteja faveloiden asukkaat ovat osoittaneet ulkopuolellekin oman pystyvyytensä, ja tämä on ajoittain poikanut mahdollisuuksia lisärahoitukseen. Silti faveloiden palvelut

edelleenkin heiluvat muiden poliittisten päätöksiensä vanavedessä: kun kaupunginhallitus tarvitsee rahaa esimerkiksi urheilukilpailujen järjestämiseen, se lopettaa favelan päiväkodin rahoittamisen. Samoin kaupunginhallitus on aloittanut erilaisia hankkeita Babilôniaassa ja Chapéu Mangueirassa, mutta niiden loppuunsaattamisesta ei ole mitään takeita, niin kuin Favela-bairron tapauksessa Babilôniaassa. Näin vaikuttaa siltä, ettei politiikassa favelan asukasta vieläkään koeta täysiarvoisena sosiaalisten oikeuksien haltijoina, vaan hänelle annetaan mahdolliset ylijäämäiset hippuset.

5 POLITIIKAN KIENTELISMI JA VASTUUN SYSÄÄMINEN ASUKASYHDISTYKSILLE

Valtio on täällä [Babilonian favelassa] hyvin poissaoleva. Koulutukseen pitäisi investoida, kulttuuriin – se on erittäin tärkeää nuorelle. Kulttuurin on nuorille kaikkein tärkeintä, koska heillä ei useinkaan ole mahdollisuuksia, ja saadakseen töitä täytyy olla kokemusta. Ei voi olla musta eikä favelado. Muuri on siis hyvin korkea. [...] Täällä voisi olla vapaa-ajan viettopaikkoja, tai voitaisiin järjestää juoksukilpailuja rannalla, uintia, musiikkia. Mutta niihin ei ole resursseja koska hallitukselta ei tule mitään. Meidän pitäisi etsiä ja hyödyntää lapsien lahjakkuutta. Usein vanhemmat eivät osallistu lasten elämään. Lapset menevät *baile funkeihin*⁵ tai viettävät aikansa kadulla. Siksi, että vanhemmilla ei myöskään ole kulttuuria. Kukaan ei voi antaa sitä, mitä hänellä itsellään ei ole. Sen takia minun käy kovasti sääliksi meidän nuoremme. – Tia Percília

Valtio Rio de Janeirossa toteuttaa politiikassaan faveloiden suhteen klientelististä mallia, joka vääristää demokratiaa (McCann 2006, Guidry 2003, O'Donnell 1993). Tämän vuoksi poliittisissa oikeuksissa on puutteita, vaikka ne lain mukaan ovatkin saatut. Tähän liittyvät myös puutteet sosiaalisissa oikeuksissa: kaikkien palveluiden ei ajatella kuuluvan kaikille. Tarkoitukseni on tässä luvussa perehtyä näihin kysymyksiin sekä valottaa niitä kenttätutkimusmateriaalini kautta esitellen niiden dynamiikkoja nykypäivän Babilôniaassa ja Chapéu Mangueirassa.

5.1 Poliitiikan klientelistinen malli – favelado epäkansalaisena

Tiivistäen voisi sanoa, että Babilonian ja Chapéu Mangueiran asukkaat ajattelevat, että poliitikot ovat rosvoja ja hyväksikäyttäjiä, jotka kiinnostuvat favelan asukkaista vain vaalivuonna. Kun kysyin Maria Helenalta, tuleeko tulevalla vaalivuodella olemaan mitään merkitystä yhteisön kannalta, hän sanoi, että "vaalien jälkeen kaikki jatkuu taas samana. Poliitikot tulevat antamaan lupauksiaan, ja sitten mitään ei tapahdu." Myös Isaías, Cristian (Coopbabilonian työntekijä) sekä Baptistikirkon pastori vakuuttelivat kolmen asukasyhdistyksen kokouksessa, että "favelan asukas on olemassa vain vaalien aikana". Pastorin mukaan monille "*favelado é um não-cidadão, um subcidadão*", eli

⁵ Rio de Janeiron faveloissa järjestettäviä, usein huumekauppiain rahoittamia nuorison juhlia.

favelan asukas on epäkansalainen, alikansalainen. Seurasin vuoden 2007 elokuussa, kun eräs kansanedustaja oli tullut Babilônian asukasyhdistykseen asukasyhdistyksen ihmisten mukaan keräämään ääniä. Puheen sisältö oli käytännössä ”en lupaa mitään, mutta jos äänestätte minua, kaikki tässä favelassa paranee.” Michele kommentoi, että on koonnut kyseisen kansanedustajan täyttämättömät lupaukset tietokoneelleen – niitä on kuulemma siellä aika liuta. Vanhempi herra Francisco kyseli kansanedustajalta, auttaisiko hän Franciscon talon kunnostuksessa. Kattoja pitäisi tilkitä.

Carvalho (2001) on luonut käsitteen ”estadania”⁶ kuvaamaan brasilialaista yhteiskuntaa: kansalaisuuden vääristynyt käsite on yhteydessä valtion vallan kaikkivoipaisuuteen. Valtio toimii paternalistisesti tuottaen oikeuksia ja työtä ihmisille puolueellisesti ja valikoiden, samalla kun se ylläpitää hierarkkista sosiotaloudellista, poliittista ja hallinnollista rakennetta. Se ei ole julkivalta, joka takaisi kaikkien oikeudet, vaan taloudellisten ryhmien joukkio, joka muodostaa kansalaisten kanssa monimutkaisen klientelistisen verkoston, missä julkiset varat jaetaan yksityisesti. Brasiliassa toimeenpanovallalle on annettu kohtuuton painotus: sosiaaliset oikeudet luotiin diktatuurien aikoina, kun lakeja säätävät elimet oli joko suljettu tai ne toimivat vain näennäisesti. Tämä loi kansalle mielikuvan toimeenpanovallan kaikkivoipaisuudesta. Näin portugalilainen patrimonialismin perinne jatkuu: valtio nähdään kaikkivoipana, paternalistisena työpaikkojen ja palvelusten jakajana. Tällöin myös poliittinen toiminta suuntautuu suoriin neuvotteluyhteyksiin hallituksen kanssa sen sijaan, että yhteys syntyisi kansaa edustavien elinten kautta. Tämän lisäksi brasilialainen poliittinen perinne suosii korporatistista näkemystä⁷ yhteisistä eduista: Vargasin aikana sosiaalisten etujen jako muotoutui ammattijärjestöjen kautta, ja vuoden 1988 perustuslainkin jälkeen sosiaali-edut kanavoituvat pitkälti samaa reittiä. Korporatismi on muutenkin ollut brasilialaisen talouden ja talouspolitiikan määrääviä tekijöitä. Sen seurauksena taloudellisten toimijat ovat olleet oligarkkisia tai monopolistisia ja markkinatalous tehotonta. Kansan ja poliitikkojen suhteissa korostuu assistentialismi ja äänien myyminen. Kansa tuppaa etsimään poliittista messiaasta, isänmaan pelastajaa, mikä suosii karismaattisia johtajia. Sen sijaan lainsäädäntövaltaa ei arvosteta, eikä myöskään sen toimijoita, kunnanvaltuutettuja, kansanedustajia ja senaattoreja. (Mt.)

⁶ cidadania=kansalaisuus; estado=valtio

⁷ Brasilialainen valtio-korporatismi eroaa suomalaisesta sosiaali-korporatismista siinä, että missä Suomessa valtio, ammattiliitot ja liike-elämä neuvottelevat keskenään, Brasiliassa liitoilla on ollut huomattavasti heikompi rooli.

Tässä sopassa asukasyhdistyksille on annettu hyvin moniselitteinen rooli suhteessa muihin poliittisiin instituutioihin. McCann huomauttaa, että suurin osa asukasyhdistyksistä toimii eräänlaisina portinvartijoina ja sopimuksien tekijänä favelassa. On kirjoittamaton sääntö, että poliitikkojen, sosiaalitieteilijöiden, terveydenhuoltoviranomaisten ja turistiryhmien pitää ottaa ensin yhteyttä asukasyhdistykseen. (2006, 154.) Tämä tuli minullekin erittäin selväksi asukasyhdistyksen puheenjohtajien paheksuessa poliitikkoja, kansalaisjärjestöaktiiveja tai turismilla elantonsa ansaitsevia "ylimielisyydestä", jos he eivät sopineet vierailustaan etukäteen asukasyhdistyksen kanssa, ja jos he ansaitsivat jotain, pidettiin itsestään selvänä, että osa tuloista kuuluu asukasyhdistykselle. Näin asukasyhdistyksellä on usein vahva ote favelan poliittisista yhteyksistä, ja sen kautta favela kytkeytyy laajempiin poliittisen vallan instituutioihin, kuten poliittisiin puolueisiin ja kunnan ja osavaltion hallintoihin. Toisaalta asukasyhdistyksille on usein säilytetty vastuu asioista, jotka periaatteessa kuuluisivat valtion toiminnan piiriin, kuten infrastruktuurin parantamisessa tai puhtaanapitotyöntekijöiden palkkaamisessa (ks. 2.1.2, 4.1.2 ja 4.1.3). Tämän poliittisen artikulaation muodon voi nähdä yhteydessä asukasyhdistysten syntymiseen hallituksen ja favelan välisinä välittäjinä, mikä McCannin mukaan vahvistui entisestään Brizolan ensimmäisen hallituksen aikana, kun hän nimitti asukasyhdistyksen johtajia avain asemiin hallituksessa. Asukasyhdistyksiä johtajat ovat suhtautuneet tällaiseen poliittiseen kaupankäyntiin ristiriitaisesti, ja yksi ryhmä erosi Faferjista 1980-luvun alkupuolella protestina tälle käytännölle. (McCann 2006, 155.)

5.1.1 Miten hankkia etuja favelaan?

Asukasyhdistyksillä on siis mielenkiintoinen rooli toisaalta faveloiden asukkaiden edustajina, toisaalta klientelistisen järjestelmän osasina. Tilanteen ollessa tämänkaltainen, mielipiteet Babilôniassa ja Chapéu Mangueirassa vaihtelevatkin lähinnä sen suhteen, miten tällaisessa tilanteessa tulisi käyttäytyä - miten yhteisöjen asukkaat saisivat parhaiten asiansa kuulluksi?

Monet näkemykset asiasta perustuvat vahvasti klientelistiseen kulttuuriin. Esimerkiksi Veran mukaan hyvä poliitikko on sellainen, joka antaa rahaa ja sitoutuu henkilökohtaisesti auttamaan Babilôniaa tai Chapéu Mangueiraa. Veran mielestä asukasyhdistyksen täytyy olla poliittisesti sitoutumaton: se ei voi suoraan sopia työskentelystä jonkun tietyn puolueen kanssa. Hän kertoo, että Babilôniassa onkin aina

suosittu enemmän tiettyä poliitikkoa, henkilöä, joka on tuonut jotain yhteisölle, enemmän kuin puoluetta. Tia Percilian mielestä esimerkki hyvästä poliitikosta on Teresa Berghen (PSDB, *Partido Social da Democracia Brasileira*), joka auttoi tukiopetuskoulun rakentamisessa. Koululla ei ollut rahaa maksaa opettajille, joten Berghen maksoi heille viiden kuukauden palkan sekä ruokailun. Tämän lisäksi hän osti koulurakennukseen ikkunat. Myös Tia Percília sanoo, ettei poliitikon puolue ole tärkeä, vaan poliitikko itse. Toinen poliitikko rakennutti koulun ensimmäisen kerroksen, eikä häntä kuulemma kiinnostanut, saako siitä ääniä vai ei. "Nämä ovat ihmisiä, jotka tykkäävät työskennellä, haluavat auttaa. Eivätkä äänet merkitse heille mitään. Minä arvostan sellaista", painottaa Tia Percília. Hänen mukaansa tietyn puolueen kannattaminen, kuten Chapéu Mangueirassa PT:n, on fanatismia, vähän niin kuin jalkapallo- tai uskonnollinen fanatismi, ja kun "ihminen tulee fanaattiseksi, hän ei enää kykene näkemään ihailemassaan asiassa mitään virheitä. Se on vaarallista. Minä en ole ikinä nähnyt mitään puolueita, vain ihmisiä", hän alleviivaa. Álvaro Júniorin mukaan sekä Tia Percília ja Palô että Babilônian asukasylhistys ovat aina olleet poliittisesti oikealla, kannattaen erityisesti PFL-puoluetta (*Partido da Frente Liberal*, nykyisin *Democratas*, DEM). Tämä siksi, että oikeistopuolueilta tulisi erityisesti rahaa, kun taas vasemmistopuolueet eivät harjoittaisi samantyyppistä klientelismia. Tosin hänen mukaansa nykyään, kun PT:hen on siirtynyt paljon entisten oikeistopuolueiden poliitikkoja, alkaa sama käytäntö näkyä sielläkin, mikä puolestaan aiheuttaa juovia puolueen sisällä. Chapéu Mangueira on ollut pitkään vahva PT:n tukipaikka.

Myös Maria Helenan näkemys politiikasta on samankaltainen. Kysyttäessä, kuka olisi ollut hyvä poliitikko, hän nostaa esimerkiksi kunnanvaltuutettu Andréa Gouvêan Vieiran (PSDB). Vieira oli tullut Babilôniaan ja Chapéu Mangueiraan kuvaamaan filminpätjän Favela-bairron keskeneräisistä töistä. Tätä oleellisempaa Maria Helenasta oli kuitenkin, että hän auttoi päiväkotia sen menetettyä kesäkuussa 2007 sopimuksensa kaupunginhallituksen kanssa ja on maksanut sen opettajien palkat siitä lähtien. Tämän lisäksi hän lähetti välillä ruoka-avustuksia. Veran mielestä hyvä poliitikko oli Nelson Rodrigues 1960-luvun alussa, joka auttoi Babilôniaa saamaan ensimmäisen sopimuksensa Cedaen kanssa. Maria Helena sekä Vera kuitenkin molemmat painottavat, että ihmiset alkavat olla huomattavasti epäluuloisempia poliitikkojen suhteen, eivätkä enää usko heidän lupauksiaan yhtä helposti. Vera uskoo, ettei poliitikkojen enää ole helppo tulla yhteisöihin tämän takia.

Isaías taas korostaa, että kaikki minkä poliitikoista saa puristettua irti, on hyväksyttävä yhteisölle, ja vaalivuotta kannattaa hyödyntää vielä enemmän, jotta saisi mahdollisimman monta hanketta alueelle. Seuraavan vuoden maaliskuussa, eli vaalivuonna, Isaías kertoi, että kaupunginhallitus saattaisi nyt mahdollisesti jatkaa Favela-Bairro III:lla, tai että ainakin kaupunginhallituksesta oli tarjouduttu aloittamaan työt. He olivat ilmoittaneet, että uusi vesisäiliö rakennettaisiin ehkä jo ennen kesäkuuta. Tässä on vain yksi mutta: viimeksikin työ aloitettiin uudelleen vaalivuonna ja lopetettiin kuukausi vaalien jälkeen. Kaupunginjohtaja César Maia (DEM) oli kuulemma kirjoittanut kirjeessään, että "töiden kustannuksilla ei ole mitään väliä." Isaías mietti hieman epäileväisenä, mitähän jutusta vaalien jälkeen seuraa, mutta kuitenkin kommentoi, että "mikä tahansa asia, jonka yhteisö saa, on yhteisölle hyväksyttävä."

Tämäkaltaiset kommentit voi nähdä täydellisinä esimerkkeinä klientelistisesta kulttuurista. Vaikka asukasyhdistyksen puheenjohtajat eivät enää vaihdakaan ääniä avoimilla markkinoilla niin kuin 20 vuotta sitten, McCannin mukaan klientelisin perusmekanismit ovat muuttuneet vain vähän. "The electoral bloc trade has been rendered unnecessary by the capillary expansion of 'fisiologismo,' or physiologism, the uniquely apt Brazilian term for nepotistic machine politics" (2006, 155). Tämä tarkoittaa, että favelat ovat yhä voimakkaammin yhteydessä kaupungin- ja osavaltion hallituksiin. Tämä yhteys ei kuitenkaan ole välttämättä lisännyt ruohonjuuritason demokraattista osallistumista, vaan on useimmissa tapauksissa vain jatkanut poliittisen vaikutusvallan siirtämistä harvoille yksilöille.

Korruptio puolestaan ei Brasiliassa ole vähentynyt, vaan päinvastoin vuodesta 1985 se on ollut laajempaa kuin edellisellä demokraattisella kaudella. Vanhat korruption ja klientelisin muodot varojen manipuloimiseksi omiin tarkoituksiin eivät ole vähentyneet, mutta sen lisäksi esimerkiksi presidentti Fernando Collor de Mello (PRN, *Partido da Reconstrução Nacional*) kaudellaan 1990–1992 toi mukanaan kokonaan uuden korruption rakenteen. Hän loi rinnakkaisen järjestelmän, jonka tarkoituksena oli ohjata uudelleen suuria summia rahaa henkilökohtaiseen käyttöön, kuten esimerkiksi 2,5 miljoonaa dollaria henkilökohtaisen puutarhan rakentamiseen. (Geddes ja Neto 1992, 641–642.) Korruption syiksi Brasiliassa on analysoitu muun muassa seuraavia: Ensinnäkin valtiolla on vahva rooli taloudessa. Monet yritykset ovat suoraan riippuvaisia

valtiosta pysyäkseen kannattavina, minkä voi nähdä pinnan alla olevana syy sekä vaihtoon perustuvaan politiikkaan että suoranaiseen korruptioon. Toisena syynä voi pitää äänestysääntöjä: *open list* –järjestelmässä yksilölliset äänet ratkaisevat ja saman puolueen jäsenet kilpailevat toisiaan vastaan. Kolmantena syynä on esitetty puoluejärjestelmän hajaantuminen. (Mt., 648–654.) Valtion instituutioiden perustuminen ainakin osittain korruptiolle ja klientelismille ovat mielestäni Bourdieun kuvaamia vallitsevaa järjestystä reprodusoivia ja alistamisen jatkumista tukevia mekanismeja. Ne estävät demokratian toteutumista. Valtaapitävät voivat antaa tilanteen jatkua status quoona.

5.1.2 Tiedostaminen – emme ole kaupan!

Ei kuitenkaan millään tasolla voi väittää, että kaikki favelan asukkaat olisivat poliitikkojen sokaisemia, vaan ainakin asukasyhdistyksistä löytyy myös visionäärejä, jotka taistelevat poliittista hyväksikäyttöä vastaan. Álvaro ja Gibeon kritisoivat Isaíasin näkemystä sanomalla, että hänen käytöksensä on itsensä myymistä poliitikoille. Gibeon piti aiheesta varsinaisen palopuheen:

Me, minun sukupolveni, pidämme itseämme *movimento comunitário*n (yhteisöliikkeen), romantikkoina, koska me emme hyväksy poliitikkojen tippejä, mitä tahansa almuja. Minä ja minun hallitukseni emme ikinä hyväksyneet niitä, koska siitä hetkestä lähtien kun ne hyväksytään, yhteisö on myyty. Minä vahvistan, että tänä päivänä yhteisöt ovat myytyjä.

Álvaron ja Gibeonin mielestä järjestelmän perustan pitäisi muuttua. Ihmisiä ei enää saisi käyttää hyväksi, vaan heidän pitäisi saada tietoa tilanteestaan voidakseen arvioida sitä. *Consciëntização*, ihmisten tietoisuuden lisääminen, oli sana, jota he ennen kaikkea painottivat. Asia ei kuitenkaan ole yksinkertainen. Esimerkiksi Gibeon kertoi, että Mutirão 1985 -hanke oli alun perin Benedita da Silvan, mutta sitä ei hyväksytty kaupunginhallituksessa. Sen jälkeen toinen poliitikko, joka oli samasta puolueesta kun kaupunginjohtaja, esitteli hankkeen omanaan, ja se meni läpi. Ihmiset kyselivät Gibeonilta, mitä nyt tehdään, hyväksytäänkö projekti, josta olisi hyötyä yhteisölle. Hän kuulemma vastasi, että "*deixa fazer*", antakaa hänen tehdä, mutta levittäkää tietoa, ettei ansio ole hänen. Jotkut ehkä tulevat äänestämään häntä tämän takia, mutta olisi tärkeää levittää mahdollisimman monelle tietoa, ettei projekti ollut hänen. Näin ollen yksittäisellä poliitikolla on paljon vaikutusvaltaa, ja asukasyhdistyksen johto joutuu punnitsemaan, mitä tarjouksia kannattaa ottaa vastaan. Myös Gibeon tuntui olettavan monien muiden lailla, että esimerkiksi Bené, koska oli kotoisin Chapéu Mangueirasta,

toimisi selkeämmin sen hyväksi. Hänen ollessaan osavaltion kuvernöörinä rakennettiin Kulttuuri- ja urheilukeskus, mutta monen mielestä hänen pitäisi tehdä paljon enemmän. Maria Helena moittii, että halutessaan Bené voisi helposti hoitaa kaiken kuntoon Chapéu Mangueiran päiväkodissa. Michele yhtyi tähän kommentoiden, että hän voisi helposti saada koko yhteisön äänet jos vain vähän vaivautuisi työskentelemään sen hyväksi, mutta kun hän "ei tee mitään."

Maaliskuun 2008 puolivälissä Bené oli kierroksella Babilôniaassa ja Chapéu Mangueirassa osavaltion hallituksen ihmisten kanssa, tutustumassa Babilônian ja Chapéu Mangueiran tarpeisiin PAC:ia varten. Alun perinhän näiden kahden ei pitänyt PAC:iin kuulua, mutta Bené sanoi, että nekin voisi liittää ohjelmaan. Vera ei kuitenkaan uskonut, että mitään tulisi tapahtumaan, naureskeli vain, että "ennen vaaleja kaikki tulevat yhteisöön." Isaíasin mielestä puolestaan olisi erityisen tärkeää saada PAC Babilôniaan. Hän oli kuullut, että PAC on tulossa Rocinhaan, ja päätteli tästä, että se on tulossa niille alueille Zona Sulissa, joissa on erityisongelmia. Siksi olisi tärkeää saada nyt paljon näkyvyyttä. Álvaroon mukaan PAC olisi yhteisöissä jatkoa Favela-Bairrolle. Hänen mukaansa ei pitäisi ryhtyä mihinkään "laastaritoimenpiteisiin" kuten esimerkiksi PAC, vaan pitäisi oikeasti pyrkiä muuttamaan ihmisten *consciênciaa*, tietoisuutta. Isaíasin mielestä Álvaro on todella ideologinen, kun taas yhteisössä haluttaisiin konkreettisempia ratkaisuja. Álvaro puolestaan kritisoi Isaíasia poliitikoille antautumisesta ja sanoi, että kun Favela-bairro loppui, ihmiset yrittivät järjestää mielenosoitusta sen jatkamiseksi. Isaías kuitenkin kerrotaan panneen vastaan ja tehneen muiden selän takana kaupunginhallituksen kanssa sopimuksen, joka ei tuonut yhteisölle juuri mitään, mutta Isaíasin sisko sai työpaikan kaupunginhallitukselta. Kaupunginhallitus tarjosi Babilôniaan *reflorestamento urbano* (urbaanien alueiden viheralueiden kunnostus) -hanketta, joka Suzin mukaan kehitettiin siksi, että yhteisö pitäisi suunsa kiinni Favela-bairron keskenjättämisestä – ei jatkettu hanketta, vaan annettiin hiukan rahaa, jotta ihmiset olivat hiljaa. Uusi projekti kuulemma hyödytti 12 perhettä, ja sen puitteissa istutettiin muutama kasvi.

Álvaro kommentoi, että ihmiset ajattelevat olevansa *malandroja*⁸, kun he ottavat vastaan poliitikkojen tarjoukset vaalivuonna, mutta sitten eivät äänestäisikään heitä. Se ei

⁸ Malandro: ovela, nokkela, ihminen, joka osaa toimia oman etunsa hyväksi.

kuulemma ikinä toimi: hallintokautensa aikana poliitikko ryöstää minkä kerkeää ja sitten vaalivuonna sijoittaa pienen osan rahasta kampanjointiin ja projekteihin köyhillä alueilla. Hän palkkaa kuukaudeksi paljon ihmisiä, ripustaa lippusia ympäriinsä, ja vaalien jälkeen kaikki loppuu. Poliitikot saavat näin joka tapauksessa näkyvyyttä ja ääniä, ja näin kansan saldo jää loppujen lopuksi pieneksi. ”*Isso é o Brasil*,” ”tämä on Brasiliaa”, Álvaro huokaa. Álvaro on siis vahvasti eri mieltä McCannin näkemyksen (ks. 2.1.2) kanssa, jonka mukaan asukasyhdistyksissä olisi onnistuttu myös käyttämään hyväksi klientelististä järjestelmää. On totta, että sitä kautta on saatettu saada favelaan joitain sinne haluttuja parannuksia, mutta ne eivät kuitenkaan muuta itse järjestelmän perustaa: favelan asukas pysyy marginalisoidussa roolissaan. Álvaro:n näkökulmasta katsottuna Isaías katsoo aina ensin tarjoavaa kättä, ja sitten vasta tarjoajaa, ja ottaa vastaan erilaisia poliitikkojen lahjoja. Jos jotain puuttuu, hän on heti pyytämässä poliitikoilta. Ongelmana on vain, että aina kaivataan jonkinlaisia vastapalveluksia. Álvaro:n mukaan César Maia on onnistunut pysymään vallassa niin kauan nimenomaan ääniä ostamalla. Koulutus- ja sairaanhoitojärjestelmä ovat romahtaneet, mutta erilaisilla lahjoituksilla ja pikkuhankkeilla on saatu ääniä. Babilônian Sebastião ei kuulemma suostunut ottamaan vastaan mitään lahjuksia poliitikoilta. Hän oli ehkä luku- ja kirjoitustaidoton, eikä ehkä täysin edes ymmärtänyt, mitä vastaan taisteli, mutta sanoi: ”te yritätte myydä kukkulan politiikalle, mutta minä en anna tehdä sitä”. Siihen aikaan kukkula ei ollut täynnä erilaisia poliitikkojen mainoksia.

Babilôniassa ja Chapéu Mangueirassa näkyy vahvasti taipumus sälyttää asukasyhdistykselle tehtäviä, jotka oikeastaan kuuluisivat julkivallalle. Esimerkiksi kadunlakaisijoiden palkkaamista varten asukasyhdistys saa rahaa kaupunginhallitukselta, valitsee työntekijät ja palkkaa heidät. Samoin menetellään sähkötekniikkojen kanssa. Kaikki julkiset rakennukset Chapéussa Mangueirassa kuuluvat asukasyhdistykselle; niiden rakentamisen aikana vielä Gibeonin mukaan kuviteltiin, että asukasyhdistys tulee huolehtimaan kaikesta. Bené kertoi vierailullaan osavaltion hallituksen kumppaniensa kanssa Chapéu Mangueiraan, että sen sijaan, että asukasyhdistyksen pitäisi huolehtia kaikesta, on nyt toinen, ”kumppanien aikakausi.” Gibeon tarttui tähän kommenttiin ollen heti eri mieltä: enää ei haluta kumppaneita, vaan halutaan, että valtio hoitaa oman roolinsa:

Enää emme halua, että meillä on yhteisön sähkömies tai yhteisön oma katujen siivooja, vaan haluamme, että *Comlurb* (*Companhia Municipal de Limpeza Urbana*, Rion kaupungin

puhtaanapitolaitos) tulee hoitamaan asiat. Haluamme kaikille kansalaisille samat palvelut. Nyt asukasyhdistys joutuu asiassa välittäjäksi, ja jos työskentelemme kumppanien kanssa, niille menee aina osa varoista. Asukasyhdistyksessä joudutaan tällöin raatamaan ilman korvausta, ja silti osa rahoista menee kolmansille osapuolille.

Bené vastasi tähän sanomalla, että kyseessä onkin yhteistyö osavaltion hallituksen kanssa: ”Valtio tulee faveloihin ja tekee yhteistyötä.” Bené ei siis ilmeisesti ollut vielä sisäistänyt asukasyhdistysten vaatimusta valtion vastuunotosta. Kirjassa *A Favela fala*, joka kertoo asukasyhdistysaktiivien tarinoita, yhden favelan entinen puheenjohtaja kommentoikin: ”Toden sanoakseni asukkaat siirsivät asukasyhdistykselle vastuun vedestä, valosta, päiväkodista. Asukasyhdistysten poliittinen merkitys on hävinnyt ja jotain täytyy tapahtua, jotta niiden rooli yhteisöissä voisi uudelleen määrittyä ja ne voisivat uudelleen vetää puoleensa asukkaiden osallistumista” (Pandolfi ja Grynszpan 2003, 321).

Toisaalta kansan pienempi poliittinen osallistuminen on vain etu joidenkin asukasyhdistyksien johtajille, jos niiden auktoriteettia paikallisena välittäjänä ei haasteta. Monille valta-asema on varmasti mieluinen. Asukasyhdistysten johtajat saattavat väittää, että ”heillä on” tietty määrä kaupungin ja osavaltion työpaikkoja, tarkoittaen tällä, että heillä on valta määrätä, kuka nuo työpaikat saa. Esimerkiksi Rio das Pedrasin asukasyhdistyksen puheenjohtaja kehuskelee, että hänellä on ”70 työntekijää”, kuten roskien kerääjiä, lastenhoitajia, terveydenhoitajia ja ympäristönhoitajia (McCann 2006, 151). Asukasyhdistyksen puheenjohtajan työ on kokopäiväistä, mutta se ei kuitenkaan ole palkattua. Tästä syystä on ymmärrettävää, miksi viime vuosina on ollut vaikea löytää halukkaita vaatimaan ja vaaralliseen työhön, jos sillä ei edes pysty elättämään itseään ja perhettään. Juttelin asukasyhdistysten puheenjohtajien toimeentulosta Álvaro kanssa. Kysyin, miten he oikein elättävät itsensä, kun eivät saa palkkaakaan, ja Álvaro sanoi, että erilaisilla hankkeilla. Aina tulee joku uusi hanke, puheenjohtaja tekee itsestään koordinaattorin, ja saa tätä kautta vähän rahaa. Álvaro ehdottikin, että yksi työni johtopäätöksistä voisi olla, että asukasyhdistysten työntekijöiden pitäisi saada palkkaa. Esimerkiksi *Câmara comunitária*⁹ saa kuulemma lahjoituksia, ja siksi heidän työnsä on palkattua. Isaías on ratkaissut ongelman toimien välillä öisin busseissa rahastajana; Maria Helena puolestaan on laittanut toimistonsa terveyskeskukseen, josta käsin hoitaa

⁹ ”Yhteisöllinen hallitus”. Näitä on perustettu joihinkin kaupunginosiin. Esimerkiksi Barra da Tijucan Câmara Comunitáriaan kuuluu taloyhtiöitä, asukasyhdistyksiä, kouluja, kirkkoja ja klubeja näiden edustajien kautta. Câmara Comunitária da Barra da Tijuca 2009.

myös asukasyhdistyksen tehtäviä. Näin ollen, vaikka asukasyhdistysten puheenjohtajat eivät saa palkkaa, on heillä valta suunnata julkisia varoja, kuten Isaíasillakin on valta määrätä kadunlakaisijoista ja favelan sähkömiehistä. Tätä kautta saattaa tarjoutua mahdollisuuksia suunnata julkisia varoja myös omaan pussiin, mikä tässä tilanteessa on varmasti hyvin houkutteleva vaihtoehto.

Liitto- ja osavaltion sekä kaupunginhallituksen välinen dynamiikka vaikuttaa myös paljon siihen, kuinka helppo asukasyhdistyksien on toimia julkivallan kanssa. Suzi kertoo, että hommat toimivat, jos hallituksien välinen dynamiikka toimii. Tällä hetkellä, kun presidentti Lula on PT:stä ja kuvernööri Sérgio Cabral PMDB:stä (*Partido do Movimento Democrático do Brasil*), on heidän kanssaan on helppo toimia yhteistyössä, koska nuo kaksi puoluetta ovat koalitiossa. Kaupunginjohtajan César Maian puolueella (DEM) ei taas ollut mitään yhteyttä näihin kahteen puolueeseen.¹⁰ Tällöin asukasyhdistyksen on oltava varovainen, koska jos kaupunginhallitus kustantaa favelaan jotain, se ei halua, että mitään kunniasta menee osavaltion hallituksen pussiin ja päinvastoin. Isaías kertoi esimerkin asukasyhdistyksen rakennuksesta: ensin kaupunginhallitus kustansi vanhaan, juuri ja juuri pystyssä pysymään rakennukseen uuden keittiön. Sitten osavaltion hallitus tarjoutui kustantamaan uuden rakennuksen. Vanha rakennus (ja sen myötä uusi keittiö) tuhottiin, mistä kaupunginhallituksen ihmiset suuttuivat ja vetivät näin tukensa pois yhteisökeittiö-projektista. Palón mukaan yhteisöt työskentelevät kaikista eniten kaupunginhallituksen kanssa: se on lähimpänä faveloiden asukkaiden arkea. Osavaltion hallitus on kaukaisempi. Kaupungilla on keskeisempi rooli terveydenhuollossa, infrastruktuurin ylläpidossa sekä ympäristö- ja asumisasioissa. 1990-luvulta lähtien kaupunki on ollut faveloissa jotenkin mukana, vaikkakin heikosti. Osavaltio on tullut mukaan vähissä määrin turvallisuuskysymyksissä ja myöhemmin joissakin julkisissa rakennuksissa, kuten Chapéu Mangueiran kulttuurikeskuksen rakentamisessa. Osavaltiolla ei ole oikeastaan mitään sosiaalista toimintaa: Palón mukaan on olemassa vain joitain täysin assistentialistisia hyvin lyhyen aikavälin ohjelmia, jotka eivät siksi tuota mitään kestäväää vaikutusta faveloissa.

5.2 Omistusoikeudet ja verotus - tilan politiikkaa

Yksi asukkaiden usein mainitsemista ongelmista on, ettei asukkailla ole todistuksia omistamastaan talosta tai maa-alueesta. Tia Percílian mukaan asukasyhdistykset

¹⁰ Tammikuun 2009 alusta kaupunginjohtajana on ollut Eduardo Paes PMDB:stä.

sotilashallinnon jälkeen kampanjoivat aktiivisesti ja menivät oikeuteen pakkosiirtojen takia. Tätä kautta faveloiden asukkaat saivat läpi asetuksen, jonka mukaan faveloita ei enää voisi siirtää, jolleivät ne aiheuta suurta haittaa muulle naapurustolle. Tämä on tietenkin tulkinnanvaraista, ja Vera sanookin, että vielä vuosina 1988 ja 1989 pakkosiirroista puhuttiin vielä paljon ja niitä vastaan taisteltiin aktiivisesti. Gibeon kertoo, että he yrittivät Chapéun vuonna 1982 saada talonsa rekisteröityä, vaatien niihin omistusoikeuksia. Asukasyhdistys keräsi ihmisten asiakirjoja, joissa näkyisi heidän osoitteensa, kuten esimerkiksi mikä tahansa kotiin tullut lasku. Näiden perusteella yritettiin todistaa, kuinka kauan ihmiset olivat asuneet taloissaan. Kuitenkin, kun yhteisöön oli tullut muutama talo lisää, armeijan puolelta vaadittiin, että erityisesti talot lähellä armeijan aluetta, kukkulan yläosissa, piti tyhjentää. Osa ihmisistä muuttikin alas, mutta eivät tuhonneet entisiä taloja, joihin sitten muutti uusia asukkaita. Tämä tapahtui 1980-luvun puolivälin jälkeen, Reginan ollessa puheenjohtajana.

Gibeon kertoo, että 1982 he yrittivät saada talot rekisteröityä, koska jos ihmiset maksaisivat alhaista, IPTU-tyyppistä¹¹ veroa, olisi heillä jotain todisteita omistuksestaan esimerkiksi huumekauppiaiden tullessa uhkailemaan. Yksi Favela-bairron tavoitteista oli antaa asukkaille asiakirjat omistuksistaan. Vera mainitsee, ettei tähän päivään saakka kenelläkään kuitenkaan ole tätä asiakirjaa. Tämä ei ole huolestuttavaa vain huumekauppiaiden takia, vaan myös muuttovaatimusten takia. Veran mukaan jonkin aika sitten Lemen asukkaita kokoontui vaatimaan, että lähellä Princesa Isabel -avenidaa olevat talot favelassa pitäisi poistaa. Asukasyhdistys onnistui estämään tämän, mutta asiakirjojen puutteesta johtuen asukkaat tuntevat olonsa turvattomaksi. Palôn mielestä asiakirjat myös estäisivät yhteisöä kasvamasta hallitsemattomasti. Silloin kaikki vastaisivat tietystä maa-alueesta, ja kaiken, mitä alueella tehtäisiin, pitäisi olla kaupunginhallituksen valtuuttamaa. Nyt näin ei kuitenkaan ole.

Vuodesta 2001 on ollut voimassa *usucapião*-laki, jonka mukaan ihminen, joka on asunut jollain maa-alueella (korkeintaan 250 neliömetriä) viisi vuotta keskeytyksettä, eikä omista taloa muualla, saa alueen omistusoikeuden (Presidência da República 2001). Jo ensimmäisen yhtäjaksoisen asumisvuoden saa oikeuden asua alueella, ja viiden vuoden jälkeen varsinaisen käyttöoikeuden, jolloin pitäisi olla oikeus myös viralliseen

¹¹ IPTU: *Imposto Predial e Territorial Urbano*, kiinteistö- ja tonttivero.

asiakirjaan. Kuitenkin lain täytäntöönpano on takkuillut. Gibeon huomauttaa, että jos viralliset omistusoikeudet annetaan joillekin yhteisöille, saattavat monet yrityksetkin innostua asiasta. Hän myös uskoo, että kaupunginhallituksen intresseissä olisi rakentaa Chapéu Mangueiraan esimerkiksi kerrostaloja, joista voisi sitten periä korkeaa IPTU:a. Laki myös vaatii, että ihminen itse asuu talossa, ja että hänellä ei ole toista asuntoa muualla. Tämä ei useinkaan päde vaikkapa Rocinhassa, jossa on rakennettu valtavia vuokrakerrostaloja. Myös Babilôniassa ja Chapéu Mangueirassa vuokratuloilla eläminen on suhteellisen yleistä. Toisaalta, jos ihmisillä olisi taloihinsa viralliset omistuspaperit, he voisivat myös myydä niitä vapaasti. Tällöin joku saattaisi tulla, ostaa useita taloja, rakentaa niihin pienen pieniä yksiöitä, ja ruveta vuokraamaan niitä. Sitä paitsi, jos ihminen omistaa talon ja maa-alueen, hänen täytyy alkaa maksamaan tiettyjä veroja, ja tähän ei faveloiden asukkailla välttämättä olisi varaa. Siksi Gibeonin mielestä omistusoikeudet ovat tärkeä kysymys, ja usucapião-laki takaisi asukkaille tärkeitä oikeuksia, mutta lain toteutusta täytyisi miettiä hyvin, ettei se käänny itseään vastaan.

Márcio (Coopbabilônian työntekijä) huomauttaa, että nykyään yhteisöt ovat taas laajenemassa alaspäin, yhdistyen Lemeen ja Copacabanaan, mikä aiheuttaa ongelmia: asfaltin ihmiset alkavat valittamaan, kun morron ihmiset tulevat lähelle, koska faveloissa ei makseta veroja. Márcion mukaan monet faveloiden asukkaat eivät esimerkiksi halua maksaa sähköistä. Tänä päivänä monet asukkaat rakentavat favelaan lisää taloja usein vain vuokratakseen niitä ja elääkseen sitten vuokratuloilla. Näin favelan kasvua on melkein mahdotonta estää, ja siksi kukaan ei halua olla asukasyhdistyksen puheenjohtaja, joka olisi tästä vastuussa. Gibeonin mukaan Chapéu Mangueirassa vedestä on olemassa tietty maksu, joka maksetaan per asunto, riippumatta perheenjäsenien lukumäärästä tai vedenkulutuksesta. Veran mukaan Babilôniassa vesi on käytännössä ilmaista. Sähköistä hänen mukaansa Light laskuttaa. Mazé, Chapéu Mangueiran asukasyhdistyksen varapuheenjohtaja, kertoo, että Lightin edustajat käyvät joka kuukausi lukemassa sähkömittarit, minkä perusteella he sitten lähettävät laskut. Gibeon huomauttaa, että käytännössä kuitenkin noin 80 prosenttia on *gato*-yhteydellä, eli ihmiset ovat liittäneet omat johtonsa yleisiin sähköjohtoihin ja välttyvät näin maksamasta. Jutellessani Babilônian asukasyhdistyksen sähkömiesten kanssa he kommentoivat, että voisivat ehkä maksaakin sähköstä, jos se ei olisi niin kohtuuttoman kallista. Kysyessäni kuinka paljon se sitten maksaisi, he sanoivat, että 100–150 realia kuussa. Ihmetellessäni moista (kaverini kämpässä Gloriassa lasku oli korkeintaan 40

realia kuussa) he sanoivat, että yksin asuva ihminen ei niin paljon kulutakaan, mutta esimerkiksi kotiäiti joutuu pitämään valot koko päivän päällä ja siksi laskun summa nousee.

Muita Lemen asukkaita Babilônian ja Chapéu Mangueiran kasvaminen ärsyttää:

Lemessä maksetaan kallista vuokraa, IPTU sekä sähkö- ja vesilaskut, kun taas Babilônian asukkaat saavat samoja asioita puoli-ilmaiseksi. Faveloiden asukkaiden haluttomuutta veron ja muiden laskujen maksuun ei kuitenkaan voida pitää täysin vapaaratsastamisen haluna. *O Globo*-lehti kertoo, että Brasiliassa köyhimpien tuloista katoaa kolmasosa erilaisiin veroihin. Tämä on tulosta siitä, että monet veroista, kuten ICMS (*imposto sobre operações relativas à circulação de mercadorias e sobre prestações de serviços*, arvonlisäveron tyyppinen vero) ja IPTU ovat samoja ihmisen tuloista riippumatta. Tämä johtaisi siihen, että kansan köyhimmän kymmenen prosentin tuloista katoaa 32,8 prosenttia erilaisiin suoriin ja epäsuoriin veroihin, kun rikkaimmat 10 prosentin tuloista niihin menee 22,7 prosenttia.

Kaupunginhallitus ei ole myöskään tehnyt mitään estääkseen näiden kahden favelan kasvamista, vaan tässäkin vastuu on säilytetty asukasyhdistykselle. Isaíasin mukaan hän on usein ilmoittanut kaupunginhallitukselle laittomista asumuksista, mutta kukaan ei ole ikinä tullut niitä hävittämään. Toisaalta Isaías ei myöskään voi leimautua ilmiantajaksi. Babilônian, Chapéu Mangueiran ja Lemen asukasyhdistyksien kokouksessa eräs asfaltin asukas ehdotti, että asukasyhdistyksen puheenjohtajan pitäisi aina ilmiantaa kaupunginhallitukselle laittomat asumukset. Tähän Isaías kommentoi ”Minunko? Morron sanavarastoon ei kuulu ilmiantaminen.” Tähän muut favelan asukkaat vastasivat nauramalla ja totesivat, ettei Isaías moisessa tapauksessa voisi nukkua öitään kovinkaan rauhassa. Myös Tia Percília valittaa asukkaiden välillä vaativan, että puheenjohtaja riitelisi julkivallan edustuksen kanssa, ja välillä julkivalta taas vaatii riitelemään asukkaiden kanssa. Tällaisissa tilanteissa puheenjohtaja jää välikäteen: asukas haluaa esimerkiksi laajentaa taloaan, ja julkivalta vaatii luonnonsuojelualueen kunnioitusta. Tällöin asukas rupeaa tappelemaan puheenjohtajan kanssa, menee ehkä valittamaan hänestä huumekauppiaille, ja toisaalla on julkivallan edustus, joka valittaa puheenjohtajalle yhteisön kasvusta. Näin asukasyhdistys jää useassa tapauksessa julkivallan, valtiolle rinnakkaisen vallan ja asukkaiden väliin.

5.3 Poliittisten ja sosiaalisten oikeuksien puutteet

On mielenkiintoista, kuinka asukasyhdistyksen ovat jatkaneet toimintaansa valtion koneiston välikäsinä. Tästä roolista haluttaisiin jo eroon, kuten esimerkiksi Gibeonin, Isaíasin ja Tia Percílian kommenteista ilmenee. Kuitenkaan näin ei vielä täysin ole: asukasyhdistykselle säilytetään vielä lukemattomia tehtäviä, kuten faveloiden kasvun estäminen, favelan puhtaanapito (kadunlakaisijat) sekä toimiminen välikätenä faveloiden asukkaiden ja valtion välisessä kommunikaatiossa. Tähän kaikkeen ollaan jo kyllästyneitä asukasyhdistyksissä ja toivotaan, että valtio kantaisi vastuunsa faveloissa. Urbanisaatiokysymys on vaikea: jos kaikki urbanisoidaan täysin, mutta faveloiden asukkaat ovat silti yhtä rahattomia, tulevat he myymään talonsa, joiden arvo on noussut, ja rakentamaan uusia hökkeleitä muualle. Harva favelan asukas on valmis maksamaan IPTU:a sekä täysiiä sähkö- ja vesilaskuja. Toisaalta asfaltin asukkaiden on vaikea ymmärtää, miksi heidän pitää maksaa nämä kaikki maksut, ja sitten vielä sen jälkeen verovarot käytetään faveloiden urbanisaatioon. Tämän lisäksi kaikkia uusia alueita, jonne laittomia asumuksia ilmestyy, ei varmaankaan mitenkään voida urbanisoida. Rio de Janeirossa on esimerkiksi paljon suojeltuja luonnonpuistoja, joiden säilyttämisen luulisi olevan koko kaupungin edun mukaista. Jotenkin hallitsematon rakentaminen tulisi siis saada kuriin. Kuitenkaan, kuten Isaíasin kommenteista ilmenee, ei kaupunginhallitukselta ole ikinä saanut apua laittomasti paikalle pystytettyjen hökkelien tuhoamista ja asukkaiden häätämistä varten. Favelan asukasyhdistyksen puheenjohtaja ei voi yksinään ottaa vastuuta hommasta. Asuntopula on Riossa huutava. Köyhille pitäisi rakentaa enemmän asuntoja, jotta luonnonsuojelu- ja asumiseen kelpaamattomien alueiden valtaaminen loppuisi. Toisaalta on kuitenkin vaikea saada ihmisiä muuttamaan Pohjois- ja Länsi-Rion kaukaisemmille alueille, kauas työpaikoista, tuntien työnmatkojen päähän. Tällaisessa tilanteessa ihmiset ottavat mieluummin oikeuden omaan käteensä ja rakentavat alueelle, jossa heidän on kätevää asua.

Erilaisista sosiaalisista ja poliittisista oikeuksista sekä niiden puutteista syntyy siis mielenkiintoinen sekoitus eri suuntiin vaikuttavia dynamiikkoja. Asukasyhdistyksillä on edelleen vahva valta faveloiden poliittisista yhteyksistä ja toisaalta vastuu muilla alueilla valtiolle kuuluvista tehtävistä. Osa faveloiden entisistä johtajista, kuten Bené ja Álvaro, ovatkin päässeet edustamaan faveloita myös valtion hallinnossa. McCannin huoli siitä, että asukasyhdistyksistä on tullut vain keino päästä sisään valtion työpaikkoihin ja

puoluepolitiikkaan (ks. 2.1.2) on ymmärrettävä. Kuitenkin minun mielestäni asukasyhdistysaktiivien yhtenä päämääränä tulisikin olla pääsy näihin asemiin, jotta niihin tulisi edustusta faveloista. Totta kai se tarkoittaa sitä, että he joutuvat saman koneiston sisään, mitä vastaan he ovat ennen taistelleet ja näin vastarinnan osoittaminen voi olla vaikeampaa, tai he saattavat itsekkin korruptoitua (tai voivat olla olleet korruptoituneita jo aikaisemmin). Paikalla kaupunginhallituksessa tai ministeriössä he saavat kuitenkin huomattavasti enemmän vaikutus- ja päätösvaltaa. Heidän ratkaisunsa tämänlaisessa tilanteessa ovat yhtä eroavaisia kuin muidenkin ihmisen.

Tästä ovat hyvinä esimerkkeinä Benedita da Silva ja Álvaro Máciel, jotka molemmat ovat päässeet valtionhallinnon työpaikkoihin, mutta heillä on ollut hyvin eri suhtautuminen kotifaveloihinsa. Bené muutti pian pois Chapéu Mangueirasta, eikä käsitykseni mukaan ole toiminut kovain aktiivisesti ”favelansa” hyväksi, kun taas Álvaro korostaa haluavansa jatkaa favelassa asumista ja pyrkii toimimaan aktiivisesti Babilônian hyväksi eri alueilla. Hän on toiminut pitkälti samalla tapaa kuin Guidryn esimerkin favelaliikkeen johtaja Belemistä, Koillisbrasilialaisesta kaupungista: kun tämä johtaja pääsi kaupunginhallitukseen, hän alkoi ajaa siellä oman kansalaisliikkeensä politiikkaa, ja liike laajeni koskemaan muitakin faveloita. Tämän lisäksi siitä tuli poliittisempi. (1996, 196.) Guidry argumentoi, että vastaus kysymykseen kansalaisuuden tulevaisuudesta neoliberalissa maailmassa liittyy osaltaan edistysmielisiin sosiaalisiin liikkeisiin ja niiden väliintuloon jokapäiväisen elämän konkreettisissa tiloissa. Kun sosiaaliset liikkeet tilallistavat kansalaisoikeuden käsitteen, sekä mobilisaation kehikkona että kollektiivisen toiminnan päämääränä, tilasta tulee vähemmän neutraali ja aktiivisempi. Näin kansalaisuuden ”trial by space” tulee Guidryn mukaan lopulta määrittämään jatkuuko O’Donnellin (2001) määrittelemä ”low-intensity citizenship” normina latinalaisamerikkalaisille demokratioille ja mallina kansalaisuuden monikerroksiselle rakenteelle neoliberalissa järjestyksessä. (1996, 2001.)

Guidrynkin esimerkissä tiedolla oli oleellinen osuus kansalaisliikkeen syntyyn: kun yhteisissä kokouksissa käytiin läpi perustuslain kansalaisoikeuksia, favelan asukkaat heräsivät huomaamaan, että niiden pitäisi koskea heitäkin. Brasiliassa käsiksi pääsy koulutuspääomaan on erittäin rajoitettua. Kun koulutus ja luokka ovat Brasiliassa selvässä yhteydessä, on koulutuksellinen rakenne vielä rajoitetumpaa kuin sosiaalinen rakenne Brasiliassa laajemmin. Julkisten koulujen taso on erittäin huono ja julkisten

yliopistojen sisäänpääsykokeet vaikeita. (Ks. myös Goldstein 2003, 93–95.) Kuulinkin usein sanottavan, että favelan asukkaan on helpompi ja todennäköisempää tulla jalkapallotähdeksi kuin päästä opiskelemaan julkiseen yliopistoon oltuaan sitä ennen julkisessa koulussa. Sen lisäksi valtasuhteita "kaunistellaan" tai niitä vähätellään, jolloin niistä tulee luonnollisen tuntuisia eikä niitä ruveta kyseenalaistamaan. Tämän kaltainen toiminta piilottaa ihmisiltä epätasa-arvon rakenteita, kun taas koulutus auttaa huomaamaan niitä.

Brasilia onkin erityinen maa siinä suhteessa, että se on erittäin epätasa-arvoinen, mutta silti siellä on ollut vain vähän kansannousuja. Jotkut rauhanomaiset sosiaaliset liikkeet, kuten PT alussa ja Maattomien liike (MST, *Movimento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra*) ovat olleet jossain määrin menestyksellisiä. Silti monet olosuhteet on opittu vain hyväksymään. Álvaro kommentoi, että kun Babilôniassa ja Chapéu Mangueirassa oli 1990-luvulla saavutettu tärkeimmät asiat, vesi, sähköt ja kulkuväylien kunnostus, tuli asukasyhdistyksessä "mitä nyt" -hetki: epätietoisuus siitä, miten jatkaa eteenpäin. Tällöin Bené ja hänen silloinen miehensä järjestäytyivät ja toimivat Faferjissa. Silloin oli yksi asukasyhdistyskulttuurin uudistumishetki ja nyt Álvaro mielestä pitäisi tulla toinen, aika olisi siihen kypsä. Álvaro kuitenkin valitti tuntevansa paineen toiseen suuntaan joka puolelta: "media, eliitit ja kirkot pitävät massat tyhminä ja vastustavat tulonjakoa." Peter Evans (2002) tulee siihen lopputulokseen, että pysyvien tulosten saavuttamiseksi kolmentyyppisten sosiaalisten toimijoiden pitäisi tehdä yhteistyötä: yhteisöjen, välittävien järjestöjen (kuten kansalaisjärjestöt ja poliittiset puolueet) sekä valtion virastojen. Millään näillä ei ole yksinään kykyä kestävien tuloksien tekemiseen, mutta yhteistyöllä niillä olisi mahdollisuuksia voittaa joitakin esteitä. Nähtäväksi jää, onko yhteistyöhön halukkuutta.

6 HUUMEKAUPPIAAT VALTION ROOLISSA

Huumekauppaa on Babilôniassa ollut jo viisikymmentä vuotta. Aikaisemmin se oli erilaista: et nähnyt missään aseita, et nähnyt ketään käyttämässä huumeita – se kaikki oli piilossa. Yhteisöä kunnioitettiin, koska nämä ihmiset [huumekauppiat] olivat yhteisön poikia, joiden perheet asuivat täällä. Sitten kun huumekauppiat alkoivat tulla tänne ulkopuolelta, kaikki muuttui. – Tia Percília

Kenttätyöni ajankohta osui huumerikollisuuden teeman kannalta erityiseen hetkeen. Babilônia ja Chapéu Mangueira ovat historiallisesti olleet muihin riolaisiin faveloihin

verrattuna rauhallisia paikkoja: yksi rikollisjärjestö, *Comando vermelho* (CV, Punainen komento¹²) on pyörittänyt näiden faveloiden huumekauppaa jo vuosikymmeniä, mutta sen asema on ollut vakaa ja sen näkyvyys oli pitkään faveloiden arjessa suhteellisen pientä. Asukkaiden mukaan huumejengin pomo Babilôniassa ja Chapéu Mangueirassa oli kotoisin Babilôniasta, minkä seurauksena huumejengi kunnioitti enemmän yhteisön asukkaita. Huumekaupalla ei myöskään ollut samanlaista näkyvyyttä kuin nykyään, vaan jengiläiset pitivät aseensa piilossa eivätkä levitelleet niitä pitkin kujia. Viisitoista vuotta sitten paikallisen huumekaupan pomo kuitenkin tapettiin ja CV:n johtajat lähettivät uudet miehet huolehtimaan näiden kahden favelan huumekaupasta. He eivät kuitenkaan olleet paikallisia, ja faveloiden asukkaiden mukaan tämän takia he eivät myöskään kunnioittaneet samalla tavalla alueen asukkaita. Kahden viime vuoden aikana kilpaileva rikollisjärjestö *Amigos dos amigos* (ADA, Ystävien ystävät)¹³ on yrittänyt ottaa aluetta haltuunsa, missä se tänä vuonna onnistuikin. Tämän seurauksena faveloissa olikin yhtäkkiä yhteenottoja kahden huumejengin ja poliisien välillä, mikä huolestutti ja pelotti kovasti asukkaita.

Babilônian faveloiden poliittisissa ja sosiaalisissa oikeuksissa on vakavia puutteita, kuten edellisistä luvuista käy ilmi. Vielä suurempana ongelmana voi kuitenkin pitää puutteita siviilioikeuksissa, jotka kuitenkin voi nähdä ideaalisen demokraattisen valtion perustana. Huumekaupan ja poliisin väkivaltaisuus ovat suurimmat uhat siviilioikeuksien toteutumiselle Rio de Janeiron faveloissa.

6.1 Epätasa-arvo ja poliisiväkivalta

Goldstein (2003) ja Hagedorn (2008) sekä monet muut ovat myös kirjoittaneet puutteista faveloiden asukkaiden mahdollisuuksissa päästä mielekkääseen työhön, josta saada elantonsa. Brasilialaista yhteiskuntaa on kuvaillaankin usein sanalla epätasa-arvoinen: esimerkiksi tuloerot ovat suurimpia maailmassa. Vuonna 2005 maan kaupunkien ginikerroin oli 0,60, ilmaisten äärimmäistä epätasa-arvoisuutta, ei pelkästään yksilöiden, vaan myös sosiaalisten ryhmien välillä ("horisontaalinen epätasa-arvoisuus"), jolloin

¹² *Comando vermelho* on Rion vanhimpia rikollisjärjestöjä, joka sai alkunsa diktatuurin aikana 1970-luvun alussa, kun poliittisia vankeja suljettiin samoihin vankiloihin tavallisten rikollisten kanssa. Se oli pitkään, erityisesti 1990-luvulla, vahvin rikollisjärjestö Riossa, ja piti pitkälti hallussaan kaupungin huumekauppaa. Tällä vuosikymmenellä se on kuitenkin heikentynyt paljon, kun monia sen suurimmista johtajista on tapettu tai vangittu, ja muut rikollisjärjestöt ovat vahvistuneet.

¹³ Tämä järjestö syntyi 1990-luvun alussa Rio de Janeiron vankiloissa, kun sen perustaja oli heitetty ulos *Comando vermelhosta* hänen tapettuaan järjestön silloisen johtajan.

vauraus on erittäin keskittynyt ja enemmistö on suljettu ulos. Tällöin YK:n mukaan sosiaalisen levottomuuden tai konfliktin riski on suuri. (UN-Habitat 2008, 51, 54.) Tulonjakoa mitatessa Brasilia on 126 maan joukosta kymmenenneksi epätasa-arvoisin (PNUD 2006). Tämä pätee myös Rio de Janeiron kaupunkiin: siellä rikkain prosentti kansasta saa 12 prosenttia tuloista, kun köyhimmille 50 prosentille tuloista päätyy vain 13 prosentin siivu (Xavier ja Magalhães 2003, 6). Kontrasti perustuslakiin on räikeä. Sen mukaan ”Brasilian liittotasavallan perustavanlaatuiset päämäärät ovat I – vapaan, oikeudenmukaisen ja solidaarisen yhteiskunnan muodostaminen; II – kansallisen kehityksen takaaminen; III – köyhyyden ja marginalisaation hävittäminen sekä sosiaalisten ja alueellisten epätasa-arvoisuuksien vähentäminen; IV – kaikkien edun ajaminen, ilman syntyperään, rotuun, sukupuoleen, väriin, ikään tai muihin syrjinnän muotoihin liittyviä ennakkoluuloja (Tit. 1, Art. 3).”Kaikki ovat tasa-arvoisia lain edessä” ja kaikille maan asukkaille taataan, ettei ”oikeutta elämään, vapauteen, tasa-arvoon, turvallisuuteen ja omaisuuteen” rikota (Tit. 1, Art. 5). Sosiaalisista oikeuksista puolestaan sanotaan, että kaikilla on ”oikeus koulutukseen, terveydenhuoltoon, työhön, asumukseen, vapaa-aikaan, turvallisuuteen, sosiaalihuoltoon, äitiyden ja lapsuuden turvaamiseen ja apuun hylätyille” (Tit. 1, Art. 6). Brasilian epätasa-arvoisuuden on nähty olevan suurimpia esteitä lain toteutumiselle ja maata on kuvattu myös nimekkeellä ”the *unrule* of law system” (O'Donnell 1998, 57; ks. myös Vieira 2007). Carvalho (2001) näkee epätasa-arvoisuuden tämän päivän orjuutena, joka estää kansalaisuuden ja demokratian rakentamisen prosessin loppuun viemisen. Vieiran (2007) mukaan osa kansasta suljetaan Brasiliassa sosiaalisesti ja taloudellisesti ulos äärimmäisen epätasa-arvoisuuden takia. Tästä hänen mukaansa seuraa äärimmäisten köyhien ihmisten näkymättömyys, jolloin heidän kokemansa kärsimys, ihmishenkien menetys tai ihmisarvon loukkaukset eivät johda poliittiseen eivätkä lain toimintaan eivätkä kannusta sosiaaliseen muutokseen. Tehottomat oikeus- ja poliisijärjestelmä estävät suurinta osaa kansasta nauttimasta kansalaisoikeuksista (Carvalho 2001). Useat kirjoittajat ovat esittäneet, että yhteiskunnassa kansa on jaettu kansalaisuuden eri luokkiin: toisen luokan kansalaisina pidetyt ihmiset eivät onnistu saavuttamaan täyttä kansalaisuutta, eikä heitä tunnusteta täysin kansalaisoikeuksien haltijoiksi, vaikka he muodollisesti sitä olisivatkin (Vieira 2007; Caldeira 2000).

Rio de Janeirossa murhaluvut ovat erittäin korkeita, ja suurin osa tapetuista on köyhiä, kouluttamattomia nuoria miehiä, jotka asuvat sosiaalisen periferian alueilla, Rio de

Janeirossa siis usein faveloissa. Koska nämä henkilöt ovat leimattu marginaalisiksi ja potentiaalisiksi rikollisiksi, ei heidän kansalaisoikeuksistaan piitata. Ongelma on niin laajalle levinnyt, että jopa *O Globo* -sanomalehti aloitti vuoden 2007 loppupuolella juttusarjan nimellä ”Ne brasilialaiset, jotka vielä elävät diktatuurissa”, kertoen faveloiden asukkaita koskevista ongelmista. Kidutus ja muu samantapainen huono kohtelu on Rio de Janeirossa laajalle levinnyttä sekä poliisitutkimuksissa että vankiloissa ja nuorisovankiloissa. Kohteena eivät kuitenkaan ole kaikki rikolliset, vaan lähinnä köyhät ja mustat rikolliset, jotka ovat sekaantuneet pikkurikoksiin tai pienen mittakaavan huumekauppaan. (UNHCHR 2001.) Vertaamalla murhien määrää eri Rion alueilla tämä käy kiusallisen selväksi: yläluokkien Gávean ja Copacaban alueilla luvut olivat 4,3 ja 19,5 sataatuhatta asukasta kohden, kun taas köyhässä Bangussa luku on 120,8 sataatuhatta asukasta kohden (Goldstein 2003, 201, tiedot vuodelta 1995).

Caldeira (2000, 110–111, 160) siteeraa useita tutkimuksia¹⁴, jotka osoittavat, että kadulla partioiva sotilaspoliisi (PM, *polícia militar*) on vastuussa pikateloituksista ja tutkintatehtäviä hoitava siviilipoliisi (*polícia civil*) on vastuussa kidutuksesta. Tämän myönsivät myös korkea-arvoiset poliisi- ja oikeusvirkamiehet Leedsille haastatteluissa: ”Harvoja rikoksia tehdään ilman poliisien tietoa ja lupaa”; ”Kun puhumme ’järjestäytyneestä rikollisuudesta’, puhumme tosiasiaa poliisista” ja ”Brasilian suurin ongelma on tosiasiaa rankaisemattomuus” (1996, 65). Kansa, erityisesti sen köyhemmät osat, ovat jatkuvasti kärsineet poliisin väkivallasta ja lain epätasa-arvoisuudesta ja ovat oppineet olemaan luottamatta oikeusjärjestelmään ja pelkäämään poliisia. Goldsteinin (2003, 204) analyysin mukaan faveloiden asukkaiden ja poliisin välinen suhde tuottaa säännöllisen väkivallan rakenteen, joka on keski- ja yläluokan kansalaisille käytännössä tuntematon. Köyhät kokevat poliisivoimat osana heidän asuinalueensa jokapäiväistä väkivaltaa ja heille tämä suhde on monimutkainen, ristiriitainen ja monimerkityksinen. Vaikka keski- ja yläluokan suhde poliisivoimiin on myös monimutkainen, on se erilainen, koska se toimii järjestelmässä, jotka takaa tietyn määrän sekä koskemattomuutta että rankaisemattomuutta niille, joilla on statusta ja resursseja itsensä suojelemiseen.

¹⁴ Guaracy Mingardi 1992. *Tiros, Gansos e Trutas: Cotidiano e Reforma na Policia Civil*. São Paulo: Scritta; Roberto Kant de Lima 1986: ”Legal Theory and Judicial Practice: Paradoxes of Police Work in the Rio de Janeiro City” Ph.D. diss., Harvard University; Americas Watch Committee report 1987: *Police Abuse in Brazil: Summary Executions and Torture in São Paulo and Rio de Janeiro*. New York: Americas Watch Committee.

Nykyiset instituutiot antavat sattumanvaraisuuden ja väkivallan jatkua. Sen lisäksi ne luovat tiloja, joissa ihmisoikeudet voidaan haastaa suoraan, niin kuin silloin kun ne esitetään "etuina rikollisille." Teresa Caldeira (2000) on tehnyt kattavan analyysin São Paulon väkivaltatilastoista sekä sãopaulolaisten suhtautumisesta kansalaisoikeuksiin. Hän huomauttaa, että huolestuttavinta ei ole väkivallan lisääntyminen sinänsä vaan se, että järjestyslaitokset enemmänkin lisäävät väkivaltaa kuin hillitsevät sitä. Esimerkiksi vuonna 1992 poliisien suorittamat tapot ja murhat olivat 20,63 prosenttia São Paulon metropolin alueella tapahtuneista tapoista ja murhista (kun taas esimerkiksi New Yorkissa vastaava luku oli 1,2 prosenttia) (mt., 138). Poliisiväkivalta ei vaikuta olevan laskussa, päinvastoin: *O Globo* (16.5.2008) kertoo, että ISP:n (*Instituto de Segurança Pública*, Brazilian Turvallisuusinstituutti) tilastojen mukaan helmikuussa 2008 Rio de Janeiron PM tappoi 21 prosenttia ihmisiä enemmän kuin vuoden 2007 helmikuussa, luku nousi 90 henkilöstä 109:än. Samassa artikkelissa mainitaan, että esimerkiksi New Yorkissa poliisi tappoi 13 ihmistä koko viime vuonna. Rion osavaltiossa kuoli 1330 ihmistä poliisin tappamana ja pääkaupungissa 902 vuonna 2007. Ihmisoikeusjärjestöjen vaatimukset hillitä poliisiväkivaltaa leimataan "rikollisten lellittelyksi" ja suuri osa kansaa kannattaa poliisin toimintatapoja (Caldeira 2000). Poliisin suorittamat murhat ja tapot käsitellään sotilasoikeudessa siviilioikeuden sijaan, eikä niistä syytettyjä yleensä tuomita, jos kohteena ovat olleet siviilit. Näin ollen sotilaspoliisi on siviilioikeuden vastuuvollisuusjärjestelmän ulkopuolella. Tämä heikentää lain toimivuutta, laajentaa rankaisemattomuutta sekä lisää sotilaspoliisin väkivaltaisuutta, koska heidät oikeutetaan tällä tavalla sattumanvaraiseen toimintaan. (Mt., 154.)

Vieira (2007) osoittaa, että Brasiliassa väkivallan uhrit, siis lähinnä mustat ja köyhät, demonisoidaan: yhteiskunta rakentaa kuvan vihollisistaan, jotka eivät enää ansaitse tulla kohdelluksi lain mukaan. Etuoikeutetuista puolestaan tulee koskemattomia: erittäin hierarkkisessa ja epätasa-arvoisessa yhteiskunnassa rikkaat ja valtaa hallussaan pitävät, sekä heidän puolestaan toimivat, kokevat olevansa lain yläpuolella sekä immuuneja toisten ihmisten oikeuksille perustuvista velvoitteista. Vieiran ja Caldeiran teoksista ja YK:n ihmisoikeuskomission raportista (UNHCHR 2001) tämä tulee selvästi esiin. Esimerkiksi käy vaikkapa Carandirun, São Paulon silloisessa suurimmassa vankilassa tapahtumat vuonna 1992: poliisit tappoivat 111 vankia. Yhtään poliisia ei kuollut yhteenotossa. Tutkimusaineisto paljasti selvästi, että vangeilla ei ollut hallussaan

merkittäviä aseita. Suurin osa heistä kuoli päähän ammuttuna, mikä katsotaan osoittavan, ettei voimankäyttöä yritetty mitenkään hillitä, ja että tarkoituksena oli nimenomaan tappaa. Osa kansasta tuomitsi verilöylyn, mutta suuri osa myös tuki poliisin toimia – sãopaulolaisen sanomalehden *Folha de São Paulon* mukaan kolmannes kaupungin asukkaista, ja toisen sanomalehden *O Estado de São Paulon* mukaan 44 prosenttia, olisi tukenut poliisin toimintaa tässä tapauksessa. (Caldeira 2000, 175–179.) Tapoista ei ole tähän päivään mennessä tuomittu ketään.

Kenttätyöni alkuvaiheessa kesäkuussa 2007, hieman ennen kaupungin järjestämiä Pan-Americanos -yleisurheilukilpailuja, muutamaan favelaan järjestettiin suuria poliisioperaatioita. Esimerkiksi Complexo do Alemãon favelaan tehdyssä rynnäkössä kuoli 19–24 asukasta brasilialaisen lehdistön mukaan, vaikka alueen asukkaat sanoivatkin uhriluvun olevan suurempi (The Guardian 29.7.2007). Joukossa oli korkearvoisia huumepäälliköitä, mutta myös ihmisiä, joilla ei ollut mitään yhteyttä huumekauppaan. Näistäkään tapoista ei ole syytetty ketään, eikä mediassa ole kyseenalaistettu toiminnan mielekkyyttä. Tapausta on tulkittu poliitikkojen haluna näyttää huumekauppiaille, että urheilukilpailujen aikana ei tule ryppyillä (ks. myös Leeds 1996, 75). Vuoden 2008 alussa ollessani Babilôniassa ja Chapéu Mangueirassa alkoi CV:n ja ADA:n välinen taisto faveloiden hallinnasta. Poliisin toiminta tilanteessa vaikutti hyvin tehottomalta ja toimi osittain lisäämässä väkivaltaa. Poliisit saattoivat tehdä rynnäkön paikalle esimerkiksi kello puoli kahdeksan aamulla, kun kadut olivat täynnä kouluun ja päiväkotiin meneviä lapsia. Useimmiten yhteenotot kuitenkin sattuivat kello 19 jälkeen illalla. Tämän takia minäkin monesti mietin palaanko kotiin illalla, tai jos palasin, tiesin, etten välttämättä enää pääse lähtemään uudelleen ulos. Ei nimittäin ole miellyttävää löytää itseään toisiaan ampuvien kahden eri jengin jäsenien tai jengien jäsenien ja poliisien välistä.

Kaikki myös tiesivät, että molemmat huumejengit maksavat poliisille, ja että poliisit olivat sen jengin puolella joka maksoi enemmän, tässä tapauksessa ADA:n. ADA:an kuuluu kuulemma paljon entisiä poliiseja ja palomiehiä, joten siinäkin mielessä monet ajattelivat, että poliisit ovat luonnollisesti enemmän sen puolella. Olikin mielenkiintoista seurata karttaa, joka näytti ADA:n uudet aluevalloitukset. Useissa tapauksissa poliisit olivat tulleet favelaan, ajaneet aikaisemman huumejengin, yleensä CV:n, pois, ja sen jälkeen ADA oli ottanut favelan haltuunsa. Näin kävi myös Babilôniassa ja Chapéu

Mangueirassa. Valitettavasti homma ei kuitenkaan käynyt niin yksinkertaisesti, vaan CV yritti tulla muutamaa otteeseen takaisin, ja muutama viikko elettiin myös tilanteessa, jossa Babilônia oli ADA:n ja Chapéu Mangueira CV:n. Näin pienelle alueelle ei kuitenkaan mahdu helposti kahta jengiä, ja asukkaat elivätkin koko ajan henki kurkussa yhteenottojen pelossa. Poliisit kyllä tulivat favelaan näyttävin elkein, panssariautoin ja koirien kanssa rynnäköillä, mutta nämä sisään tulot tulkittiin asukkaiden parissa vain näyttämisen tarpeeksi ja teatteriksi, eivätkä ne ratkaisseet ongelmaa suuntaan tai toiseen. Favelan sisällä ollessaan poliisit olivat lähinnä pelokkaita, eivätkä uskaltaneet poistua Babilônian aukiolla pystytetystä parakistaan. Kerran kun satuin olemaan menossa alas juuri ampumisien aikaan, poliisit kommentoivat etteivät he ”voi lähteä” vartiopaikaltaan selvittämään mitä ylhäällä favelassa tapahtui. Heidän pelkonsa on varmasti perusteltua, koska muutaman miehen voimin on varmasti vaikea tunkeutua favelaan. Oli kuitenkin tragikoomista, että seuraavana päivänä siitä, kun ADA:n miehet olivat ajaneet CV:n miehet pois (ja yöllinen ammuskelu ja turvattomuus olivat vihdoinkin kahden viikon jälkeen ainakin toistaiseksi ohi), poliisit saapuivat faveloihin rynnäköillä. Rynnäköä olisi tarvittu tilanteen rauhoittamiseen minä päivänä tahansa sen kahden viikon aikana, mutta ei enää tuona päivänä. Poliisit saivat kuitenkin ilmeisen toivotun uutisoinnin: seuraavana päivänä *O Globossa* (24.5.2008) oli iso kuva poliiseista ladeiralla otsikoituna ”PM valtaa sodassa olevat kukkulat ja löytää ruumiin.” Valtaaminen kuulosti tässä yhteydessä favelan asukkaista vahvasti ironiselta ilmaisulta.

Tällaiset poliisin toimet vaikuttivat silkalta hyödyttömältä näyttämisenhalulta, kuten silloin, kun he pörräsivät helikopterien kanssa talojen yläpuolella tähtäillen ihmisiä konekivääreillään, tai silloin, kun he ratsasivat asukkaiden taloja. Tästä viimeisestä aiheesta asukasyhdistykset järjestivät hätäkokouksen, ja kirjoittivat adressin, jossa painottivat, ettei heillä ole mitään poliisin läsnäoloa vastaan favelassa, mutta tuntemattomien ihmisten kotiin ei saa tunkeutua. Monet kertoivat, että heidän poissa ollessaan oven lukko oli murrettu ja koko talo oli käännetty ylösalaisin ja jos jonnekin oli sattunut jäämään rahaa, se oli viety. Tuossa kokouksessa (27.5.2008) Isáías yritti yleisemminkin herätellä ihmisiä toimimaan: kuulemma monet asukkaat sanoivat, etteivät halua tehdä mitään, koska eivät halua perhettään vaaraan. ”Juuri tuo asenne kuitenkin takaa sen, että olemme vaarassa jatkossakin”, vakuutteli Isáías. ”Emme halua sekaantua, mutta olemme jo tilanteessa sisällä”, hän jatkoi, ”joka tapauksessa tekemisiämme tulkitaan. Jos laitan kujalle valot, että asukkaat voivat kävellä siitä, tulkitaan heti, että

laitoin ne siksi, että muutkin toimijat näkevät kävellä paikalla.” Maria Helena korosti puheessaan, että nyt asukkaiden tulee yhdistyä. Hän oli aamulla soittanut poliiseille ja valittanut poliisien rynnäköstä aamulla päiväkodin oven edessä. Vastauksena oli ollut, että Maria Helena haluaa vain suojella huumekauppiaita. Seuraava yhteisön turvallisuuskokous neljä päivää myöhemmin oli ensimmäinen kerta, kun näin molempien yhteisöjen kaikki aktiivit samassa kokouksessa, mikä kertoo aiheen vakavuudesta. Kokoukseen osallistui myös faveloihin nousevalla tiellä olevien kalliimpien kerrostalojen asukkaita sekä Lemen yhdistyksen edustaja, mikä on erittäin harvinaista. Paló huomauttikin, että ”olemme tottuneita näkemään sotia elokuvissa, mutta emme ole tottuneita elämään keskellä sotaa.” Lemen edustaja painotti, että ongelma on siinä, ettei valtio taistele huumekauppaa vastaan: väitetään, että ongelma saa alkunsa faveloista, kun ongelma todellisuudessa on paljon laajempi, kytkeytynyt maailmanlaajuiseen huumekauppaan.

McCann puolestaan esittelee Vigário Geralin tapauksen vuodelta 1993: sotilaspoliisit tappoivat 21 favelan asukasta kostona, kun paikallinen huumejengin johtaja ei enää maksanutkaan heille tavalliseen tapaan. Uhreilla ei ollut mitään tekemistä huumekaupan kanssa. Tämä McCannin mukaan teki kaikille selväksi poliisin roolin huumeekysymyksen kanssa: faveloiden asukkaat, jotka yrittivät suojata itseään huumekaupan väkivallalta, eivät selvästi voineet odottaa mitään apua poliisilta. Itse asiassa he joutuvat usein hakemaan apua huumejengiltä suojautuakseen poliisilta. (2006, 156.) Myös Leedsin (1996, 77) mukaan brasilialainen valtio on käyttänyt huumejengejä tekosyynä harjoittaakseen sortopolitiikkaa faveloissa, ja näin paradoksaalisesti luonut tilanteen, jossa faveloiden asukkaat tulevat paremmin toimeen ilman valtion läsnäoloa kuin silloin, kun sitä edustaa poliisi- ja turvallisuusvoimat. Goldstein kuvaa, kuinka hänen tutkimansa favelan asukkaat käyttivät termejä rikolliset, poliisi ja poliisirikolliset vaihdellen, sekoittaen ne toisiinsa. Hänen mukaansa niiden sekoittuminen viestittää sitä, että asukkaat tunnistavat oikeusjärjestelmän toimimattomuuden: kukaan ei ole enää varma siitä, kuka on rikollinen, kuka poliisi, ja kuka molempia. (2003, 188.) Poliisi näkee köyhät rikollisina, ja köyhät näkevät poliisin rikollisina. Da Silva ja Leite (2007, 39) kertovatkin, että tutkimuksessaan, jossa haastateltiin 150 favelan asukasta, vain yhdellä oli positiivisia kokemuksia poliisista. Leedsin mukaan valtio auttoi luomaan väkivaltaisen poliisirepression mekanismin antamalla siviilipoliisille sotilaallisen roolin. Esimerkiksi *blitzeistä* tuli yleinen käytäntö: antaen tekosyyksi rikollisten etsimisen

poliisit tunkeutuivat faveloihin, koputtaen asukkaiden oviin, pidättäen ilman henkilökorttia ulkona kulkevia asukkaita, lentäen helikopterilla niin matalalla, että katot lensivät pois, ampuen aseilla ja kiristäen rahaa ja huumeita asukkailta uhkaamalla pidättämisellä (1996., 64).

Näin ollen voidaankin sanoa, että Brasiliassa on kahden luokan kansalaisia: etuoikeutetut ja heidän puolestaan toimivat ovat lain koskemattomissa: edes henkirikkomuksista marginaalisiksi leimattuja ihmisiä vastaan ei yleisesti rangaista, niin kuin ei myöskään "valkokaulusrikollisuudesta", kuten korruptiosta (Vieira 2007, 20). Toisen luokan kansalaisille puolestaan eivät edes kansalaisoikeudet ole taatut. O'Donnell (2001) analysoi tilannetta käsitteellä "citizenship of low intensity": ihmisillä on poliittinen vapaus, joka kuuluu demokraattiseen hallintoon, mutta monilla ei ole edes perustavanlaatuisia sosiaalisia oikeuksia, mistä osoituksena on laaja köyhyys. Tämän lisäksi heillä ei ole vielä perustavanlaatuisempia siviilioikeuksia: he eivät ole suojattuja poliisiväkivallalta, he eivät pääse moniin valtion toimistoihin ja oikeusistuimiin ja heidän asumuksiinsa tunkeudutaan mielivaltaisesti. Kaiken kaikkiaan he ovat rajoitettuja elämään, johon ei liity pelkästään syvä köyhyys, vaan myös jatkuva nöyryytys ja väkivallan pelko. Nämä ihmiset eivät ole O'Donnellin mukaan vain materiaalisesti, vaan myös laillisesti köyhiä. (Mt., 601–602.) Caldeira puolestaan on kehittänyt käsitteen "disjunctive democracy" kuvaamaan brasilialaista demokratiaa: vaikka Brasilia on poliittinen demokratia ja sosiaaliset oikeudet ovat suhteellisen legitimoidut, kansalaisuuden kansalaisoikeuksien osaa vastaan rikotaan taukoamatta. Hänen mielestään on brasilialainen erikoisuus, että sosiaaliset ja poliittiset oikeudet ovat historiallisesti huomattavasti legitimiimpiä kuin yksilön- ja kansalaisoikeudet, ja toisaalta että väkivalta ja muu puuttuminen ihmisten ruumiisiin on laajasti hyväksyttyä. (2000, 339–340.) Poliisien kovaotteisuus ei luultavasti voisi jatkua, jos yhteiskunnassa hegemoninen mielipide olisi sitä vastaan. Poliisiväkivallan pysyvyys ja kasvu nykyaikana on ollut mahdollista ainakin osittain myös kansan tuella. Caldeiran haastatteluaineistossa sãopaulolaiset jakoivat tiettyjä käsityksiä rikollisuudesta ja pahuudesta. Caldeira esittää, että heidän mukaansa rikoksia tapahtuu marginaalisissa tiloissa, kuten faveloissa ja cortiçoissa, ja että näiden tilojen potentiaalisina rikollisina nähdyt asukkaat ovat yhteiskunnan, ihmiskunnan ja valtion reuna-alueilta. Rikokset nähdään pahuuteen liittyvänä ilmiönä, joka saastuttaa helposti, ja vaatii vahvoja instituutioita ja auktoriteetteja sitä kontrolloimaan. (Mt., 53.) Sen takia Caldeiran

mukaan kansa tuki poliisin vallan väärinkäytöksille ei ole merkki yksinkertaisesta institutionaalisesta toimintahäiriöstä, vaan osoitus läpitunkevasta kulttuurisesta mallista, joka yhdistää järjestyksen ja auktoriteetin väkivallan käyttöön (mt., 139).

Kansalaisoikeuksien delegitimaatio kuuluu tähän kulttuuriseen malliin luontaisesti.

6.2 Kuka hallitsee faveloita?

Valtion poissaoloon ja vääristyneen toiminnan kautta faveloissa niihin on syntynyt tiloja, joiden voimatasapaino on täytetty muilla keinoin. Tällä on selitetty väkivaltaisen rikollisuuden leviämistä faveloissa ja erityisesti sitä, miksi se on saanut faveloissa niin voimakkaan jalansijan. Taistelun väkivallan monopolin legitiimistä käytöstä faveloissa voi käsitteellistää erityisesti taisteluna tilasta.

6.2.1 Asukasyhdistysten uusi asema

Tasapainottelutilanne kahden huumejengin ja poliisin välissä on asukasyhdistyksen puheenjohtajalle sekä mahdoton että hengenvaarallinen. CV:n ja ADA:n kilpaillessa alueen hallinnasta Isaías kertoi minulle, että molempien päälliköt soittelivat hänelle vuorotellen, vaatien, että hän valitsisi puolensa. On itsestään selvää, että moinen vaatimus on mahdoton. Poliisin kanssa ei myöskään auta tehdä yhteistyötä, koska poliisi on kuitenkin korruptoitunut, ja jos heille antaa tietoja, kertovat he varmasti eteenpäin kuka tiedot on vuotanut. (Myös Leeds 1996, 71 mainitsee samasta ongelmasta.) Pelko toimia asukasyhdistyksissä ei ole mitenkään perustelematonta: asukasyhdistyksen puheenjohtajan virasta tuli yksi vaarallisimpia toimia Riossa 1990-luvun aikana. Ne puheenjohtajat, jotka vastustivat huumekauppaa, joutuivat vaaraan tulla murhatuiksi, kun taas ne, jotka tekivät yhteistyötä, olivat vaarassa kun toinen jengi valtasi favelan. Rion osavaltion tutkimuksen mukaan (julkaistu *O Globossa*, McCannin 2006, 157 siteeraama) vuosien 1992 ja 2001 välissä 100 favelan johtajaa murhattiin ja toiset 100 karkotettiin faveloista huumejengien toimesta. Myös Maria Helena valittelee puheenjohtajan työn vaikeutta:

Minun perheeni, lapseni ja mieheni, valittavat paljon työni takia. Hyvinä aikoina he eivät valita, mutta niinä aikoina kun väkivaltaa on paljon, hän [mies] ottaa kantaa. Ihmisten elämä on muuttunut täällä viime vuosina paljon väkivallan takia. Puheenjohtaja joutuu kaikessa kohteeksi. Häntä pidetään aina liittolaisena. Jos puhut poliisin kanssa, ajatellaan, että olet poliisin liittolainen. Jos puhut rikollisen kanssa, ajatellaan, että olet hänen liittolaisensa.

Niinpä puheenjohtajalle ei jää muuta vaihtoehtoa kuin tasapainotella kaiken tämän välissä ja toivoa, ettei mikään osapuoli hermostu liikaa ja tapa häntä, mikä ei olisi mitenkään tavatonta – Chapéu Mangueirassakin on kuulemma menetetty monta favelajohtajaa tämän takia. Niin kuin politiikankin kanssa, kaikki sanovat, että tässä tilanteessa asukasyhdistyksen puheenjohtajalla täytyy olla *jogo de cintura*, "vyötäröpeiliä", tarkoittaen nokkeluutta, jolla yrittää tulla kaikkien osapuolien kanssa toimeen.

Álvaro pohtikin minulle huolissaan, tuleeko huumekauppa näihin yhteisöihin nyt sitten voimalla: "Täällä on ollut pitkään rauhallista, ja asukkaat ovat voineet ylpeillä sillä, 'ei meillä vain ole moisia ongelmia', mutta muuttuukohan se nyt, seuraavatko Babilônia ja Chapéu Mangueira niin monen muun yhteisön tietä, niin, että niistä tulee aina vain väkivaltaisempia?" Álvaro mietti tosissaan mahdollisuutta muuttaa pois, ja niin ilmeisesti moni muukin, sen verran innolla minulle on tarjottu kämppiä vuokralle (toukokuussa 2008). Huumekauppiaiden taistelu alueista vaikuttaa kovasti faveloiden asukkaiden arkipäivään ja erityisesti tulevaisuudennäkymiin. Ihmiset eivät tiedä, voivatko tulevaisuudessa asua taloissaan, vai tuleeko talon edessä muutaman vuoden päästä vallitsemaan täysi sotatila. Poliisista ei asukkaille ole tässä tilanteessa mitään apua, päinvastoin se toimii lisäämässä asukkaiden turvattomuuden ja arvottomuuden tunnetta. Siispä kehenkään ei voi varsinaisesti vedota.

McCannin mukaan asukasyhdistysten asema poliittisen holhoamisen välineinä jatkuu juuri huumekaupan ja järjestäytyneen rikollisuuden kasvu takia, vaikka asukasyhdistykset samaan aikaan tunnistetaankin heikoiksi ja demokraattisesti epäedustaviksi. Faveloista tuli alueellisten tekijöidensä takia suosittuja paikkoja kokaiinin pakkaamiseen ja jakamiseen 1980-luvulta alkaen. Aloittelevat huumejengit tunnistivat asukasyhdistykset poliittisen vallan keskittymiksi ja alkoivat toimia kontrolloidakseen niitä. Monissa faveloissa tämä suoritettiin selkeän vallankaappauksen avulla: huumejengien johtajat nimittivät omat ehdokkaansa ja pelottelivat pois vastaehdokkaat tai heidän kannattajansa. (2006, 156). Näitä tendenssejä on näkyvissä myös Babilôniassa ja Chapéu Mangueirassa. Eräs vanhempi asukasyhdistyksen aktiivi oli erittäin huolissaan Chapéu Mangueiran asukasyhdistyksen nykytilasta – hänen mukaansa sen nykyinen hallitus valittiin, koska he olivat myönteisiä huumekauppiaille.

Myös ystäväni Babilôniasta kertoi, että Chapéun asukasyhdistyksen tiloissa majoittui joskus öisin huumekauppiaita, jotka säilyttivät tiloissa myös aseitaan. Yhteys on kuulemma niin vahva, että Chapéun asukasyhdistyksen tiloissa nukkuu huumekauppiaita öisin ja siellä säilytetään aseita. Babilôniassa puolestaan on asukasyhdistyksen johdolla ollut pitkään läheiset suhteet huumekauppaan, koska johdon suvun jäseniä on ollut siinä mukana. Näillä henkilöillä oli pitkään asukasyhdistyksen ohjat käsissään. Tässä mielessä Isaías olisi voinut olla uusi aalto asukasyhdistyksessä, ja hänen hallituksensa onkin kokonaan uusi, mutta ystäväni harmittelee, että hän on mennyt mukaan poliitikkojen peliin.

Erään babilônialaisen aktiivini mukaan kaupunginhallituskin on nykyään niin vahvasti mukana huumekaupassa, että sitä on entistä vaikeampi vastustaa. Hän on myös Andrea Gouvêa Vieiran läsnäoloa vastaan yhteisöissä, koska Vieiran puolue PSDB on César Maian puolueen DEM:n kanssa yhteistyössä ja hän uskoo, että nämä puolueet yrittävät vain tulla yhteisöihin hajottamaan vasemmistolaista vastarintaa, teeskennellen, että ovat kiinnostuneita faveloiden asukkaista. DEM:llä on hänen mukaansa paljon tuloja huumekaupasta, eikä siksi oikeastaan intoa puuttua siihen. Vaikka Morro da Babilônian huumepiirit ovat pieniä, ovat ne kuitenkin kietoutuneet muihin paikkoihin, ja siksi merkittäviä. Tämän kaltaisista syistä esimerkiksi Álvaro haluaa nyt työskennellä asukasyhdistysten ulkopuolella, koska niitä tarkkaillaan eniten. Niissä täytyy olla eniten varuillaan, joten sen takia hän toimii mieluummin niiden ulkopuolella. Hän haluaisi toimia nuorten tietoisuuden edistämiseksi, jotta he ymmärtäisivät omasta tilanteestaan ja minkälaisen valtapelin toivoaan keskellä elävät, mutta eivät silti menettäisi, vaan toimisivat kulttuuriperinnön puolesta. Álvaro haluaisi oikeastaan perustaa uuden asukasyhdistyksen, enemmän nuorten kanssa. Vanhat ovat liikaa poliitikkojen käsissä ja liian keskittyneitä rahaan ja oman hyödyn tavoittelemiseen.

Gibeon on samaa mieltä: suurin osa ihmisistä ei juuri välitä siitä, mitä heidän ympärillään tapahtuu, mikä poliittinen tilanne on. Hänen mukaansa tilanne on paljon vakavampi kuin mitä yhteisön jäsenet edes huomaavat, koska kun huumekauppa ei sotkeudu yhteisön toimintaan, sotkeutuvat siihen poliitikot. Hänen mukaansa koulutus olisi yksi oleellisia vastauksia: silloin ihmiset eivät olisi niin helposti silmään

sahattavissa. "Ei auta olla radikaali niin kuin Venezuelassa, mutta emme myöskään voi hyväksyä Amerikasta tulevaa pahaa," hän kommentoi.

6.2.2 Huumekauppiaat valtion roolissa

Tällaisen tilanteen myötä asukasyhdistyksillä ja puheenjohtajille on pakostakin omat yhteytensä huumejengiläisiin. Huumekauppiaat ovat voineet vaatia oman ehdokkaansa valitsemista asukasyhdistyksen johtoon tai yhteys voi olla ollut jo aikaisemmin olemassa esimerkiksi sukulaisten kautta. Joka tapauksessa huumejengit ovat nykypäivänä faveloissa kietoutuneet moneen asiaan; esimerkiksi Babilôniassa ja Chapéu Mangueirassa he keräävät veroa alueen kauppiailta sekä hoitavat moottoripyörätaksipalvelua. Myös Gay (2005) ja McCann (2006) vahvistavat käsitykseni huumejengien vahvasta otteesta faveloiden kaupankäynnissä. Gayn mukaan huumejengit tekevät rahaa verottamalla kauppojen omistajia sekä pakettiautobussien ja moottoripyörätaksien kuljettajia, minkä lisäksi he keräävät maksuja julkisten palvelujen ja hyödykkeiden hallinnoimisesta. Näin jengit laajentavat liiketoimintaansa.

Huumekauppiaat myös selvittävät nopeasti asukkaiden välisiä kiistoja. Jos asukkaat haluavat asukasyhdistyksen selvittävän erimielisyyksiä asukkaiden välillä, heidän pitää odottaa seuraavaan kokoukseen, kun taas huumekauppiaat selvittävät asian heti. Ristiriitatilanteessa onkin yleistä uhkailla, että menee valittamaan *boca de fumoon*, huumeiden myyntipaikkaan. Myöskään mitään hanketta on turha kuvitella aloittavansa faveloissa ilman huumejengin suostumusta, joten jo sen takia asukasyhdistys joutuu välttämättä olemaan heidän kanssaan väleissä. Tällöin asukasyhdistystä usein ulkopuolelta syytetään heti huumejengien kanssa veljeilystä, vaikka vaihtoehtoa ei oikeastaan ole. Rajoja voi kuitenkin yrittää panna, ja esimerkiksi Gibeon korostaa, että puheenjohtajana ollessaan hän otti aina etäisyyttä huumeporukkaan. Se on hänen mielestään järkevääkin, koska jengin vaihtuessa on vaarassa, jos on ollut liian läheisissä suhteissa aikaisemman jengin kanssa.

Uuden huumejengin ADA:n saavutettua varmemman jalansijan faveloissa asukkaat olivat kuitenkin asianlaitaan tyytyväisiä, koska sen jengin pomo alueella, Cagado, oli syntynyt Babilôniassa. Babilôniassa on huumekauppaa ollut jo monta vuosikymmentä, Tia Percílian mukaan jo ainakin 50 vuotta. Ero hänen mukaansa on kuitenkin se, että

aikaisemmin huumekauppiaat olivat hienotunteisia ja kunnioittavampia. Missään ei näkynyt aseita eikä kukaan käyttänyt huumeita kadulla. Lapsia ei myöskään otettu mukaan bisnekseen. Muutos tapahtui hänen mukaansa 15 vuotta sitten, kun taloja alettiin myydä yhteisön ulkopuolelta tuleville ihmisille. He eivät tunteneet yhteisössä asuvia ihmisiä, joten heillä ei ollut samanlaista vastuuta yhteisön kanssa. Tia Percílian mukaan aikaisemmin, kun huumekauppiaat olivat kotoisin Babilôniasta tai Chapéu Mangueirasta, ihmiset tunsivat heidät, ja ”he kunnioittivat yhteisöä, koska heidän perheensä asui täällä, he olivat yhteisön poikia.” 15 vuotta sitten komennon ottaneet jengiläiset eivät olleet Morro da Babilôniasta, ja asukkaiden mukaan se johti kunnioituksen puutteeseen yhteisöä ja sen asukkaita kohtaan: koska nuorilla huumejengiläisillä ei ollut sukulaisia eikä muutakaan yhteyksiä yhteisöön, eivät he myöskään välittäneet sen ihmisistä. Moni valitti huonosta kohtelusta, väkivallasta, uhkailusta sekä epäkohteliaisuudesta. Cagadoa sen sijaan heti kiiteltiin laajasti ja ylistettiin hänen ”sosiaalista työtään”: hän oli heti esimerkiksi antanut ylempänä kukkulalla asuville asuntoja lähempää asfaltoa. Tia Percília oli hieman skeptisempi - ”alussa kaikki on aina ruusuista” – mutta hänkin mainitsi, että Cagado oli jo aloittanut jotain sosiaalityötä. Vera mietti, että nyt tilanne on hyvin räjähdysherkkä, koska CV:läiset tuskin hyväksyvät muutta mutkitta, että menettivät alueen hallinnan. Toisaalta nyt, kun ADA oli jo saanut alueen haltuunsa, ja asukkaatkin olivat heidän puolellaan, olisi CV:n hyvin vaikea tulla takaisin. Verankin mukaan asukkaat olivat jo hyvin kyllästyneitä aikaisemman jengin huonoon kohteluun.

Myös Goldstein mainitsee, että hänen haastattelemansa ihmiset pitivät parempana sitä, että jengiläiset ovat kotoisin omasta favelasta. Favelassa paikallinen logiikka määrää, että favelan suojeleminen ulkopuolisilta, muista faveloista tulevilta tunkeutujilta ja rikollisilta, oli erittäin tärkeää. ”Tässä sisäpiiri-ulkopiiri -kahtiajaossa ulkopuolisten katsotaan todennäköisemmin *sujar a área* (kirjaimellisesti liata alue; tehdä rikos). Yhteisön asukkaat uskoivat, että ainakaan heidän poikansa eivät ’likaisi’ heidän omaa favelaansa, ja he toivoivat, että heidän [omien poikien] läsnäolo estäisi muitakin tekemästä niin.” (2003, 183.) Näin samasta favelasta olevien jengien jäsenten ajatellaan myös suojelevan favelaa ja sen muita asukkaita.

Paradoksaalisesti huumekauppiaat tuovatkin favelaan turvaa. Monet ihmiset puhuivat siitä, kuinka voivat nukkua ikkunat auki tai jättää ovensa lukitsematta – mikä ei tulisi kuuloonkaan asfaltolla, missä ihmiset elävät muurien ja ovivartijoiden takana –

huumekauppiaat eivät suvaitse ryöstöjä, raiskauksia tai muuta rikollisuutta, koska eivät halua poliiseja faveloihin. Rikollisia rangaistaan kovalla kädellä. Näin huumejengit toimivat osittain myös vaihtoehtoisena turvajärjestelmänä. Leeds kertoo samantyyppisiä kertomuksia Rocinhasta, mutta huomauttaa myös, että faveloissa oli vaihtoehtoisia turvajärjestelmiä jo ennen huumekauppiaita. Hän kuitenkin tulkitsee, että faveloiden asukkaiden havainto siitä, ettei virallinen järjestelmä ole heitä varten, on saanut heidät hyväksymään vaihtoehtoisen oikeusjärjestelmän (1996, 61–62). Myös Goldstein (2003, 190–196) kertoo esimerkkejä kuinka jengit toimivat favelan poliiseina raiskaus-, pettämis- ja muissa tapauksissa. Hänen mukaansa “having a local gang that was led by a reasonable person was key to the stability and safety” (mt., 177). Leeds (1996, 63) onkin todennut, että turvallisuuspalvelut ovat olleet kaikista poissaolevin julkinen palvelu faveloissa, ja siksi hän myös tulkitsee niiden olevan kaikista voimakkaimmin huumekauppiaiden hallussa.

Viime aikojen kehitys Rion huumekaupassa saattaa uhata asukasyhdistyksen vahvaa roolia favelan kontakteissa muuhun yhteiskuntaan, mutta ei kovin terveellisistä syistä. 1980-luvulla ja 1990-luvun alussa jengit yleensä värväsivät sotilaansa paikallisesta favelasta ja ylpeilivät yhteyksillään naapurustoon, sponsoroiden baile funk -juhlia ja päiväkoteja sekä rakentaen kulttuuri- ja urheilukeskuksia. Sen sijaan uusimmissa valloituksissa on usein ollut kyse jengeistä, joilla ei ole mitään yhteyttä alueen asukkaisiin. Näin on syntynyt "uusi sukupolvi huumeilureita, jotka ovat nuorempia, vähemmän kurinalaisia, vähemmän ennakoitavia ja paljon väkivaltaisempia, sekä toiminnassaan poliisin että yhteisöjen asukkaiden kanssa" (Gay 2005, 172). Tästä syystä jengien jäseniä pidetään nykyään yhä useammin barbaarisina roistoina kotikasvatettujen lainsuojattomien sijaan. Babilônian ja Chapéu Mangueiran valloitus onkin tässä valossa siitä epätyypillinen, että uuden valloituksen johtaja oli Babilôniasta kotoisin. Monissa muissa faveloissa kehitys on viime aikoina ollut päinvastainen.

McCannin mukaan jengien ongelma Riassa on ensisijaisesti alueellisen hallinnan ongelma, ja vasta toissijaisesti itse huumekauppaan liittyvä ongelma. Faveloiden sisällä huumejengit ovat ottaneet omakseen monia valtion oikeuksia ja velvollisuuksia: ne kontrolloivat väkivallan käyttöä, asettavat veroja ja sääntelevät liikkumista sekä tarjoavat julkista tukea. (2006, 159–160). On kuitenkin tärkeää huomata – kuten John M. Hagedorn (2008, 39) korostaa – että vaikka "perinteinen valtion poissaolo" faveloissa

tekeekin huumejengeistä tavallaan valtion sisällä, eivät ne kuitenkaan yleensä suunnittele ottavansa haltuunsa kaikkia valtion tehtäviä. Ne kontrolloivat faveloiden taloutta ja turvallisuutta, mutta eivät yleensä pyri haastamaan valtiovaltaa koko kaupungin alueella, ja vielä vähemmän ne aikovat ottaa huolekseen kaikkien tarpeellisten palveluiden tuottamisen.

6.3 Huumekaupan järjestäytymisen edellytyksiä

Miksi järjestäytynyt huumekauppa on sitten saanut niin laajan jalansijan Rio de Janeiron kaupungin faveloissa? Monet ovat analysoineet huumekaupan kasvua suhteessa valtion poissaoloon faveloista. Esimerkiksi Burgos argumentoi, että

[...] epäytmi poliittisen ja sosiaalisen järjestyksen välillä poissuljettujen tapauksessa ei ollut sotilashallinnon kehittämää, vaan vain syveni tänä aikana, jolloin myös kehitys vastakkaiseen suuntaan pysähtyi. Tänään tuloksena on, että monet favelat muodostavat valtiolle rinnakkaisten ryhmien yksityistämää alueita. Oleellista ei ole näiden ryhmien saama legitimeetti faveloissa, koska mikään ei viittaa siihen, että ne voisivat hallita muuten kuin voimankäytöllä. Oleellista on se, että tätä legitimeettiä ruokkii valtion poisvetäytyminen, valtion legitimeetin puute, jonka syyt ovat kaukana meidän historiassamme." (2006, 44.)

Myös Castells on analysoinut rikollisjengien leviämistä samoin termein, liittäen sosiaalisen marginalisaation ja tulonjaon epätasa-arvoistumisen globalisaation neoliberaleihin, vapaamarkkinapolitiikkoihin ja valtion vetäytymiseen. "When and where there is no regulation and control by the legitimate forces of the state, there will be ruthless control by the illegitimate forces of violent, private groups. Unfettered markets are tantamount to wild societies" (2000, 188 viite 40).

Näkemyistä, jossa rikollisuuden leviäminen yhdistetään suoraan valtion kriisiin, on myös kritisoitu. Luiz Antonio Machado da Silva (1999) näkee tässä selitystavassa durkheimilaisen logiikan: sekä valtion edustuksen tehottomuus että väkivaltaisen rikollisuuden organisoituminen kuvataan ja tulkitaan järjestys-hairautuminen -mallin kautta, jonka mukaan kun rikollisuutta esiintyy, se on löydettävissä järjestelmän ominaispiirteistä. Vaikka tämä selitys ei tee poikkeavasta käyttäytymisestä epänormaalia, sillä on da Silvan mukaan se ongelma, että se estää poikkeavan käyttäytymisen suuntauksien tutkimisen laadullisesti toisistaan erilaisena, nähden ne vain määrällisenä osasena kokonaisuudesta. Näin tämän hetken rikollisuuden muodot redusoidaan institutionaaliseen kriisiin, nähdään vain sen ilmentymänä. Da Silva ei kiellä, ettei brasilialaisten kaupunkien tämänhetkinen tilanteen erityispiirre olisi syvä

institutionaalinen kriisi, tai ettei väkivaltaisen rikollisuuden järjestäytyminen olisi kehittymässä uhkaavammaksi, mutta hänestä ei ole kestävää vetää näiden kahden prosessin välille kausaalista suhdetta. Aikaisemminkaan Brasiliassa julkinen järjestys ei ole perustunut sosiaaliseen kontrollin vahvuuteen tai demokratiaan, ja silti 1970-luvulle saakka ei näkynyt merkkejä merkittävästä rikollisuuden järjestäytymisestä. (Mt., 119–120.) Mielestäni tämä onkin tärkeä lisä keskusteluun. Järjestäytyntä rikollisuutta faveloissa ei voi varmasti selittää pelkällä valtion poissaololla. Burgos ei kuitenkaan mielestäni väitä tätä, vaan painottaa, että valtion poissaolo *mahdollisti* rikollisten ryhmien vahvan jalansijan faveloissa. Todellisuudessa järjestäytyneen rikollisuuden syntyminen ja sen vahvan jalansijan saaminen ovat varmasti monista seikoista riippuvaisia monimutkaisia prosesseja.

Sen lisäksi, että rikollisuuden leviäminen yhdistetään suoraan valtion kriisiin, on myös ongelmallista, jos väkivallan lisääntyminen Riossa selitetään yksiselitteisesti järjestäytyneen huumausainekaupan lisääntymisellä. Esimerkiksi Michel Misse (2002) huomauttaa, että käytännössä kaikissa suurkaupungeissa maailmassa esiintyy huumekauppaa ilman, että se aiheuttaisi yhtä suurta väkivaltaa kuin Riossa. Hän ehdottaakin, että väkivalta ja huumekauppa kyllä liittyvät yhteen, mutta ovat kuitenkin erillisiä ilmiöitä. Väkivallan kasvu liittyy varmasti huumeiden vähittäiskaupan myynnin lisääntymiseen, erityisesti 1970-luvun lopulta, kun halpaa kokaiinia ruvettiin käyttämään kaikissa sosiaaliluokissa ja siitä tuli muodikasta. Missen mukaan eri huumejengien väliset taistelut alueista ja taisteluiden vuorovaikutus poliisin repressiivisen käytöksen ja korruptoituneisuuden kanssa käynnisti väkivaltamekanismin, jolla ei ole vertailukohtaa muualla maailmassa. Kuitenkaan kaikkea väkivaltaa ei voi redusoida vain huumekauppaan, vaan Misse yhdistää sen myös sosiaalisten sääntöjen löystymiseen ja muiden sääntöjen, kuten markkinasääntöjen, koventumiseen. Lisäksi soppaan täytyy lisätä yhteiskunnan valtava epätasa-arvoisuus, matalatuloisten nuorten puutteessa eläminen, heidän tulevaisuudennäkymiensä puute ja työttömyys.

Väkivallan kummitus ruokkii itseään myös kollektiivisen toiminnan tulevaisuudennäkymien puutteesta, poliittisten eliittien kykenemättömyydestä vakuuttaa nämä nuoret muutoksen mahdollisuudesta poliittisella toiminnalla, siitä, ettei ole olemassa kunnioitettua poliisia, joka olisi kykeneväinen selvittämään suurimman osan rikoksista sekä siitä, ettei ole olemassa oikeuslaitosta, joka tuomitsisi erilaiset epäoikeudenmukaisuudet. (Mt.)

Näin Misse näkee väkivallan ongelman laajemmin, kansallisten ongelmien seurauksena.

Tällainen näkökulma onkin da Silvan peräänkuuluttaman yksinkertaistamisen vastustamista. On turhaa yrittää löytää yhtä ainoaa ratkaisua väkivallan lisääntymisen ja järjestäytyneen rikollisuuden leviämisen ongelmiin. Esimerkiksi Hagedornin mukaan tietyissä kaupungeissa, kuten Chicagossa, Kapkaupungissa ja Rio de Janeirossa, institutionalisoituneet huumejengit ovat syntyneet urbanisaation, köyhyyden, heikentyneiden valtioiden, rodullisen ja etnisen syrjinnän sekä sosiaalisen marginalisaation tuloksena kaupunkeihin, joista on tullut huumekaupan tärkeitä läpikulkupaikkoja ja joissa huumeita on voitu myydä helposti puolustettavissa tiloissa, kuten faveloissa. Näissä kaikissa kaupungeissa jengit myös tarjosivat naapuruston nuorille mahdollisuuden löytää paikallisessa jengissään perhe, työ, tai identiteetti, samoin kuin tunneaaltoja ja jännitystä. (2008, 3–6.) Monissa faveloissa, kuten Babilôniassa ja Chapéu Mangueirassa, huume päälliköt ovat tärkeitä paikallisia hahmoja ja tuottavat useita palveluita sekä työtä nuorille.

Mielekkäiden työpaikkojen puute ja rasismi eivät juuri kannusta muun työn etsimiseen. Nuorien huumejengeihin mukaan lähtemistä onkin analysoitu usein vastarintana sortavalle valtiolle, ja välillä erityisesti nuorempien sukupolvien vastarintana.

Pedro Paulo had watched Glória and her entire generation slave away as domestic workers in the homes of the wealthy in the Zona Sul for barely subsistence wages. He was not moved either by the men he knew in Rocinha who worked at honest jobs. Men like Pedro Paulo felt they had been cheated out of their own futures. Further, Pedro Paulo had figured out early on that those of his class and background do not have a great deal of social mobility. Those whom he knew in “honest” professions – domestic workers, construction workers, security guards, and so forth – struggled their entire lives, working hard but still barely making a living for themselves and their families. My sense is that what marks Pedro Paulo’s generation is the recognition, although in some ways inarticulate, of the impossibility of “the good life” for those of his race and background. In places like Rocinha, gang leaders and some successful gang members have built large houses for themselves and have been able to acquire a piece of “the good life” that is so central to Carioca identity. (Goldstein 2003, 143.)

Goldstein argumentoi, että ei ole sattumaa, että Brazilian köyhimmistä työväenluokista olevat nuoret miehet valitsevat vastarinnan ja väkivaltaisempia tulevaisuuksia itselleen sen sijaan, että eläisivät kuluneissa kunnioitussuhteissa. Mahdollisuuksia on niin vähän, että jalkapalloilijasta tulee unelmien ammatti, mutta usein jengipomo lähempänä oleva ja helpommin saavutettava idoli. Hän myös kertoo nuoremmasta naisesta, joka valitsi prostituoidun uran kotiapulaisen sijaan, pitkälti samoista syistä kuin nuoret miehet valitsevat huumekaupan: hän koki olevansa tässä ammatissa itsenäisempi ja vapaampi (2003, 99–100.) Kun teollisena aikakautena ihmiset uskoivat, että poliittinen toiminta voi tuoda pysyvän muutoksen ja antaa sekulaarin "työväenluokan" tai

"kansalais"identiteetin, on sanottu, että nykypäivän hillitty realismi vaatii lähempänä kotia olevaa identiteettiä. Castells kutsuu tätä "vastanrintaidentiteetiksi" (resistance identity) tai provokatiivisesti "exclusion of the excluders by the excluded": sosiaalisesti ulkopuolelle jätetyt luovat puolustavasti uskonnollisia, etnisiä tai rodullisia identiteettejä suojellakseen henkilöänsä ja yhteisöänsä globalisaation epävarmuuksia ja epätasavaroisuuksia kohtaan (2004, 8–9).

Bourgois (1995) onkin analysoinut Harlemissa huumekauppaan mukaan lähteneitä nuoria miehiä selittäen, että he etsivät arvostusta ja kunnioitusta ja torjuvat rasismia ja alistussuhteita. Samalla heidän oma katukulttuurinsa kuitenkin edistää heidän itsetuhoaan, samoin kuin niiden yhteisöjen tuhoa, joihin he kuuluvat. (Mt., 9.) Vaikka tässä nuoret ottavatkin kohtalonsa omiin käsiinsä, heidän vastarintakulttuuristaan tulee kuitenkin itsetuhoista, koska kun se paljastaa heitä alistavan ideologian, näistä nuorista toimijoista tulee kyvyttömiä ottamaan heidän alistajiensa paikkoja. Toimimalla vallitsevaa ideologiaa vastaan he eivät enää täytä vaatimuksia muiden asemien täyttämiseksi yhteiskunnassa. Tämä kaikki on valitettavan selkeästi nähtävillä Babilôniassa ja Chapéu Mangueirassa. Huumekauppaan mukaan lähtemisen voi nähdä vastarintana alistussuhteille, mutta samalla tästä vastarintaidentiteetistä tulee myös itsetuhon avain, sekä nuorien itsensä että myös faveloiden yhteisöjen. Zaluvar (2006, 214) huomauttaakin, että nykyistä tilannetta on turha redusoida ”luokkataisteluksi, jossa köyhät pitäisivät rikkaat maksamaan” – rikollisuus nimittäin lisääntyi viime vuosikymmeninä paljon enemmän köyhien kuin rikkaiden asuinalueilla, ja köyhät ovat myös väkivaltaisen rikollisuuden yleisimmät uhrit. Muiden favelan asukkaiden toimijuus rajoittuu vakavasti tilanteessa, jossa faveloissa vallitsee aika ajoin sotatila huumejengien ja poliisien taistellessa favelan hallinnasta, joten kyseessä tuskin on pelkkä romanttinen vastarintaliike, vaan olosuhteet, jossa favelan asukkaat joutuvat kärsimään paljon. Da Silva (2007) esittää, että Rio de Janeirossa köyhien nuorten keskuudessa syntyi väkivaltainen sosiaalisuus (*sociabilidade violenta*), toisin sanoen väkivalta muuntui uudeksi sosiaalisuuden muodoksi. Tällöin voimasta tulee pääasiallinen sosiaalisen suhteiden järjestämisen periaate. Tässä tilanteessa ei enää olisi olemassa ”yhteisiä päämääriä” tai edes ”alistamista”, vaan kaikki kanssakäymisen muodot muodostuvat alistamistekniikoista, jotka eliminoivat subjektiiviset halut ja orientaatiot. (Mt., 17–20.) Tällaisissa olosuhteissa tuskin luodaan vahvaa aktiivista toimijuutta. Zaluvarin (2006, 223) mukaan evankelinen kirkko tuntuu olevan ainoita toimijoita, jotka ovat onnistuneet

asettautumaan huumejengejä vastaan tehokkaasti: he tekevät huumevalistustyötä ja pyrkivät toimimaan suuntaamalla huumeiden käyttäjiä ja myyjiä uudelleen laillisille reiteille. Tämän huomasin itsekin kenttätöni aikana. Evankelisten kirkkojen sanoma tuntui vaikuttavan moneen huumeiden ja huumekaupan hylkäämiseksi moraalisisista syistä.

6.4 Miten ratkoa rikollisuuden ongelmaa?

Valitettavasti aika monen ihmisen tunnelmana Babilôniassa ja Chapéu Mangueirassa oli suoranainen epätoivo nykyisestä, huumekaupan hallitsemasta tilanteesta. Ihmiset toivoivat vielä asiantilan parantumista, mutta eivät tuntuneet uskovan siihen kovasti. On huomionarvoista, että Babilônia ja Chapéu Mangueira ovat Rion faveloiden keskuudessa erittäin rauhallisia ja myös keskiluokkaisia. Monissa muissa faveloissa väkivalta on jo vuosia ollut rajua ja huumejengien kontrolli asukkaista tiukkaa. Vaikka Morro da Babilônian huumepiirit ovat pieniä, ovat ne kuitenkin kietoutuneet muihin paikkoihin, ja siksi merkittäviä. Toinen tärkeä syy kiinnittää huomiota rikollisjengien kasvuun tulee selkeästi esiin aineistostani, ja myös Leeds (1996, 77) alleviivaa samaa asiaa: voidaan ajatella, että paikallistason demokraattinen hallinta on tärkeää laajemman politiikan demokratisoitumisen kannalta. Brasilian kaltaisessa yhteiskunnassa, missä köyhemmät kansanosat ovat toistuvasti valtion unohtamia, paitsi poliisien alistavan toiminnan muodossa, on tarve luoda autonomisia paikallisia päätöksenteko- ja palveluiden tuottamismuotoja. Se on käytännössä elinehto. Jos rinnakkaiset, autoritaariset ja usein väkivaltaiset valtarakenteet murentavat nämä muodot, kansallisen politiikan muodollisista demokraattisista rakenteista tulee merkityksettömiä.

O'Donnell (2001, 605–606) korostaa, että tässä tilanteessa täytyisi painottaa erityisesti siviilioikeuksia ja tehdä niistä poliittinen päämäärä, koska ne edistävät laajempaa demokratisaatiota. Ne eivät pelkästään suojele, vaan myös antavat valtaa: ne tarjoavat mahdollisuuksia toimimiseen täydentävien oikeuksien saamiseksi. Ne antavat monille kollektiivisille ja yksittäisille toimijoille mahdollisuuden määritellä itsenäisesti identiteettinsä ja etunsa. Tämän lisäksi valtiota sekä sen oikeusjärjestelmää pitää uudistaa tehokkaampaan ja demokraattisempaan suuntaan. Monet jo olemassa olevat ja uudet lait pitää ottaa käyttöön, sen sijaan, että niiden annetaan olla vain pala paperia.

Me tarvitsemme valtion instituutioiden verkoston, kansallisen ja alikansallisen, joka oikeusistuimien ja parempien lakien lisäksi sisältää poliisin, julkiset puolustusajajat ja syyttäjät,

jotka eivät ole kiinnostuneet vain toteuttamaan lakia, mitä tahansa lakia. Meidän lakimme ja oikeusturvamme täytyy olla demokraattinen, sellainen joka toimii sekä poliittisten että siviilioikeuksien universalisoinnin puolesta, sekä sosiaalisen oikeuksien kunnollisen tason puolesta. (Mt., 607–608.)

Tällaiset valtiontason toimenpiteet sekä valtion rakenteiden uudistaminen tuntuvatkin tärkeimmiltä toimenpiteiltä faveloiden asukkaiden kansalaisoikeuksien parantamiseksi. Tällöin Caldeiran kuvaama ”disjunctive democracy” (6.1.) –malli tarvitsisi perinpohjaista muutosta: valtion täytyisi tuomita korruptoitunut ja väkivaltainen poliisi, mutta tämä vaatisi myös laajemman kansan asenteiden muutosta: jos kansa tukee poliisin väärinkäytöksiä, ei poliitikoiltakaan lähdetä vaatimaan toimia niitä vastaan. Myös McCann kritisoi turvallisuusongelmaa hoitoa. Hänen mukaansa kunnan- ja osavaltion hallitukset ovat ajautuneet asiassa keskinäiseen voimataisteluun. Hän listaa pakollisiksi toimenpiteiksi tässä tilanteessa osavaltion poliisivoimien perusteellisen uudistamisen, tutkivan liittovaltion poliisin vahvemman läsnäolon, asukasyhdistysten holhoamisen välineenä käyttämisen lopettamisen, faveloiden laajentumisen tiukan kontrolloinnin ja ennen kaikkea huumejengien tuhoamisen. Mikään poliittinen puolue ei ole kuitenkaan toistaiseksi halunnut ottaa näihin uudistuksiin liittyviä riskejä. (2006, 162.)

Migdalin esittämät kansalaisuuden muodollinen ja affektiivinen puoli eivät näytä toteutuvan faveloiden asukkaiden tapauksessa: heidän turvallisuuttaan ei taata eivätkä he itse usein koe tulevansa kohdelluiksi täysipainoisina kansalaisina. Monet faveloiden asukkaat eivät maksa suoria veroja, kuten esimerkiksi kiinteistö- tai palkkatyöveroja, eivätkä välttämättä sähkö- ja vesilaskujaan. Näin voitaisiin sanoa, etteivät he myöskään täytä kansallisvelvollisuuksiaan yhteiskunnalle. Toisaalta on kuitenkin huomattava, että he maksavat erilaisia epäsuoria veroja kuten esimerkiksi arvonlisäveroa, joiden osuus tuotteiden hinnasta ja yleisestä verotuksesta on Brasiliassa erittäin suuri. He myös täyttävät heille annetun paikan riodejaneirolaisessa yhteiskunnassa halpatyövoimana eliitin palveluksessa.

Faveloiden asukkaiden ”kansalaisuutta” yritetään Riossa laajentaa monin projektein. Esimerkiksi monet kansalaisjärjestöt toimivat favelassa kansalaisuus-otsikon alla, järjestäen tietokonekursseja, ompelukursseja, urheilutunteja, terveysvalistusta ja niin edelleen, saaden runsasta rahoitusta faveloiden asukkaiden kansalaisoikeuksien

parantamiseen. Monet näistä hankkeista ovat kuitenkin hyvin lyhytaikaisia saadakseen aikaan minkäänlaista todellista vaikutusta faveloiden asukkaiden elämässä, eivätkä ne puutu väkivallan ongelmaan, joka on kuitenkin tällä hetkellä faveloissa suurin kansalaisoikeuksien toteutumisen rajoittaja. Jotkut kansalaisjärjestöt ovat kuitenkin olleet menestyksekkäitäkin taktiikalla, jossa pyritään liittämään faveloiden paikalliset toimijat yhteen paikallisten, kansallisten ja kansainvälisten sosiaalisten verkostojen kanssa, ohjaten nuoria pois huumekaupasta ja korostaen paremman poliisikoulutuksen merkitystä. Esimerkiksi Vivario on opettanut faveloiden toimijoille sosiaalitieteiden metodeja, saattaneet heitä yhteen kokeneiden hankeohjaajien ja yksityisen sektorin rahoituksen kanssa, tarkoituksena näin lisätä favela-aktivistien läsnäoloa poliittisen päätöksenteon prosesseissa (McCann 2006, 161).

Jos nuorten huumekauppaan mukaan lähtemiseen liittyy myös kapinaa ja ”vastarintaidentiteetin” luomista, niin kuin Goldstein ja Hagedorn painottavat, täytyisi tilanteen muuttamiseksi myös keskittyä nuorten faveloiden asukkaiden tulevaisuudennäkymiin ja mahdollisuuksiin. Hagedorn (2008) esittääkin muutamia ratkaisuehdotuksia, joilla voitaisiin mahdollisesti saada nuoria huumejengeistä mukaan poliittiseen ja lailliseen toimintaan. Ensinnäkin sosiaalitieteilijöiden pitäisi keskittyä paljastamaan poliisien raakamaisia käytäntöjä ja korruptiota. Toiseksi olisi oleellista taistella asuinalueiden eriarvoisuutta vastaan, pitäen huolta työpaikkojen luomisesta ja paremmista kouluista kaikilla alueilla. Yhteisöissä toimivissa liikkeissä pitää huomioida nuorten syvä vieraantuminen, ja edistää sisällyttämisen ja väkivallattomuuden politiikkaa. Jengien ihmiset täytyy tunnistaa ihmisiksi, joille voi *puhua* uskoen heidän synnyntäiseen inhimillisyyteensä. Heidän ääntään tulee kuunnella, esimerkiksi heidän tuottamansa musiikin, Rio de Janeirossa tapauksessa *funkin* kautta. (Mt., 138–142.) Tällaisiin toimenpiteisiin myös huumejengien jäsenet saattaisivat lähteä mukaan taistelemaan asuinalueidensa puolesta, jos näkisivät niissä jonkinlaisia tulevaisuuden mahdollisuuksia. Nykyinen tilanne tekee kuitenkin kaikenlaisesta toiminnasta favelassa hyvin arkaluontoista, ja toimintaympäristö täytyy valita tarkkaan. Esimerkiksi Álvaro sanoi haluavansa nyt työskennellä asukasyhdistysten ulkopuolella, koska niitä tarkkaillaan eniten ja niissä täytyy olla erittäin varuillaan. Hänestä oleellista olisi toimia nuorten tietoisuuden edistämiseksi, jotta he ymmärtäisivät omasta tilanteestaan ja minkälaisen valtapelin keskellä elävät, mutta eivät silti menettäisi toivoaan, vaan

toimisivat ”kulttuurisen pelastamisen” puolesta. Näin saataisiin nuoria mukaan luomaan itselleen uusia mahdollisuuksia.

7 ASUKASYHDISTYSTEN AKTIIVINEN TOIMIJUUS – TULEVAISUUS?

Faveloiden asukkaat on usein tutkimuksissa nähty marginaalisina elementteinä tai myöhemmin erilaisten tilanteiden uhreina, marginalisoituna kansanosana. Aineistoni ja osa käyttämiäni muita uudempia tutkimuksia kuitenkin osoittavat, että he ovat vaikuttaneet omaan tilanteeseensa voimakkaasti, muokanneet valtion politiikkoja ja kääntäneet niiden vaikutusta sekä pyrkineet aktiivisesti luomaan kuvaa toisenlaisesta favelan asukkaasta. Tämä ei kuitenkaan ole ollut helppoa, eikä ole sitä nykyisessä tilanteessakaan. Faveloiden asukkailla on joitain toimintamahdollisuuksia, mutta niitä on usein vahvasti rajoitettu. Vain kuolema voi täysin viedä ihmiseltä hänen toimintakykynsä, mutta se ei tarkoita, että ihminen pystyisi kaikissa tilanteessa aktiivisesti muokkaamaan elämäänsä haluamaansa suuntaan.

Monessa suhteessa vaikuttaa siltä, että faveloiden asukkaiden ja asukasyhdistysten toiminnalle asetetaan vakavia rajoitteita monista suunnasta, jolloin aktiivinen toimijuus tulee melkein mahdottomaksi ulkoisten tekijöiden seurauksena. Tällä hetkellä järjestäytyneeseen huumekauppaan liittyvä väkivalta faveloissa eri huumejengien ja poliisin välillä luo vahvan lamauttavan tilanteen. Monet favela-aktiivit olivat tilanteesta suoranaisesti epätoivoisia, koska jos arvaamattomat huumejengit favelan ulkopuolelta valtaavat alueen, ei tulevaisuudesta voi tietää yhtään mitään. Monessa muussa riodejaneirolaisessa favelassa tilanne on jo paljon Chapéu Mangueiraa ja Babilôniaa vakavampi: huumejengit määräävät ulkonaliikkumiskiellon tietyn kellon ajan jälkeen, eivät suvaitse favelassaan muiden jengien jäsenien sukulaisia, panevat favelassa täytäntöön omat lakinsa toimien joskus hyvinkin itsevaltioiden tavalla ja keräävät veroja ja suojelurahaa kaikesta kaupallisesta toiminnasta faveloissa. Nämä säännöt pätevät myös Chapéu Mangueirassa ja Babilôniaassa jo tänä päivänäkin tiettyyn pisteeseen saakka, mutta näissä faveloissa asukkaat ovat kuitenkin edelleen tottuneet olemaan kuta kuinkin turvassa, ilman, että heidän tarvitsee pelätä joutuvansa hetkenä minä hyvänsä kotikadullaan huumekauppiaiden ja poliisin väliseen ristituleen. He ovat tottuneet kävelemään faveloissa vapaasti mihin kellonaikaan tahansa, olettaen, ettei siitä koidu

ongelmia. Tähän turvallisuudentunteeseen tuli viime vuoden yhteenottojen johdosta syvä lovi.

Väkivallan ongelman ratkaisemisessa eivät edesauta lainkaan brasilialainen klientelistinen poliittinen kulttuuri sekä poliisin ja poliitikkojen korruptoituneisuus. Poliisi ei tuo favelojen asukkaille turvaa, vaan pelkästään yhden lisäsyyn pelätä mielivaltaista väkivaltaista käytöstä. Jopa huumekauppiat, ainakin silloin kun he toimivat kotifavelassaan, ovat olleet poliisia huomattavasti johdonmukaisempia toiminnassaan. Faveloiden asukkaiden silmissä he ovat usein poliisia luotettavampia ja inhimillisempiä ja joissain tapauksessa jopa hyväntekijöitä, kuten silloin, kun he rahoittavat sosiaalista toimintaa faveloissa. Antropologisessa mielessä huumekauppaan sekaantuneiden ihmisten taloudellinen ja sosiaalinen järjestelmä ovat aivan yhtä käypiä kuin viralliset valtion käytännöt. Antropologisesti tarkasteltuna ei erilaisia järjestelmiä voi arvottaa oikeastaan millään tavalla. Toisaalta on myös kiinnostavaa huomata, ettei kaikkea valtaa pidä palauttaa valtioon. Esimerkiksi maailmantaloudesta huomattava osa tulee erilaisista laittomista sekä laillisen ja laittoman rajamailla olevasta toiminnasta. Tämän lisäksi Brasiliassa, niin kuin monissa muissakin maissa, on esitelty aloitteita huumekaupan laillistamiseksi. Tämä muuttaisi kuviota monilla, osin odottamattomillakin tavoilla. Niinpä olisi mahdollista myös argumentoida, että järjestäytyneen huumekaupan luoma valtiolle rinnakkainen malli on vain yksi ihmisyyhteisön sosiaalisen järjestäytymisen muoto, joka ei itsessään ole millään tavalla ongelmallinen, varsinkin jos yhteisön jäsenet kokevat järjestelmän hyväksi ja legitiimiksi.

Mielestäni tutkijan ei täysin kuitenkaan kuulu sanoutua irti moraalikäsityksistä tai kuvitella asettuvansa niiden ulkopuolelle jollain tapaa täysin objektiivisesti – en usko sen olevan mahdollista. Lisäksi on tärkeää huomata tutkimuksensa yhteiskunnalliset vaikutukset: esimerkiksi favelapolitiikassa tulee mielenkiintoisella tavalla esiin akateemisen yhteisön vastuu tutkimuskohteidensa esittämisestä. Tutkimustuloksia ja teorioita voidaan käyttää monien politiikkojen perusteleamiseen, joiden seuraukset saattavat olla politiikkojen kohteiden kannalta dramaattisia. Vaikka tutkimuksilla ei olisikaan poliittisia seurauksia, saattavat ne määrittää hyvin vahvasti kuvaa tietysti ihmisryhmästä, kuten favelan asukkaasta, tai toisaalta niputtaa laajan ryhmän ihmisiä yhteen, vaikka heillä ei oikeastaan olisi juuri mitään yhteistä (erilaisten faveloiden

asukkaat). Tutkijoiden käsitykset faveloiden asukkaiden marginaalisuudesta tai vaikkapa evoluutioteorian soveltamisesta ihmisiin saavat helposti jalansijaa yhteiskunnan päättäjien ja muiden kansalaisten keskuudessa. Tässä tapauksessa tutkijan vastuuta ei mielestäni pitäisi missään nimessä vähätellä.

Tämän lisäksi moni favelan asukas ei kuitenkaan pidä huumekauppiain hallitsemaa järjestelmää toivottavana. Erityisesti vanhemmat ihmiset ovat huolissaan huumekauppaan liittyvien nuorten ja heidän tulevaisuutensa puolesta. Käsitykseni mukaan näkemyksessä rikollisjengeihin liittymisestä ”vastarintaidentiteettinä” on Babilônian ja Chapéu Mangueiran tapauksissa jotain perää. Muita töitä, jotka tarjoaisivat köyhille ja julkisia kouluja käyneille nuorille edes teoreettisen mahdollisuuden taloudellisen vakauden saavuttamiseen, on tarjolla perin vähän. Haluttomuus työskennellä alle virallisen minimipalkan juomia rannalla myymässä tai kotiapulaisena on helposti ymmärrettävissä. On kuitenkin totta, että tässä prosessissa huumekauppaan liittyvät nuoret myös sulkevat itsensä yhteiskunnan ulkopuolelle, mistä käsin heidän on käytännössä mahdotonta enää saavuttaa toimilleen legitimitettä tai oikeuttaa niitä jollain tavalla: heidän ajatellaan jo olevan vahvasti marginaalissa.

On perusteltua uskoa, että huumekaupan ongelmaan voisi olla ratkaisuja, jos siihen olisi todellista poliittista tahtoa. Ei kuitenkaan tarvitse olla kovinkaan salaliittoteoreetikko harkitakseen mahdollisuutta, että monet brasilialaiset poliitikot ja eliitit ansaitsevat huumekaupalla niin paljon, ettei ylimääräisen tulonlähteen hävittäminen houkuta. Korruption myötä monet oivallisetkin ideat jäävät toteuttamatta – jos suuri osa hankkeen budjetista katoaa aina välikäsien taskuun, on edistymisen hyvin hidasta. Sen lisäksi valtion rooli faveloissa todella on edelleen pieni, vaikka se onkin vahvistunut paljon kahtena viime vuosikymmenenä. Silti faveloiden asukkaat eivät edelleenkään saa lähellekään yhtä hyvätasoista julkista palvelua kuin vauraampien kaupunginosien asukkaat. Näin ollen tulevaisuudennäkymät faveloissa vaikuttavat paikoitellen hyvinkin pimeiltä. Uudistukset poliittisen järjestelmän, poliisivoimien ja oikeuslaitoksen kehittämiseksi demokraattisempaan suuntaan tuntuvat pakollisilta, mutta hyvin epätodennäköisiltä ratkaisuilta. Kuitenkaan monet favela-aktiivit eivät ole antaneet taistelussa periksi ja ruohonjuuritasolla tehtävällä työllä tuntuu olevan merkitystä epätasa-arvoisista rakenteista huolimatta.

Ihmisen toimintakykyyn liittyy ihmisen tietoisuus tilanteestaan. Tietoisuus puolestaan vaihtelee kovasti tiedon tason mukaan, niiden välineiden, joita ihmiselle on annettu oman tilanteensa käsitteellistämiseen. Tässä tulee esiin koulutuksen luoman kulttuurisen pääoman merkitys. Kulttuurinen pääoma auttaa haastamaan taloudellisen, fyysisen tai sosiaalisen pääoman puutteen. Asukasyhdistyksissä pitkään toimineet saavat kokemuksensa perusteella kulttuurista pääomaa, jonka perusteella heidät tunnustetaan legitiimeiksi favelan toiminnan asiantuntijoiksi myös favelan ulkopuolisissa yhteyksissä. Tämän kautta faveloiden asukasyhdistyksen toimijat voivat saavuttaa symbolista pääomaa eli heidän kulttuurinen pääomansa tulee tiedostetuksi ja legitiimiksi myös faveloiden ulkopuolella, ainakin jossain määrin. Koulutus ja opiskelu tuntuivat auttavan tämän kokemuksen käsitteellistämisessä. Koulutus olikin asukasyhdistyksen aktiivien ensimmäiseksi esiin nostama asia, kun käsiteltiin tulevaisuuden haasteita. On mahdollista, että jos faveloiden asukkaiden tietoisuutta omasta tilanteestaan saisi lisättyä, he saattaisivat pystyä erilaisilla menetelmillä vaatimaan faveloiden asukkaiden huomioon ottamista laajemmassa mittakaavassa ja tuomaan esiin eri asuinalueiden asukkaiden välisen epätasa-arvoisen kohtelun. Tänä saattaisi auttaa myös keski- ja yläluokan huomaamaan, ettei väkivallan ja huumorikollisuuden pelolla voi oikeuttaa köyhempien alueiden asukkaiden mielivaltaista kohtelua ja heidän ihmisoikeuksiensa riistämistä. Tällaisen taktiikan käytössä asukasyhdistyksillä voisi olla hyvinkin vahva rooli, koska ne edelleen ovat monia asukkaita saavuttava äänitorvi faveloissa ja niillä on käsissään yhteydet poliitikkoihin. Olisi kuitenkin oleellista, että kaupunginhallitus ottaisi vastuun sille kuuluvista tehtävistä ja tukisi asukasyhdistystä favelan kehittämisessä. Tällaiseen ideaalitalanteeseen päästäkseen täytyy asukasyhdistysten aktiivien vielä jatkaa taistelemista.

Babilônian ja Chapéu Mangueiran tapaukset, sekä muiden Rio de Janeiron faveloista tehty tutkimus, näyttäisivät osoittavan, että yhteiskunnan muuttaminen vaatii tietyllä tapaa yhteiskunnan sisällä toimimista, sen rakenteiden muuttamista sisältäpäin. Suurin osa ihmisistä kuitenkin haluaa turvata jotenkin oman elämänmaailmansa ja ympäristönsä, ja asiat, jotka näyttävät uhkaavan näitä, koetaan yleisesti huolestuttavina. Kun järjestäytynyt huumorikollisuus haastaa Brazilian valtion järjestelmän, näkevät useat tutkijat ja muut ihmiset tilanteen epävarmuutta ja pelkoa herättävinä. Liian radikaalisti erilainen malli torjutaan koko järjestelmää uhkaavana – se on useimmille ihmisille vain yksinkertaisesti liikaa, liian suurta levottomuutta herättävä ajatus. Huumekauppiaiden

malli Brasiliassa haastaa valtion toimijat ja monet muut kansalaiset vain aggressiiviseen vastarintaan, valmiina hyväksymään muutoin epäilyttävinä pitämiään keinoja, kuten äärimmäistä väkivaltaa ja ihmisoikeuksien loukkauksia, luodakseen tunteen omasta turvallisuudesta. Sen sijaan rauhanomaisemmat menetelmät, jotka perustuvat yhteiskunnassa hyväksytyille periaatteille, kuten esimerkiksi ”trial by space” (jonka perustavanlaatuisena ideana on osoittaa, kuinka yhteiskunnassa luistetaan sen omista, yhteisesti hyväksytyistä säännöistä) tai neuvottelut valtion elimien kanssa, saavuttavat myös yhteiskunnan valtaapitävissä ja eliitissä enemmän legitimitettä. Täten järjestelmän piirteet, jotka ovat oikeastaan vallitsevan ideologian vastaisia, kuten esimerkiksi Brasiliassa köyhemmän kansanosan käyttäminen eliitin palvelijoina ja vahva taloudellinen epätasa-arvoisuus tuodaan esiin ja haastetaan. Näin epätasa-arvon rakenteita peittelevät diskurssit paljastetaan eikä näitä rakenteita pystytä enää yhtä helposti perustelemaan uskottavasti. Olisikin kiinnostavaa tehdä tutkimusta, jossa selvitetäisiin erityisesti sekä poliittisen ja taloudellisen järjestelmän että poliisivoimien rakenteita ja käytäntöjä. Jos toivotaan todellista muutosta, ”radikaaleja repeämiä” valtasapainossa ja alistettujen ihmisten aseman vahvistamista yhteiskunnassa, täytyisi muutoksen tapahtua erityisesti siellä päin.

LÄHTEET

Alvito, Marcos 2006 [1998]. "Um bicho-de-sete-cabeças." Teoksessa Zaluvar, Alba e Alvito, Marcos (toim.) 2006 [1998]. *Um século de favela*. Fundação Getulio Vargas, Rio de Janeiro.

Asad, Talal 1993. *Genealogies of Religion, Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam*. Baltimore: John Hopkins University Press.

Bourdieu, Pierre 2000. *Pascalian Meditations*. Cambridge: Polity Press.

----- 1990 [1980]. *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press.

----- 1977. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bourgois, Philippe 1995. *In Search of Respect: Selling Crack in El Barrio*. Cambridge: Cambridge University Press.

Burgos, Marcelo Baumann 2006. "Dos parques proletários ao Favela-Bairro. As políticas públicas nas favelas do Rio de Janeiro." Teoksessa Zaluvar, Alba e Alvito, Marcos (orgs) 2006 [1998]. *Um século de favela*. Fundação Getulio Vargas, Rio de Janeiro.

Caldeira, Teresa P. R. 2000. *City of Walls. Crime, Segregation, and Citizenship in São Paulo*. Berkeley: University of California.

Carvalho, Maria Alice Rezende de, Cheibub, Zairo Borges, Burgos, Marcelo Baumann ja Simas, Marcelo 1998. *Cultura política e cidadania: uma proposta de metodologia de avaliação do programa favela-bairro*. Rio de Janeiro: IUPERJ.

Castells, Manuel 2004 [1997]. *Power of Identity*. Oxford: Blackwell.

----- 2000 [1998]. *End of Millennium*. Oxford: Blackwell.

Davis, Mike 2004. "Planet of Slums, Urban Involution and the Informal Proletariat." *New Left Review* 26, 5–26.

Dirks, Nicholas B., Eley, Geoff, and Ortner, Sherry B. (eds) 1994. *Culture/Power/History. A Reader in Contemporary Social Theory*. Princeton: Princeton University Press.

Evans, Peter (toim.) 2002. *Livable Cities? Urban Struggles for Livelihood & Sustainability*. Berkeley: University of California Press.

Fernandes, Fernando Lannes 2007. "A representação das favelas no imaginário social e a "atualização" do "mito da marginalidade." Rio de Janeiro: Observatório de favelas.

Foucault, Michel 1990 [1976]. *The History of Sexuality. Volume I An Introduction*. London: Penguin Books.

- Freyre, Paulo 1933. *Casa grande e senzala*. Rio de Janeiro: Schmidt Editor.
- Gay, Robert 2005. *Lucia: Testimonies of a Brazilian Drug Dealer's Woman*. Temple University Press, Philadelphia.
- Geddes, Barbara ja Neto, Artur Ribeiro 1992. "Institutional sources of corruption in Brazil." *Third World Quarterly* 13, No 4, 641-661.
- Goldstein, Donna M. 2003. *Laughter Out of Place. Race, Class, Violence, and Sexuality in a Rio Shantytown*. Berkeley: University of California.
- Guidry, John 2003. "Trial by Space: The Spatial Politics of Citizenship and Social Movements in Urban Brazil." *Mobilization: An International Journal* 8(2), 189-204.
- Hagedorn, John M. 2008. *A World of Gangs. Armed Young Men and Gangsta Culture*. Minneapolis: The University of Minnesota Press.
- Hibou, Béatrice 2004. "Conclusion" Teoksessa Midgal, Joel S. (toim.) 2004. *Boundaries and Belongings. States and Societies in the Struggle to Shape Identities and Local Practices*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Human Rights Watch, World Report 2006.
- IBAM (Instituto Brasileiro de Administração Municipal) 2002. Assessoria internacional. Projeto n.º 17.408. *Estudo de Avaliação da Experiência Brasileira sobre Urbanização de Favelas e Regularização Fundiária*. Produto 6: Relatório final. Vol. I: Resultados das Análises.
- IPLANRIO 1993. *Favelas cariocas: alguns dados estatísticos*. Rio de Janeiro.
- Leeds, Elizabeth 1996. "Cocaine and Parallel Politics in the Brazilian Urban Periphery: Constraints on Local-Level Democratization." *Latin American Research Review* 31, No. 3, 47-83.
- Lefebvre, Henri 1991 [1974]. *The Production of Space*. Oxford: Blackwell.
- Low, Setha M. 2004 [2001]. The Edge and the Center: Gated Communities and Discourse of Urban Fear. Teoksessa Low, Setha M. & Lawrence-Zúñiga, Denise 2004 [2003]. *The Anthropology of Space and Place. Locating Culture*. Oxford: Blackwell, 387-407.
- Mamdani, Mahmood 1996. *Citizen and Subject. Contemporary Africa and the Legacy of Late Colonialism*. Princeton: Princeton University Press.
- Marshall, T.H. 1992 [1950] "Citizenship and Social Class." Teoksessa Marshall, T.H. ja Bottomore, Tom 1992. *Citizenship and Social Class*. London: Pluto.
- Marx, Anthony 1998. *Making Race and Nation: A Comparison of United States, South Africa, and Brazil*. New York: Cambridge University Press.

McCann, Bryan 2006. "The Political Evolution of Rio de Janeiro's Favelas ." *Latin American Research Review*, Vol. 41 (3), 149–163.

McDonogh, Gary Wray 2004 [1992]. *Myth, Space, and Virtue: Bars, Gender, and Change in Barcelona's Barrio Chino*. Teoksessa Low, Setha M & Lawrence-Zúñiga, Denise 2004 [2003]. *The Anthropology of Space and Place. Locating Culture*. Oxford: Blackwell, 264–283.

Migdal, Joel S. (toim.) 2004. *Boundaries and Belongings. States and Societies in the Struggle to Shape Identities and Local Practices*. Cambridge: Cambridge University Press.

----- 2001. *State in Society. Studying How States and Societies Transform and Constitute One Another*. New York: Cambridge University Press.

Misse, Michel 2002. "Violência: o que foi que aconteceu?" *Jornal do SINTURF*, ano XVII, n. 529.

Novaes, Regina 2004. "Para falar de favela (ou para falar de amor)". *A memória das favelas*. Cadernos de Comunicações. Ano 23, nº 59. ISER, Rio de Janeiro, 2004.

O'Donnell, Guillermo 2001. "Reflections on Contemporary South American Democracies." *Journal of Latin American Studies* 33, no. 3, 599-609.

----- 1998. "Poliarquias e a (In)efetividade da Lei na América Latina", *Novos Estudos*, Cebrap 51, 37-62.

----- 1993. "On the State, Democratization and Some Conceptual Problems: A Latin American View with Glances at Some Post-Communist Countries." *World Development* 21 (8), 1355-69.

Ortner, Sherry 2005. "Subjectivity and Cultural Critique." *Anthropological Theory*, (3) 2005; vol. 5: 31 - 52.

----- 1996. *Making Gender. The Politics and Erotics of Culture*. Boston: Beacon Press.

Pandolfi, Dulce Chaves ja Grynszpan, Mário (toim.) 2003. *A favela fala*. Rio de Janeiro: Fundação Getúlio Vargas.

Perlman, Janice E. 1979 [1976]. *The Myth of Marginality. Urban Poverty and Politics in Rio de Janeiro*. Berkeley: University of California Press.

Pino, Julio Cesar 1997. "Sources on the History of Favelas in Rio de Janeiro" *Latin American Research Review*, Vol. 32, No. 3 (1997), pp. 111-122.

PNUD (Programa das Nações Unidas para o Desenvolvimento) 2007. *Objetivos do Desenvolvimento de Milênio - Relatório nacional de acompanhamento 2007*. Presidência da República.

Scott, James C. 1985. *Weapons of the Weak. Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven, London: Yale University Press.

Sigaud, Márcia Frota 2007. “Caracterização dos domicílios na Cidade do Rio de Janeiro”. *Rio Estudos nº 253 abril*. Prefeitura da Cidade do Rio de Janeiro.

Silva, Luiz Antonio Machado da (toim.) 2007. *Rompendo o cerceamento da palavra: A voz dos favelados em busca do reconhecimento*. Tutkimusraportti. Rio de Janeiro: Iuperj.

----- 1999. “Criminalidade violenta: por uma nova perspectiva de análise”. *Dossiê cidadania e violência. Revista de sociologia e política. 13: 115-124 Nov. 1999*.

Silva, Luiz Antonio Machado da ja Leite, Márcia Pereira 2007. “Violência, crime e polícia: o que dizem os favelados quando falam desses temas? Teoksessa Silva, Luiz Antonio Machado da (toim.) 2007. *Rompendo o cerceamento da palavra: A voz dos favelados em busca do reconhecimento*. Tutkimusraportti. Rio de Janeiro: Iuperj.

Souza, Marcelo Lopes de 2000. *O desafio metropolitano. Um estudo sobre o problemática sócio-espacial nas metrópoles brasileiras*. Rio de Janeiro: Bertrand Brasil.

UN-Habitat (United Nations Human Settlement Programme) 2008. *State of the World's Cities 2008/2009*. London and Sterling: Earthscan Publications.

UN-Habitat 2003. *The Challenge of Slums – Global Report on Human Settlement 2003*. London and Sterling: Earthscan Publications.

Valla, Victor Vincent 1984. Educação, participação, urbanização: uma contribuição à análise histórica das propostas institucionais para as favelas do Rio de Janeiro, 1941-1980. Teoksessa: *Seminário Habitação popular no Rio de Janeiro: Primeira República*. Rio de Janeiro: Fundação Casa de Rio Barbosa.

Valladares, Licia do Prado 2005. *A invenção da favela. Do mito de origem a favela.com*. Fundação Getulio Vargas, Rio de Janeiro.

Williams, Raymond 1994 [1977]. “Selections from *Marxism and Literature*“. Teoksessa Dirks, Nicholas B., Eley, Geoff, and Ortner, Sherry B. (eds) 1994. *Culture/Power/History. A Reader in Contemporary Social Theory*. Princeton: Princeton University Press.

Xavier, Helia Nacif ja Magalhães, Fernanda 2003. “The Case of Rio de Janeiro.” Teoksessa *The Challenge of Slums – Global Report on Human Settlement 2003*. UN-Habitat (United Nations Human Settlement Programme.)

Zaluar, Alba e Alvito, Marcos (toim.) 2006 [1998]. *Um século de favela*. Fundação Getulio Vargas, Rio de Janeiro.

Zaluar, Alba 2006 [1998]. “Crime, medo e política.” Teoksessa Zaluar, Alba e Alvito, Marcos (toim.) 2006 [1998]. *Um século de favela*. Fundação Getulio Vargas, Rio de Janeiro.

----- 2004. *Integração perversa: pobreza e tráfico de drogas*. Fundação Getúlio Vargas, Rio de Janeiro.

Sanomalehti- ja internetlähteet

Brasílian liittotasavallan perustuslaki 1988. Haettu 15.12.2008.
http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/constituicao/constitui%C3%A7ao.htm

Câmara Comunitária da Barra da Tijuca. Haettu 11.2.2009.
<http://www.ccbt.org.br/ccbt.htm>

Carvalho, José Murilo de 2001. "Cidadania, estadania, apatia." Haettu 16.04.2008.
http://www.ifcs.ufrj.br/~ppghis/pdf/carvalho_cidadania_estadania.pdf

IBGE (Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística) 2000. Censo demográfico. Haettu 1.4.2008. <http://www.ibge.gov.br/censo/>

IBGE 2008 – Módulo de Recuperação de Informações. Haettu 1.4.2008.
<http://portalgeo.rio.rj.gov.br/morei9100/default.htm>

Informativo EMOP 2008. Ministério das cidades. Secretaria Nacional de Habitação. "PAC aciona engenharia-cidadã". Haettu 18.3.2008.
http://www.emop.rj.gov.br/art_print.asp?id_artigo=2

Jornal do Brasil:

"Abandono e preconceito são estigmas das favelas", *Jornal do Brasil*, 19.8.2001.
http://www.opandeiro.net/curriculo/2001_entrevista_JB.pdf Haettu 3.2.2009.
 "PAC pode derrapar na corrupção", *Jornal do Brasil* 17.09.2007.

Ministério das cidades. Secretaria Nacional de Habitação. Secretaria Nacional de Saneamento Ambiental 2007. Programa de Aceleração do Crescimento – PAC.
http://www.cidades.gov.br/ministerio-das-cidades/legislacao/instrucoes-normativas/instrucoes-normativas-2007/AnexoIN29_2007.pdf
 Haettu 2.9.2008.

O Globo:

"O Rio pode ultrapassar a barreira das mil favelas", *O Globo* 31.1.2009.
 "PM ocupa morros em guerra e acha corpo", *O Globo* 24.05.2008.
 "Polícia do Rio matou mais 21% em fevereiro", *O Globo* 16.05.2008.
 "Lula afirma que o PAC repara erros de 40 anos", *O Globo* 26.04.2008.
 "Município que não fizer obras terá dinheiro retirado", *O Globo* 03.07.2007

Presidência da República. Casa Civil. Subchefia para Assuntos Jurídicos.
 Lei no 10.257, de 10 de julho de 2001.
https://www.planalto.gov.br/ccivil_03/leis/LEIS_2001/L10257.htm
 Haettu 12.2.2009.

PNUD 2006. Relatório de Desenvolvimento Humano 2006.
http://www.pnud.org.br/pobreza_desigualdade/reportagens/index.php?id01=2390&lay=pde Haettu 15.4.2008.

Presidência da República Federativa do Brasil. Haettu 27.1.2009.
https://www.planalto.gov.br/ccivil_03/leis/LEIS_2001/L10257.htm

The Guardian 29.7.2007.

<http://www.guardian.co.uk/world/2007/jun/29/brazil.international>

Haettu 17.2.2009

UNHCHR 2001. "Civil and Political Rights, Including the Questions of Torture and Detention. Visit to Brazil. Haettu 15.10.2007.

[www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/0/b573b69cf6c3da28c1256a2b00498ded/\\$FILE/g0112323.doc](http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/0/b573b69cf6c3da28c1256a2b00498ded/$FILE/g0112323.doc)

Vieira, Oscar Vilhena 2007. "Inequality and the Subversion of the Rule of Law in Brazil." Working paper. Center for Brazilian Studies, University of Oxford. Haettu Internetistä 20.10.2008

http://www2.brazil.ox.ac.uk/__data/assets/pdf_file/0015/9330/WP84-vilhena.pdf

Dokumentit/videot

"Versões do passado: Lúcio de Paula Bispo." Facha (Faculdades Integradas Hélio Alonso 2006, Rio de Janeiro.

LIITTEET

Liite 1. Keskeisiä henkilöitä tutkimusaineistoni kannalta

Álvaro Máciel, vuokranantajani; Babilônian asukasyhdistyksen varapuheenjohtajana vuosina 2003–2006; nykyään töissä Kulttuuriministeriössä.

Álvaro Máciel Júnior, Álvaro Mácielin parikymppinen poika, opiskelee multimediaa.

Antônio Carlos Pereira (Paló), nykyinen Coopbabilônian puheenjohtaja, Babilônian asukasyhdistyksen puheenjohtaja vuosina 1997–2000; Tia Percílian poika.

Augustinha, Chapéu Manguieran keramiikkapajasta huolehtiva vanha rouva.

Benedita da Silva (Bené), Chapéu Mangueirassa vuonna 1943 syntynyt nainen, joka on ollut vuoden Rio de Janeiron osavaltion kuvernöörinä. Tällä hetkellä osavaltion hallinnossa sosiaalitoiminnan ja ihmisoikeuksien sihteeri.

Gibeon Brito da Silva, Chapéu Mangueiran asukasyhdistyksen kolminkertainen puheenjohtaja, vuosina 2001–2004, 1995–1998 ja 1989–1992.

Júlio César da Silva, Babilônian asukasyhdistyksen sihteeri.

Lúcio de Paula Bispo (Seu Lúcio), yksi Chapéu Mangueiran asukasyhdistyksen perustajista ja sen ensimmäinen puheenjohtaja. Aktiivinen myös Faferjissä.

Maria-Helena Rodrigues, Chapéu Mangueiran asukasyhdistyksen puheenjohtaja vuoden 2007 alusta; Chapéu Mangueiran terveystieteiden keskuksen koordinaattori.

Michele, oikeustieteen opiskelija, joka myös työskentelee vapaaehtoisena asukasyhdistyksessä.

Percília Pereira (Tia Percília), Babilônian asukasyhdistyksen puheenjohtaja vuosina 1990–1996, Escolinha Tia Percília -tukiopetuskoulun perustaja ja johtaja.

Suely Farias, Chapéu Mangueiran asukasyhdistyksen kirjanpitäjä ja Dona Marcellan päiväkodin koordinaattori.

Suzi Freitas Rocha, Babilônian asukasyhdistyksen kakkossihteeri.

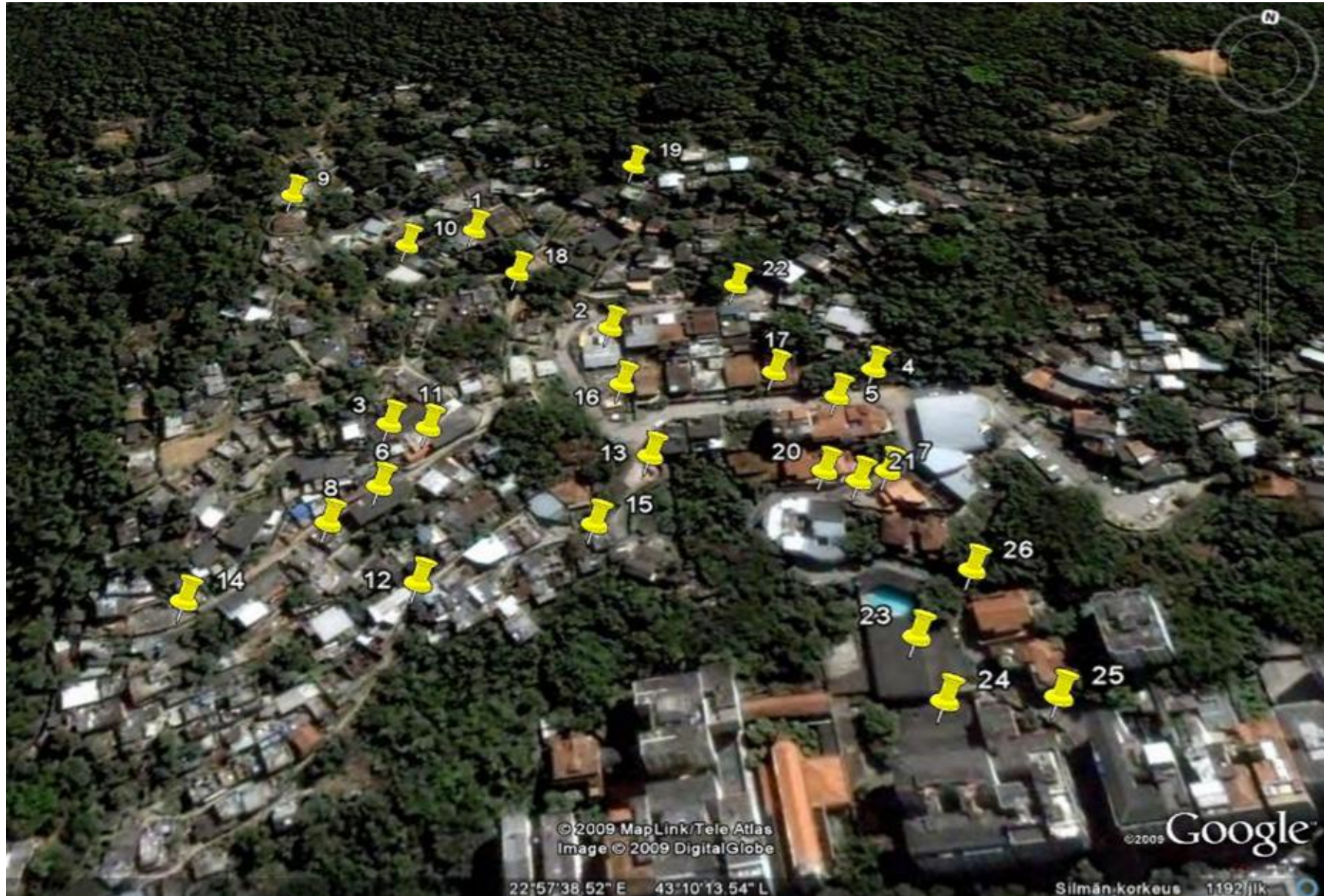
Vera Rufino, Escolinha Tia Percílian -tukiopetuskoulun koordinaattori, ollut myös yhdeksän kuukautta Babilônian asukasyhdistyksen puheenjohtajana vuonna 1996.

Liite 2. Lemen kaupunginosa.

Babilônia on merkitty punaisella, Chapéu Mangueira keltaisella ja faveloihin johtava tie ladeira Ary Barroso lilalla.

Liite 3. Babilônia

Liite 4. Chapéu Mangueira

Liite 5: Babilônian ja Chapéu Mangueiran paikkoja.

Viittaa liitteisiin 3 ja 4.

Babilônia:

1. Babilônian asukasyhdistys, Escolinha Tia Percilia ja Coopbabilônia
2. Aukio
3. Minun kotini
4. Poliisipiste
5. Baptistikirkko ja lastentarha
6. Evankelinen kirkko
7. Umbandakeskus
8. Evankelinen kirkko
9. Vesisäiliö
10. Kauppa
11. Kauppa/baari
12. Aukio, josta roskat kerätään
13. Baari
14. Kauppa/baari/lounaspaikka
15. Kioski
16. Kampaamo
17. Nettikahvila
18. Evankelinen kirkko
19. Pizzeria
20. 2 Baaria
21. Rakennustarvikekauppa
22. Copaleme-urheilukeskus
23. Lemen asukasyhdistys
25. Moottoripyörätaksien odottelupaikka
26. Mekaanikko

Chapéu Mangueira:

22. Chapéu Mangueiran asukasyhdistys
23. Terveysasema
24. Dona Marcellan päiväkot
25. Kulttuuri- ja urheilukeskus
26. Katolinen kirkko
27. Umbandakeskus
28. Evankelinen kirkko
29. Mekaanikko
30. Portaas Lemen kaupunginosaan; toinen sisäänkäynti faveloihin
31. Kaksi baaria
32. Kauppa/baari
33. Kauppa/baari
34. Kauppa/leipomo
35. Kioski
36. Kioskeja
37. Keramiikkapaja

Liite 6: Chapéu Mangueiran ja Babilônian asukasyhdistysten puheenjohtajat

Chapéu Mangueira (vuoro vaihtuu aina toukokuussa):

1962-1965 Seu Lúcio	1989-1992 Gibeon
1965-1968 Bola	1992-1995 Jaime
1968-1971 Antônio Ferreira da Costa	1995-1998 Gibeon
1971-1974 Mário Paris	1998-2001 Regina
1974-1980 Seu Lúcio	2001-2004 Gibeon
1980-1983 Geraldinho	2004-2007 Edson
1983-1986 Seu Lúcio	2007- Maria Helena
1986-1989 Regina	

Babilônia:

1961-1965 Seu Luis ja Seu Mesquita	1995-1997 Palô
1965-85 Seu Sebastião	1998-1999 Vera
1986-1988 Seu Luiz	2000-2003 Geraldo
1988-1990 Luiz Carlos	2003- 2005, 2006-2008 Isaías
1991-1995 Tia Percília	

Liite 7. Pilottitutkimuksen haastattelukysymykset

CENSO COMUNITÁRIO DEMOGRÁFICO e SOCIAL

1) IDENTIFICAÇÃO DA PESSOA RESPONSÁVEL PELO DOMICÍLIO

1.1 Nome completo _____

1.2 Endereço completo _____

1.3 Sexo

[1] masculino

[2] feminino

1.4 Nacionalidade

[1] brasileira

[2] outra Qual?-

1.5 Naturalidade

[1] RJ

[2] outra Qual?-

1.6 Você nasceu nesta comunidade?

[1] Sim [2] Não Há quantos anos mora na comunidade? _____

1.7 Qual foi o rendimento das pessoas que moram nesse domicílio no mês de outubro de 2007?

[1] R\$ _____ [2] Somente em benefícios [3] Não tem

1.8 Você ou alguém que mora com você pratica algum tipo de esporte?

[1] Sim

[2] Não

1.9 Você tem acesso ao computador e à Internet na sua casa?

[1] Sim

[2] Não

2) COMPOSIÇÃO FAMILIAR

2.1 Quantas pessoas moram no mesmo domicílio? _____ pessoas

2.2 Qual o curso de qualificação profissional que você ou alguém que mora com você gostaria de realizar?

[1] Informática

[2] Mecânica

[3] Língua estrangeira

Qual? _____

[4] Secretariado

[5] Telecurso 1º e 2º graus

[6] Cabeleireiro

[7] Outro

Qual? _____

[8] Nenhum

2.3 Identificação dos moradores:

	Nome	DN	Sexo	Cor	Alfab	Escolaridade	Ocupação principal	Profissão
1								
2								
3								
4								
5								
6								
7								
8								
9								
10								
11								
12								
13								
14								

Notas:**DN:****Sexo:****Data de nascimento****M [masculino] ou F [feminino]****Cor:****[1] negra [2] parda [3] branca [4] amarela [5] indígena****Alfabetização: Sabe ler e escrever: SIM ou NÃO****Escolaridade: O curso mais elevado que concluiu:****Alf (Alfabetização de adultos)****F1ª (Ensino Fundamental 1ª série) – F9ª (Ensino Fundamental 9ª série)****M1º (Ensino Médio 1º ano) – M3º (Ensino Médio 3º ano)****S (Superior – Graduação)****Pós (Pós-graduação)****N (Nenhum)****Ocupação principal:****Estudando: Colocar o curso que está fazendo agora****Trabalhando: Colocar o trabalho****Desempregado / Aposentado / Na creche / Nenhum**

3) SITUAÇÃO DOMICILIAR

3.1 Seu domicílio é:

[1] Próprio [2] Alugado [3] Cedido [4] Outra condição

3.2 Quantos quartos há neste domicílio? _____ quartos

3.3 Tipo de domicílio:

[1] Alvenaria [2] Madeira [3] Estuque [4] Outro. Qual? _____

3.4 A forma de abastecimento de água utilizada neste domicílio é:

[1] Rede geral [2] Poço (na propriedade) [3] Outra

3.5 A água utilizada neste domicílio chega:

[1] Canalizada em pelo menos um cômodo
[2] Canalizada só na propriedade ou terreno
[3] Não canalizada

3.6 O seu domicílio tem caixa de água? [1] Sim [2] Não

3.7 A caixa de água tem bóia? [1] Sim [2] Não

3.8 A caixa de água tem tampa? [1] Sim [2] Não

3.9 Quantos banheiros existem neste domicílio? _____ banheiros.

3.10 O escoadouro deste banheiro é ligado a:

[1] Rede geral de esgoto	[5] Vala
[2] Rede pluvial	[6] Rio, lago ou mar
[3] Fossa séptica	[7] Outro escoadouro
[4] Fossa rudimentar	[8] Sem escoadouro

4) SAÚDE DOMICILIAR

4.1 Há alguém no seu domicílio com histórico de:

[1] Hipertensão	[5] Colesterol
[2] Doença cardíaca	[6] Deficiência mental
[3] Diabetes	[7] Tuberculose
[4] Deficiência física	[8] HIV/AIDS

4.2 Sobre quais desses assuntos você gostaria de receber mais informação?

[1] Sexualidade
[2] Nutrição
[3] Planejamento familiar
[4] Pré-natal e Puericultura
[5] Saúde das crianças e do adolescente
[6] Saúde do idoso
[7] Uso de drogas e alcoolismo
[8] Outro Qual? _____

4.3 Você gostaria de receber a visita de Agentes de Saúde e Médicos em sua casa regularmente?

[1] Sim [2] Não

5) SITUAÇÃO DA COMUNIDADE

5.1 Sua família conhece a história da comunidade? [1] Sim [2] Não

5.2 Alguém da sua família participa dos mutirões realizados na comunidade?

[1] Sim Quem? _____
[2] Não Você gostaria de participar? [] Sim [] Não

5.3 Alguém da sua família participa das Assembléias da Associação de moradores realizadas na comunidade?

[1] Sim Quem? _____
[2] Não

5.4 Nos últimos anos as condições de vida na comunidade

[1] Melhoraram muito (passe para 5.5)
[2] Melhoraram um pouco (passe para 5.5)
[3] Praticamente não mudaram (passe para 5.6)
[4] Pioraram (passe para 5.6)

5.5 A quem atribui essa melhora?

[1] Empenho dos moradores
[2] Empenho da Associação de moradores
[3] Investimentos governamentais
[4] Outros fatores; quais? _____

5.6 A quem atribui essa estagnação ou piora?

[1] Falta de empenho dos moradores
[2] Falta de empenho da Associação dos moradores
[3] Aumento da violência local
[4] Falta de investimentos governamentais
[5] Outros fatores; quais? _____

5.7 O que pode ser feito para melhorar a sua comunidade?

Data da entrevista: _____

Numero do formulário: _____

Nome do entrevistador/a: _____

Nome do entrevistado/a: _____